KANSALAISOPISTON TEHTÄVÄT JA SIDOSRYHMÄT

- tutkimus kansalaisopistojen opetuksellisesta yhteistyöstä ja sen muutoksista entisen Hämeen läänin alueella

Mervi Koivuniemi
Tampereen yliopisto
Kasvatustieteiden laitos
Pro gradu-tutkielma
Huhtikuu 2008

Tampereen yliopisto
Kasvatustieteiden laitos
KOIVUNIEMI MERVI: Kansalaisopiston tehtävät ja sidosryhmät – tutkimus kansalaisopistojen opetuksellisesta yhteistyöstä ja sen muutoksista entisen Hämeen läänin alueella
Pro gradu –tutkielma, 74 s., 24 liitesivua
Aikuiskasvatus
Huhtikuu 2008

TIIVISTELMÄ

Tutkielma koskee kansalaisopistojen tehtäviä, sidosryhmiä sekä niissä tapahtuneita muutoksia entisen Hämeen läänin alueella 1980-luvulta vuoteen 2007 saakka. Pitkittäistutkimuksen tehtävänä oli selvittää millaista opetuksellista yhteistyötä kansalaisopistoilla on ollut eri oppilaitosten, kuntaorganisaation, paikallisten yhteisöjen ja elinkeinoelämän kanssa ja miten yhteistyö on kehittynyt ja muuttunut tutkimusajankohtien välillä. Kansalaisopistojen tehtäväkäsitystä, tehtäväalaa, opetussisältöjä ja niiden muutoksia kuvataan käyttäen lähteinä mm. valtionhallinnon aikuiskoulutusta koskevia asiakirjoja, komiteanmietintöjä, lakeja ja asetuksia sekä vapaan sivistystyön julkaisuja. Dokumenttiaineisto muodostaa tausta-aineiston, joka toimii viitekehyksenä yhteistyöhavainnoille. Tutkimuksen empiirisen osan muodostaa entisen Hämeen läänin kansalaisopistojen rehtoreille kolmessa vaiheessa, v.1986, v.1993 ja v.2008 suoritetun puolistrukturoidun lomakekyselyn avulla kerätty aineisto

Aineiston analyysimenetelmänä on käytetty kvalitatiivista ja tulkitsevaa tutkimusotetta. Ilmiökentän laaja-alaisuuden ja monisäikeisyyden vuoksi tutkimukselle ei ole asetettu mitään yhtenäistä teoriapohjaa vaan selitysperusteina yhteistyöhavainnoille on pyritty käyttämään kansalaisopistojen muuttunutta tehtäväkäsitystä ja toimintaympäristöissä tapahtuneita muutoksia. Kansalaisopistojen rehtoreiden näkemyksiä yhteistyöstä ja kansalaisopistojen tehtävistä analysoitiin kansalaisopistojen tehtäviä ja yhteistyötä koskevien 14 väittämän vastausten keskiarvojen avulla.

Muutokset kansalaisopistojen toimintaympäristössä, lainsäädännössä, rahoituksessa ja opistojen tehtäväkäsityksessä ovat muokanneet vuosikymmenien kuluessa opistojen tehtäväalaa ja opetussisältöjä ja vaikuttaneet myös opistojen sidosryhmiin ja yhteistyökumppaneihin. Yhteistyö kuntaorganisaation kanssa on muuttunut laadukkaampaan ja sisällöllisesti ammatillisempaan suuntaan. Monet paikalliset tahot, yhteisöt ja yhdistykset ovat hakeutuneet itsekin yhteistyöhön opistojen kanssa synergiaetuja tavoitellen. Laajimmillaan yhteistyö oli 1990-luvulla maksupalvelukoulutuksen laajennuttua opistoissa voimakkaasti ja opistojen ryhdyttyä markkinoimaan palvelujaan. Yhteistyötä on 1990-luvun lopulla ja 2000-luvulla pyritty kehittämään sattumanvaraisesta tavoitteellisempaan ja pitkäjänteisempään suuntaan mm. koulutuksen arviointeihin ja suuntaviivaopintoihin perustuvin hankkein. Sekä yhteistyöhavainnot että vastaajien näkemykset osoittavat, että kansalaisopistojen tehtävät ja yhteistyö ovat muuttuneet kysyntäpainotteiseen suuntaan. Kilpailun kiristymisestä ja koulutuksen markkinoistumisesta huolimatta nähtiin, että vapaan sivistystyön arvopäämäärien ja periaatteiden tulee edelleen ohjata opistojen ohjelmien suunnittelua. Perinteiset opetusaineryhmät ovatkin säilyttäneet paikkansa kansalaisopistojen tarjonnassa.

Asiasanat: vapaa sivistystyö, kansalaisopistot, yhteistyö, sidosryhmät, paikallisuus

SISÄLTÖ sivu

1. Johdanto 4
2. Kansalaisopistojen tehtävät aikuiskasvatusinstituutioina 8
2.1 Kansalaisopisto vapaan sivistystyön tehtävien toteuttajana – opisto-verkoston kehittyminen 8
2.2 Lainsäädännön määrittelemät tehtävät 10
2.3 Kansalaisopistojen tehtävien muuttuminen 14
2.3.1 Kansalaisopisto kunnallisena palvelulaitoksena 15
2.3.2 Kansalaisopisto ammatillisen ja maksupalvelu-koulutuksen antajana 17
2.3.3 Suuntaviivaopinnot kansalaisopiston tehtävien suuntaajana 2000-luvulla 24
2.4 Yhteenveto 28
3. Tutkimustehtävä 29
3.1 Tutkimuksen tarkoitus 29
3.2 Tutkimusaineisto 29
3.3 Tutkimusaineiston kerääminen ja käsittely sekä aineiston luotettavuus 31
4. Kansalais- ja työväenopistojen ja muiden organisaatioiden välinen opetuksellinen yhteistyö ja sen muutokset 34
4.1 Yleistä tutkituista opistoista ja yhteistyöstä 34
4.2 Muut oppilaitokset 36
4.3 Kuntaorganisaatio ja kunnan elinkeinoelämä 39
4.4 Paikalliset yhteisöt, yhdistykset ja järjestöt 42
4.5 Musiikkioppilaitokset 46
4.6 Avoin yliopisto 48
4.7 Yhteenveto yhteistyöstä ja sen kehittymisestä 55
5. Kansalaisopistojen rehtoreiden näkemyksiä yhteistyöstä ja kansalaisopistojen tehtävistä 60
5.1 Rehtoreiden näkemyksiä yhteistyöstä ja kansalaisopistojen tehtävistä 60
5.2 Kysynnän tyydyttämisen/perinteisen sivistystehtävän painottaminen 63
6. Pohdintoja ja tutkimuksen tarkastelua 68

Lähteet 73
Liitteet 77

Taulukot

Taulukko 1. Ilmoitettujen yhteistyöosapuolten määrät kyselyajankohtina 1986, 1993 ja 2008 35
Taulukko 2. Asenneväittämien vastausten keskiarvot kyselyajankohtina 1986, 1993 ja 2008 60
Taulukko 3. Kysynnän tyydyttämisen painottamista ja sivistystehtävän painottamista osoittavat vaihtoehdot erillistarkasteluun valituissa asenneväittämissä 64
Taulukko 4. Kysynnän tyydyttämistä painottavien ja sivistystehtävää painottavien opistojen lukumäärät ja % -osuudet tutkimusajankohtina 1986, 1993 ja 2008 64

1. JOHDANTO

Kansalais- ja työväenopistot ovat aikuisten vapaa-ajan oppilaitoksia. Suurimpana aikuiskoulutusorganisaationa kansalais- ja työväenopistojen verkosto kattaa kaikki maamme kunnat. Kansalais- ja työväenopistot ovat kunnallista peruspalvelua ja ne ovat valtaosaltaan kuntien tai kuntayhtymien omistamia. Yksityisistä opistoista useimmat ovat setlementtiopistoja. Opistojen toiminta rahoitetaan valtionavulla, kunnan ja opiskelijoiden rahoituksella sekä maksupalvelutoiminnalla.

Maamme 236 kansalais- ja työväenopistossa, joista käytetään yleisnimitystä kansalaisopisto, opiskelee vuosittain lähes 800 000 opiskelijaa (KTOL jäsenluettelo 2008). Opiskelijat tulevat opistoon oman persoonallisuuden kehittämiseksi, erilaisia taitoja oppimaan tai ammatillisin tavoittein. Opiskella voi myös järjestön tai oman kunnan toiminnan edistämiseksi. Perinteinen tapa opiskella opistossa on iltaisin ja kerran viikossa. Sen rinnalle on tullut yhä enemmän lyhytkursseja, päivä- ja viikonloppukursseja, periodiopintoja ja monimuoto-opetusta ja viimeisimpänä verkko-opetus. Suosituimmat aineet ovat käytännön taidot, taideaineet, kielet ja musiikki.

Kansalaisopisto on vapaan sivistystyön oppilaitos, joka voi järjestä myös ammatillista koulutusta. Esimerkiksi kunnat, yritykset ja laitokset voivat tilata opistolta koulutusta. Opetus suunnitellaan ihmisten tarpeiden ja paikallisten tai alueellisten olosuhteiden pohjalta. Kuntalaiset voivat itse tai edustamansa yhteisön kautta osallistua opetuksen suunnitteluun. Kansalaisopistojen asema paikkakunnan aikuisopintokeskuksena ja kunnallisena palvelulaitoksena alkoi muotoutua nykyiseen muotoonsa 1980-luvulla. Opistosta tuli myös kuntaorganisaation oman muun muassa luottamushenkilö- ja henkilöstökoulutuksen keskus. Vuonna 1993 voimaan tulleen kansalaisopistolain myötä opistot alkoivat antaa yhä enemmän myös ammatillista koulutusta (L722/1992).

Kansalaisopistojen tehtäväkuvassa, hallinnossa, rahoituksessa ja opetustavoitteissa 1990-luvun alkuvuosina tapahtuneet muutokset voidaan tiivistää seuraavasti (Alanen 1992, 48–49): Ammatillinen opetus laajentui ja yhteistyö ammatillista aikuiskoulutusta harjoittavien organisaatioiden kanssa lisääntyi. Oikeus opetuspalvelujen myyntiin, maksupalvelutoiminta, muutti perinteisiä toimintaperiaatteita. Valtion normiohjauksen ja valvonnan keventyminen lisäsi

opistojen liikkumavapautta. Esimerkiksi vuoden 1991 jälkeen opistojen ei ole enää tarvinnut vahvistuttaa opetussuunnitelmiaan valtion hallintoelimissä. Toisaalta kuntien keskushallinnon määräävä asema aiheutti muutoksia, joita oli vaikea ennalta arvioida. Rahoitusjärjestelmän muutos menoperusteisesta suoriteperusteiseksi aiheutti opistolle uudenlaisia taloudellisia vaatimuksia (L722/1992 ja A1313/1992). Opetuksen organisoimismuodot ja työtavat monipuolistuivat: mm. lyhyiden intensiivijaksojen osuus kasvoi ja monimuoto-opetus otettiin yhä laajemmin käyttöön.

Julkisen rahoituksen vähentyessä ja kilpailun kiristyessä opiskelijoista jouduttiin kansalaisopistoissa pohtimaan uudelleen opiston roolia ja tulevaisuuden tehtäväkuvaa. Tällöin nousi esille myös järkevä yhteistyö eri organisaatioiden kesken kilpailun sijasta. Kunnallisen aikuiskoulutuksen toimikunnan mietinnössä oli jo vuonna 1984 tuotu esille yhteistyön ja työnjaon merkitys (KM 1984:10, 150). Monissa kunnissa perustettiin eri oppilaitoksien edustajista koostuvia yhteistyöelimiä koordinoimaan ja suunnittelemaan kuntatason aikuiskoulutusta. Vuoden 1993 kansalais- ja työväenopistojen liiton vuosikokouksen julkilausumassa vaadittiin muun muassa, että oppilaitosten välistä yhteistyötä paikallisella ja alueellisella tasolla tulee edistää ottaen huomioon opintojen taloudellisuus ja saavutettavuus. Suunnitelmallista yhteistyötä pyrittiin lisäämään ja opistojen tehtäväkuvaa vapaan sivistystyön kentässä kirkastamaan mm. erilaisten itsearviointihankkeiden avulla.

Kansalaisopisto on osa kunnan koulutus- ja kulttuuritointa. Opistot ideoivat ja toteuttavat erilaisia kulttuuritapahtumia yhteistyössä paikkakunnan muun kulttuurielämän kanssa. Yhteistyösuhteet kylätoimintaan ja järjestöihin ovat kiinteät. Monissa tapauksissa opisto on ollut kylä- tai asukasyhdistystoiminnan käynnistäjä. Ammatillisen koulutuksen lisääntyminen opistoissa on lisännyt yhteistyötä elinkeinoelämän suuntaan. Yhteistyö muiden tahojen kanssa antaa opistoille tietoja koulutustarpeesta ja tekee mahdolliseksi työnjaon muiden koulutusta antavien organisaatioiden kanssa.

Yhteistyön merkitys ei vähentynyt 2000-luvulle tultaessa. Markkinaperusteisen aikuiskoulutuspolitiikan vaikutuksesta oli opistoissa voimistunut tarjonta, jolla pyrittiin vastaamaan kysyntään (Collin & Paloniemi 2007, 30). Tämän todettiin vinouttavan opiskelutarjontaa liiaksi vain aktiivisten osallistujien suuntaan. Opetusministeriö ja vapaan sivistystyön keskusjärjestöt käynnistivätkin vuodesta 2005 lähtien suuntaviivaohjauksen, jolla pyrittiin tavoittamaan huo-

nompiosaisia ja aliedustettuja kansalaisryhmiä. Suuntaviivaopintojen toteuttaminen on merkinnyt monille kansalaisopistoille uusiakin sidosryhmiä ja yhteistyötahoja (Vaherva ym. 2007, 58-59).

Oma tutkimukseni tarkastelee kansalaisopistojen yhteistyötä erilaisten organisaatioiden, sidosryhmien, kuten muiden oppilaitosten, kunnallisten virastojen ja laitosten, paikkakunnalla toimivien järjestöjen ja yhdistysten sekä kunnan elinkeinoelämän kanssa. Yhteistyöllä tarkoitetaan tässä yhteydessä opetuksellista yhteistyötä, jossa on kysymys jonkin kurssin, koulutustilaisuuden tai tapahtuman suunnittelussa tai toteuttamisessa tapahtuvasta eriasteisesta yhteistyöstä. **Tutkimuskysymykset kuuluvat**:

1. Minkä tahojen kanssa ja millaista opetuksellista yhteistyötä kansalaisopistoilla on tutkimusajankohtina 1980-, 1990- ja 2000 -luvuilla ollut?
2. Miten kyseinen yhteistyö on kehittynyt ja muuttunut kyseisinä ajankohtina?
3. Miten yhteistyön muodot ja määrä sekä rehtoreiden näkemykset yhteistyöstä ja tehtävistä heijastavat kansalaisopistojen perinteisiä ja muuttuneita tehtäviä?

Tutkimuksen alussa (luku 2.) käsitellään kansalaisopistoa aikuiskasvatusinstituutiona, opiston tehtäväkäsitystä ja tehtäväkuvaa sekä niiden muutossuuntia. Tämä luku jää tutkimusta ajatellen osittain irralliseksi, itsenäiseksi osaksi, mutta toimii kuitenkin tausta-aineistona ja viitekehyksenä yhteistyöhavainnoille. Opiston tehtäväkuvaa heijastaa myös se, millaisten organisaatioiden kanssa ja millaista opetuksellista yhteistyötä järjestetään.

Tutkimuksen empiirisen osan muodostaa kansalaisopistojen rehtoreille keväällä 1986 ja keväällä 1993 lähetetyllä lomakekyselyllä saatu aineisto, jota on täydennetty talvella 2008 tehdyllä kyselyllä niihin opistoihin, joita oli vielä toiminnassa ja jotka olivat vastanneet molempiin aiempiin kyselyihin. Lomakekysely rajattiin koskemaan entisen Hämeen läänin alueella: Pirkanmaan, Kanta-Hämeen ja Päijät-Hämeen maakunnissa toimivia kansalaisopistoja. Kyselyllä pyrittiin selvittämään minkälaisten eri organisaatioiden kanssa ja minkälaista opetuksellista yhteistyötä opistoilla oli ollut ja millaisia muutoksia siinä oli havaittavissa. Kysely kattaa ajallisesti kolme vuosikymmentä. Luvussa neljä esitellään kyselyn tuloksia ja havaintoja.

Luvussa viisi tarkastellaan kansalaisopistojen rehtoreiden näkemyksiä yhteistyöstä ja kansalaisopistojen tehtävistä kyselylomakkeessa esitettyjen asenneväittämien vastausten pohjalta. Lopuksi tarkastellaan miten kyselyssä esiin tulleet yhteistyömuodot ja yhteistyön määrä heijastavat kansalaisopistoille määriteltyjä perinteisiä ja muuttuneita tehtäviä.

2. KANSALAISOPISTOJEN TEHTÄVÄT AIKUISKASVATUSINSTITUUTIOINA

2.1 Kansalaisopistot vapaan sivistystyön tehtävien toteuttajina – opistoverkoston kehittyminen

Ensimmäiset työväenopistot perustettiin Suomeen vuosisadan 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa ja niiden tehtäväksi tuli sivistysmahdollisuuksien järjestäminen ensisijaisesti työväestölle. Tämän kansanosan tuli tieteellisillä opinnoilla hankkia itselleen sivistystä kehittyäkseen itsenäisiksi omien asioiden hoidossa, kyetäkseen täyttämään kansalaisvelvollisuutensa ja voidakseen osallistua yhteiskunnan asioiden hoitoon. Autonomian aikana maahamme perustettiin kymmenen työväenopistoa, lähinnä suurimmille teollisuuspaikkakunnille. Opistojen ohjesäännöissä korostettiin opistojen yleissivistyksellistä tehtävää sekä sitä, että opistot olivat erityisesti työväestölle tarkoitettuja. Pääpaino asetettiin yhteiskunnallis-taloudellisiin aineisiin vielä 1926-27 ja 1938 työväenopistolainsäädännössä. (Karjalainen & Toiviainen 1984, 83-85)

Opistojen tehtävämäärittelyn lähtökohtana voidaan pitää Castrenin määritelmää vapaasta kansansivistystyötä (Castren 1929, Valtio ja vapaa kansansivistys), josta Alanen erottaa neljä tehtävää: kokonaispersoonallisuuden kehittäminen, omaehtoisuus, opinnollisuus, harrastustoiminnot ja yhteiskunnallinen kasvatus tehtäväalana ja lisää vielä viidenneksi organisaation itsesäätelyn vapauden. (Alanen 1986, 54)

Opistojen taloudelliset edellytykset paranivat valtionapulainsäädännön myötä. Näistä ensimmäinen, työväenopistolaki, saatiin vuonna 1926 (L329/1926 ja A59/27). Vuoden 1962-63 laki kansalais- ja työväenopistojen valtionavusta (L521/1962) nosti opistojen perusavustuksen 70%:iin. Lain nimi heijasteli tapahtunutta kehitystä. Useimmat uudet opistot, joita perustettiin keskisuuriin kaupunkeihin ja suurimpiin teollisuus- ja liikekeskuksiin, perustettiinkin kansalaisopiston nimisinä. Tahdottiin korostaa, että opistot palvelisivat kaikkia kansalaispiirejä (Alanen 1986, 150-151).

Opistojen määrä lähes kaksinkertaistui 1940-luvulla. Opistoja alettiin seuraavassa vaiheessa perustaa myös maaseudulle, erityisesti valtionavun uudistamisen 1963 jälkeen. Paitsi parantuneet taloudelliset toimintaedellytykset, uusien opistojen perustamista vauhditti myös uuden lainsäädännön henki, jonka mukaan kansalaisopistot saavat muovata opetusohjelmaansa pai-

kallisten sivistys- ja koulutustarpeiden mukaan (Alanen 1986**,** 154, kts. myös Huuhka 1970). Vaikka vapaan sivistystyön tehtäväsisällöt, organisaatiorakenteet ja työskentelytavat muuttuivat perusteellisesti 1920-luvulta 1980-luvulle tultaessa, säilyttivät edellä mainitut Castrenin kehysnormit merkityksensä myös opistojen normatiivisen tehtäväkäsityksen perusrakenteina (Alanen 1986, 54-63).

Kansalaisopistoverkoston laajentuminen saavutti huippunsa 1990-luvun alkuvuosina, jolloin maassamme toimi 279 opistoa. Tämän jälkeen opistojen määrä on vähentynyt noin kymmenyksen. Vuosituhannen vaihteen jälkeen vahvistui kehityssuunta, joka on merkinnyt kansalaisopistojen yhdistymistä ja ns. alue- ja seutuopistojen perustamista. Vuonna 2004 Suomessa toimi 253 kansalaisopistoa, joista kunnallisia oli 222, yksityisiä 28 ja kuntayhtymän ylläpitämiä kolme. Kansalaisopistot kattoivat vuonna 2004 noin 60% kaikista vapaan sivistystyön opiskelijoista eli runsaat 600 000 opiskelijaa. Paikallisia eli yhden tai kahden kunnan alueella toimivia opistoja oli noin kolme neljäsosaa kaikista opistoista. Vastaavasti yksi neljäsosa opistoista oli vähintään kolmen kunnan alueella toimivia alueellisia opistoja. Osa etenkin uusista alueopistoista on muuttanut nimensä aikuisopistoksi tai pelkäksi opistoksi. Samalla on havaittu merkkejä kansalaisopistojen jakautumisesta suuriin, uusia haasteita ennakoiviin, voimakkaasti verkottuneisiin ”oppimiskeskuksiin” ja toisaalta pieniin, perinteiseen toimintaan tukeutuviin ja osittain taantuviin opistoihin, jotka pystyvät juuri ja juuri ylläpitämään paikallista sivistystyötä. (Vaherva, T., Malinen, A., Moisio, A., Raivola, R., Salo, P., Kantasalmi, K. Kamppi, P. & Silvennoinen, H. 2006, 43-56)

Vapaan sivistystyön yhteisjärjestö VSY:n vuonna 2000 kokoamassa hankkeessa Vapaan sivistystyön visio 2005 nähtiin vapaan sivistystyön tehtäväksi kolme keskeistä aluetta: Yksilöiden persoonallisuuden monipuolinen kehittäminen, kansalaisyhteiskunnan vahvistaminen ja demokratian ja sen arvojen vahvistaminen. Vision keskeinen periaate on sivistyksellisen tasaarvon parantaminen, johon pyritään ensisijaisesti innostamalla uusia ihmisryhmiä vapaan sivistystyön opintoihin. Vapaan sivistystyön visio 2015 –ohjelmassa ovat keskeisinä kehittämisalueina opitun tunnustaminen, ikääntyneiden opintopalvelut ja kansanvallan kehittäminen kansalaisyhteiskunnassa. Ohjelmalle asetetut yleistavoitteet ovat vapaan sivistystyön aseman lujittaminen yhteiskunnassa, toimijoiden osaamisen ja pätevyyden vahvistaminen, verkostoituminen sekä syvällisen kehittämis-, kehittymis- ja oppimisprosessien käynnistäminen. (Vaherva ym. 2006, 40-42)

2.2 Lainsäädännön määrittelemät tehtävät

Valtionapulainsäädäntö merkitsi opistojen tehtävien ja toimintamuotojen virallista määrittelyä sekä niiden toiminnan jatkuvaa valvontaa. Kansalais- ja työväenopistoista tuli vähitellen vakiintunut vapaan sivistystyön muoto kansanopistojen ja sivistysjärjestöjen rinnalle (Karjalainen & Toiviainen 1984, 160). Vuoden 1926/27 työväenopistojen valtionapulainsäädännön (L329/26) mukaan ”työväenopistojen tarkoituksena on kohottaa kansalaisten ja aikuisen nuorison sivistystä tarjoamalla heille vapaa-aikoina tilaisuutta ammatti- ja ansiotyön ohella sellaisten tietojen ja taitojen hankkimiseen, jotka ovat kansalaiselämässä tarpeellisia ja edistävät itseopiskelua ja henkistä itsensä kehittämistä … etupäässä yhteiskunnallisissa ja taloudellisissa, mutta myös humanistisissa ja luonnontieteellisissä aineissa … ilman puoluekiihotusta”.

Vuoden 1962 valtionapulainsäädännössä (L521/1962) jätettiin mm. rajoittavat opetusaineita koskevat määräykset pois. Opistojen tehtävänä oli sen mukaan ”edistää aikuiskasvatusta opettamalla kansalaisille heidän vapaa-aikoinaan sellaisia tietoja ja taitoja, jotka ovat tarpeellisia kansalaiselämässä, antavat pohjaa jatko-opiskelulle sekä edistävät itseopiskelua ja henkistä itsensä kehittämistä, ynnä ohjata kansalaisia vapaa-ajan oikeaan käyttöön”. Väljentynyt tehtävämäärittely salli paikallisten sivistystarpeiden laajemman huomioon ottamisen (Karjalainen 1969, 68). Opistoilla katsottiin olevan yhteiskunnallisesti korostunut yleissivistyksellinen tehtävä. Ammatillisiin ja käytännöllisiin aineisiin suhtauduttiin usein varsinkin alussa vieroksuen (Karjalainen & Toiviainen 1984, 161-165).

Opetusohjelmat ja niiden taustalla olevat sivistystarpeet monipuolistuivat ja erilaistuivat vuosien varrella. Opetusainevalikoima kasvoi. Suurimpana aineryhmänä olivat erilaiset käytännön taidot ja keskeisiä aineita myös taideaineet ja vieraat kielet. Vähentynyttä yhteiskunnallisten aineiden opiskelua pyrittiin elvyttämään mm. ihmisten omista elämänolosuhteista lähtevin ongelmakeskeisin ohjelmin. Kylätoiminta ja asutuskeskusten vastaava lähiyhteistyö organisoitui opistojen piiriin. Ammatillinen aikuiskoulutus, vaikka se ei virallisesti kuulunutkaan opiston tehtäviin, keskittyi alussa lähinnä lyhytkestoiseen sosiaalialan, kuntien perhepäivähoitajien ja kotiavustajien täydennyskoulutukseen ja työteknilliseen koulutukseen (Alanen 1987, 15-16).

Ammatillinen opetus tuli kansalaisopistoihin sotien jälkeen. Opistossa harjoitettu ammatillinen opetus oli pääasiassa ammattisivistävää, eikä tähdännyt minkään ammattitutkinnon suorittamiseen. Puhuttiinkin mieluummin ammatillis-käytännöllisestä opetuksesta (Tuomisto 1981, 121). Rajanveto ammatillisen ja yleissivistävän koulutuksen välillä oli vaikeaa, koska sama kurssi voi toiselle olla ammatillisesti tarpeellinen ja toiselle puhtaasti yleissivistävä, kuten esimerkiksi toimisto- ja tietotekniikan kurssit sekä vieraiden kielien kurssit. Opetusohjelmien muotoutumiseen vaikutti aivan ilmeisesti opetukseen osallistujat ja heidän yhteiskunnalliset taustatekijänsä. Suurten teollisuuspaikkakuntien opetusohjelmia hallitsivat vieraat kielet, maatalousvaltaisen maaseudun opistoissa taas erilaiset käytännön taitoaineet (Karjalainen & Toiviainen 1984, 166-167).

Seuraava kansalaisopistolaki saatiin vuonna 1993 pitkän valmistelutyön jälkeen. Lakia edelsi ja sen henkeen vaikutti koko aikuiskoulutuksen kentällä tehty suunnittelu- ja kehittämistyö. Ammatillinen aikuiskoulutus asetettiin selkeästi etusijalle kaikissa kehittämistoimissa. Tällä oli merkittävä vaikutus myös opistotyölle. Vuonna 1988 asetetun opistolakityöryhmän mukaan lainsäädäntöä tuli muuttaa siten, että opistot voivat halutessaan huolehtia ammatilliseen aikuiskoulutukseen liittyvästä koulutuksesta (OPM 1989:50, 14). Yhtenä opistotyön keskeisimmistä kehittämisalueista nähtiin erityisesti opetuksen laadun kehittäminen. Sisällöllisiä painopistealueita olivat mm. kansalaisten sosiaalinen kanssakäyminen ja monipuolisen kommunikointikyvyn edistäminen, eläkeläisten kohonneisiin koulutusvaatimuksiin vastaaminen, aikuisväestön kansainvälisten toimintavalmiuksien edistäminen, viestintään, joukkotiedotukseen ja tietotekniikkaan liittyvät valmiudet sekä ympäristökysymykset. Työryhmien esittämillä toimenpiteillä pyrittiin mm. yleissivistävän ja ammatillisen aikuiskoulutuksen lähentämiseen. Opistoja koskevaa säädöstöä haluttiin muuttaa niin, että opistot voisivat myydä koulutuspalveluja esimerkiksi työnantajille ja työvoimahallinnolle (OPM 1989:59, 5).

Vuoden 1993 alussa voimaan tullut kansalaisopistolaki (L722/1992) määrittelikin kansalais- ja työväenopistot yleissivistäviksi oppilaitoksiksi, jotka voivat järjestää myös ammatillista koulutusta, tutkimus- ja palvelutoimintaa sekä maksullista palvelutoimintaa. Edelleen kansalaisopistoasetuksessa (A1313/1992) määriteltiin tehtäväalueiksi mm. peruskoulu- ja lukio-opetus, ammatillisen peruskoulutuksen yleissivistävät opinnot, ammatillinen perus-, jatko- ja lisäkoulutus sekä tutkimus- ja selvitystoiminta. Lakiuudistuksen myötä opiston tarpeellisuutta perusteltiin yleisellä koulutustarpeella eikä, kuten aiemmin, yleisellä sivistystarpeella. Valti-

onapulainsäädäntö muuttui menoperusteisesta laskennalliseksi: ylläpitäjäkunta sai valtionosuuden ja päätti mihin rahat käytetään. Sitä ei enää korvamerkitty kansalaisopistoille, kuten aiemmin. Lainsäädännön myötä kansalaisopistoista tuli entistä selkeämmin kunnan oma instituutio. (Yrjölä 1996, 28-29)

Viimeisin kansalaisopistoja koskeva lakimuutos, joka oli yhteinen kaikille vapaan sivistystyön oppilaitoksille, tuli voimaan vuonna 1999: Laki vapaasta sivistystyöstä, (L632/1998). Tarkoituksen, toiminnan ja tehtävien osalta kansalaisopistoja koskevat kohdat ovat lain 1., 2. ja 3. pykälässä ”Vapaan sivistystyön tarkoituksena on elinikäisen oppimisen periaatteen pohjalta tukea yksilöiden persoonallisuuden monipuolista kehittymistä ja kykyä toimia yhteisöissä sekä edistää kansanvaltaisuuden, tasa-arvon ja moniarvoisuuden toteutumista suomalaisessa yhteiskunnassa”(1§). ”Vapaan sivistystyön oppilaitoksia ovat kansalaisopistot, kansanopistot, opintokeskukset, liikunnan koulutuskeskukset ja kesäyliopistot. Kansalaisopistot ovat paikallisiin ja alueellisiin sivistystarpeisiin pohjautuvia oppilaitoksia, jotka tarjoavat mahdollisuuksia omaehtoiselle oppimiselle ja kansalaisvalmiuksien kehittämiselle”(2§). Muista tehtävistä mainitaan lain 3§:ssä seuraavasti: ”Vapaan sivistystyön oppilaitokset voivat järjestää myös koulutusta tukevaa tai siihen läheisesti liittyvää kehittämis- ja palvelutoimintaa. Vapaan sivistystyön oppilaitosten järjestämästä perusopetuksesta, lukiokoulutuksesta ja ammatillisesta koulutuksesta säädetään perusopetuslaissa (L628/1998), lukiolaissa (L629/1998), ammatillisesta koulutuksesta annetussa laissa (L630/1998) ja ammatillisesta aikuiskoulutuksesta annetussa laissa (L631/1998)”. Verrattaessa tämän lain tehtävämäärittelyjä opistojen tehtävänmäärittelyn lähtökohtana pidettyihin Castrenin määritelmiin vapaan sivistystyön tehtävistä vuodelta 1929, ovat perinteiset tehtävät edelleen olemassa: kokonaispersoonallisuuden kehittäminen, omaehtoisuus, opinnollisuus ja yhteiskunnallinen kasvatus.

Laissa vapaasta sivistystyöstä on myös oma pykälä arvioinnille (7§). Kuten muutkin vuoden 1999 alussa voimaan tulleet koululait velvoittavat oppilaitoksia, myös vapaan sivistystyön organisaatioita velvoitetaan arvioimaan toimintaansa. Arvioinnin tarkoituksena on tukea vapaan sivistystyön kehittämistä ja parantaa oppimisen edellytyksiä. Oppilaitosten tulee lain mukaan arvioida antamaansa koulutusta ja sen vaikuttavuutta sekä osallistua ulkopuoliseen toimintansa arviointiin. Ulkopuolisesta arvioinnista vastaa opetusministeriön arviointineuvosto yhteistyössä yliopistojen, opetushallituksen ja muiden arviointiasiantuntijoiden kanssa. Arvioinnin avulla määrärahoja ja muita toiminnan mahdollistavia resursseja ohjaillaan arvioi-

tujen tulosten mukaan. Arviointia ovat ennenkin suorittaneet mm. päättäjät, oppilaitosten ylläpitäjät, opettajat ja opiskelijat. Koulutuksen määrän lisäännyttyä ja sisällön monipuolistuttua 1960-luvulta alkaen arviointia suorittivat kansakouluntarkastajat ja lääninhallitusten kouluosastot tarkastus-, ohjaus- ja seurantavelvoitteineen. Nykymerkityksessään arviointi on eräs työkalu oppilaitoksen toiminnan seuraamiseen ja kehittämiseen. Oppilaitokset itse tarvitsevat tietoa omasta toiminnastaan kehittääkseen palvelujaan ja selvitäkseen muuttuvilla koulutuksen markkinoilla. Tulosajattelun tultua myös koulutuksen maailmaan tuotteen, koulutuksen, on oltava kilpailukykyistä ja laadukasta. Tähän tarvitaan sekä omaa että ulkopuolista arviointia. Arviointi voi olla tulossuuntautunutta, jolloin arvioidaan tulosta ja tuotosta, joka koulutuksen avulla on saatu. Se voi olla myös prosessisuuntautunutta, jolloin tarkastelu kohdistuu opetuskokonaisuuteen tai koulutusohjelmaan. (Rosenius 1999, 7-9)

Opetushallitus ja Kansalais- ja työväenopistojen liitto tuottivat koosteen ”Kansalaisopistojen itsearviointihankkeet vuonna 1997”, jossa esitellään vuonna 1997 toteutettujen yhteensä kuudentoista kehittämishankkeen raporttien tulokset sekä esille nousseet ongelmat ja korjattavat käytännöt. Koosteen tarkoitus oli levittää tietoa ja malleja hyvistä käytännöistä opistotyön avuksi. Itsearviointi ja ulkoinen arviointi tulisi jatkossa olemaan osa opistojen normaalitoimintaa. Sopivan itsearviointimenetelmän tai -mallin avulla opistojen toivottiin voivan löytää ratkaisuja 2000-luvun kansalaisopistojen haasteisiin: ”Miten säilyttää vapaa, hyvää elämää ja elämänhallintaa korostava, humaaneihin arvoihin perustuva koulutus ja organisaatiomuoto tuloksellisuuden ja hyödyn tavoittelun maailmassa? Lähteäkö mukaan kovaan kilpailuun muiden koulutuslaitosten ehdoilla ja tavoilla vai luodako jokin uusi tapa nykyistä toimintaa hyödyntäen ja uudistaen? Olisiko itsearvioinnin avulla mahdollista lisätä esimerkiksi opiskelijamäärää tai tavoittaa uusia kohderyhmiä?” (Rosenius 1999, 8-9, 42-43)

Uusi laki ja siihen sisältyvä toiminnan ja sen vaikuttavuuden arviointi ovat merkityksellisiä myös yhteistyön näkökulmasta. Uusi laki on yhteinen kaikille vapaan sivistystyön oppilaitoksille, mikä osaltaan voi helpottaa yhteistyötä ja työnjakoa eri tahojen kesken. Maininnat paikallisista ja alueellisista sivistystarpeista sekä palvelutoiminnasta viittaavat moniin yhteistyötahoihin ja sidosryhmiin. Itsearvioinnilla ja ulkoisella arvioinnilla saadaan tietoa opiston toiminnan kehittämiseksi ja suuntaamiseksi ja esimerkiksi uusien kohderyhmien ja yhteistyökumppanien löytämiseksi.

2.3 Kansalaisopistojen tehtävien muuttuminen

Kansalaisopistojen tehtävämäärittely on opistojen yli 100-vuotisen historiansa aikana muotoutunut aina ympäröivän yhteiskunnan muutosten ja vaatimusten sekä lainsäädännön muuttumisen myötä. Perustehtävät ovat kuitenkin pysyneet lähes samoina. Vuosikymmenten kuluessa uusia tehtäviä tuli entisten rinnalle ja joistain tehtävistä saatettiin luopua joko väliaikaisesti tai kokonaan. Tehtäväkäsityksen muutokset vaikuttivat samalla myös opistojen tehtäväalaan ja opetussisältöihin. Tässä luvussa käsittelen näitä muutoksia pääpiirteittäin ja viimeisimpiin, lähinnä tutkimukseni kyselyiden vuosikymmeniin keskittyen.

Sihvonen jakaa opistotoiminnan julkilausutun ja tosiasiallisen tehtäväkäsityksen muutokset seuraaviin vaiheisiin:

- valistus 1900-luvun alku
- sivistys 1920-luku
- hyöty 1950-luku
- rajoitettu palvelutoiminta 1970-luku
- rajoittamaton palvelutoiminta 1990-luku, edelleen

Tehtäväkäsitykset eivät ole toisiaan poissulkevia. Esimerkiksi 1950-luvulla hyöty tuli entisten tehtävien, valistuksen ja sivistyksen oheen. Valistamisen henkeä on edelleenkin nähtävissä kansalaisopistojen opetuksessa (Sihvonen 1990, 16). Valistuksen muuttuminen sivistykseksi merkitsi myös sisällöllistä muutosta: valistuksella oli tarkoitettu ihmisten tiedollista ja älyllistä kehittämistä, sivistyksellä taas pyrittiin ihmisen kokonaispersoonallisuuden kehittämiseen (Karjalainen & Toiviainen 1984, 108). Vaikka opistojen tehtäväkäsitykseen ei vielä ennen 1900-luvun puoliväliä virallisesti kuulunut hyöty, opistot ryhtyivät tarjoamaan ammatillista koulutusta ja koulututkintoja, koska niistä oli kysyntää ja opiston toimintaedellytykset olivat tehtävään sopivat (Sihvonen 1990, 19). Perinteisen tehtäväkäsityksen kannalla olleet eivät hyväksyneet opistojen tehtäväalan laajentamista ammatillisiin aineisiin (Karjalainen 1969, 66–67).

Vasta vuoden 1960 VIII:ssa kansansivistyskokouksessa hyväksyttiin opistoihin ”käytännöllisluontoinen ja ammatinvalinnan edellytyksiä lisäävä opetus”, mikä osoitti, että hyöty hyväksyttiin opistojen tehtäväkäsityksen piiriin (Vapaa kansansivistystyö VIII 1960, 201). Opistojen

suhde ammatilliseen koulutukseen on ollut problemaattinen aina 1980-luvulle saakka, sillä lainsäädännössä ei asiasta ollut selviä säädöksiä. Vuoden 1967 kansansivistyskokous kuitenkin hyväksyi seuraavan kannanoton: ”Ammattisivistyksen ja yleissivistyksen eron käydessä yhä epäselvemmäksi vapaan sivistystyön on entistä enemmän suuntauduttava yleissivistävän perustehtävänsä puitteissa myös ammatilliseen koulutukseen” (Vapaa sivistystyö koulutusyhteiskunnassa 1967, 92).

2.3.1 Kansalaisopisto kunnallisena palvelulaitoksena

Kansalaisopistotoimikunta pyrki markkinoimaan yleiseen tietoisuuteen opistojen palvelulaitosluonnetta suositellessaan opistoille varsinaisen opetustoiminnan ohessa osallistumista paikkakunnan kulttuuritapahtumien, juhlien, konserttien ja muiden tilaisuuksien järjestämiseen. Palvelujen parantamiseksi toimikunta esitti, että opistot voisivat järjestää musiikkiopetusta myös alle 16-vuotiaille, mikäli paikkakunnalla ei toiminut musiikkiopistoa. (KM 1971:A7). Tämä mursi käsityksiä opistoista aikuisoppilaitoksina. Opistolakiin vuonna 1974 tehty korjaus tekikin alle 16-vuotiaiden musiikin opetuksen mahdolliseksi kouluhallituksen luvalla vuoden 1975 alusta. Ammatillinen koulutus haluttiin kuitenkin sulkea opiston ulkopuolelle, sillä opistoilla ei katsottu olevan sen edellyttämää erikoisasiantuntemusta.

Aikuiskoulutuskomitean esityksissä (KM 1971:A 29 ja KM 1975:28) myös ammatillisen koulutuksen katsottiin kuuluvan kansalaisopiston tehtäväpiiriin. Kansalaisopistot voisivat antaa nimenomaan sellaista ammatillista koulutusta, mihin niillä on edellytykset ja mitä muutoin ei paikkakunnalla ole tarjolla (KM 1975:28, 114). Aikuiskoulutuskomitean esitykset eivät vaikuttaneet opistolainsäädäntöön, mutta muokkasivat käsityksiä opiston tehtäväalueesta. Kansalaisopistoa alettiin tarkastella osana kunnan aikuiskoulutuspalveluja. Opistoväki kuitenkin pelkäsi sivistystehtävän hoitamisen ja autonomisen aseman vaarantuvan (Tuomikoski 1980, 162 ja 1981, 161-163).

Valtioneuvoston hyväksyessä vuonna 1978 periaatepäätöksen Aikuiskoulutuksen suunnittelu- ja kehittämisperiaatteet, ammatillinen aikuiskoulutus asetettiin etusijalle kaikissa kehittämistoimissa. Opistoväki alkoi yhä enemmän vaatia sen sisällyttämistä opistojen tehtäväkäsityk-

seen. Ammatillisen koulutuksen kuviteltiin olevan opiston hengissä pysymisen edellytys. Lisäksi alettiin vaatia nuorisoasteen koulutusta myös muihin taideaineisiin (Sihvonen 1990, 23). Vuonna 1984 mietintönsä jättänyt kunnallisen aikuiskoulutuksen toimikunta osoitti opistoille kolme erityistä tehtäväaluetta: alle 16-vuotiaiden taideopetus, ammatillinen aikuiskoulutus ja tutkintotavoitteinen yleissivistävä koulutus (KM 1984:10, 78). Taiteen perusopetus määriteltiin vuoden 1998 laissa kunnan tehtäväksi. Opetusta oli järjestettävä myös alle 16-vuotiaille ja tämän perusteella taideaineiden ryhmiä perustettiin kansalaisopistoissa myös alle 16-vuotiaille. (L633/1998)

Yhteiskunnan ja työelämän muutosten aiheuttamia uudelleen- ja täydennyskoulutustarpeita pyrittiin systemaattisesti kehittämään jo 1970-luvulla ja erityisesti 1980-luvulla kunta- ja aluetason yhteistyöllä. Julkisen rahoituksen vähentyessä ja kilpailun kiristyessä opiskelijoista alettiin yhteistyötä ja työnjakoa korostaa muun muassa päällekkäisyyksien ehkäisemiseksi. Kunnallisen aikuiskoulutuksen toimikunta esitti vuonna 1984, että ”kuntatason aikuiskoulutuksen eri muotojen välistä yhteistyötä tarvitaan työnjaon ja yhteisten tehtävien suorittamiseksi sekä yhteisten voimavarojen suunnitelmalliseksi käyttämiseksi”. Kuntien viran- ja toimenhaltijoille sekä luottamushenkilöille suunnattu henkilöstökoulutus esitettiin kytkettäväksi entistä kiinteämmin kansalaisopistojen opetusohjelmiin. (Komiteanmietintö 1984:10, 150, 158) Myös silloiset lääninhallitukset, mukaan lukien tämän tutkimuksen kohdealueen, Hämeen, lääninhallitus, lähettivät vuonna 1987 alueensa kunnanhallituksille suosituskirjeen aikuiskoulutuksen kuntatason neuvottelu- tai toimikuntien perustamiseksi suunnittelemaan ja koordinoimaan kuntatason aikuiskoulutusta. Seuraavana vuonna tehdyn seurantakyselyn mukaan käytännön toimintamuodot vaihtelivat kunnan koosta ja oppilaitosten määrästä riippuen. Etenkin suuremmissa kaupungeissa oli kuntatason aikuiskoulutusta suunniteltu jo 1970-luvulta lähtien. Pienet kunnat olivat perustaneet yhteisiä neuvottelukuntia ja työryhmiä. Monissa kunnissa laaditut koulutustarjonta – ja tarveselvitykset toimivat pohjana aikuiskoulutuksen kehittämissuunnitelmien laadinnalle. (Aikuiskoulutuksen kuntatason suunnittelu Hämeen läänissä, toukokuu 1988).

Opistoista oli vähitellen muotoutunut kunnallisia palvelulaitoksia ja paikkakunnan aikuisopintokeskuksia, jotka pystyivät organisoimaan koulutuspalveluja tehokkaasti ja joustavasti. Opistojen mahdollisuudet kuntaorganisaation omana koulutuskeskuksena nähtiin yhä selvemmin,

jolloin kunnilla oli vastuu siitä, että paikkakunnan opisto pystyy täyttämään sivistyksellisen, koulutuksellisen ja inhimillisen tehtävänsä.

2.3.2 Kansalaisopisto ammatillisen ja maksupalvelukoulutuksen antajana

Vuoden 1993 opistolaki teki opistoille mahdolliseksi siirtyä rajoitetusta palvelutehtävästä rajoittamattomaan palvelutehtävään. Lähes kaikki oli opistoille luvallista. Opistojen alaikäraja poistettiin. Harrastustavoitteinen ja yhteiskunnallinen koulutus tulivat edelleen olemaan opistojen keskeisiä tehtäväalueita. Halutessaan opistot voisivat järjestää myös ammatillista koulutusta, lähinnä omaehtoista täydennys- ja henkilöstökoulutusta sekä tutkimus- ja palvelutoimintaa. Opistoilla oli entistä vapaammat kädet oman tehtäväkäsityksen ja –alan muotoilemiseen paikallisten olosuhteiden pohjalta.

Opistojen tehtäväkäsitys ei enää rajannut tehtäväalaa. Sihvosen mukaan alun perin yhteiskunnalliseen opetukseen painottunut tehtäväala oli laajentunut vuosikymmenten kuluessa seuraavasti:

- 1900-luvun alku — yhteiskunnalliset aineet
- 1920-luku — käytännön- ja taideaineet
- 1950-luku — yleissivistävät kouluopinnot ja ammatillinen koulutus
- 1970-luku — alle 16-vuotiaiden opetus
- 1990-luku - — palvelu- ja tutkimustoiminta

Aiemmista tehtävistä ei uusien ilmaantuessa luovuttu, vaan uusia tehtäviä on alettu hoitaa entisten rinnalla. (Sihvonen 1996, 120-121) Palvelutehtäviä opistoissa ovat olleet mm. lasten kuvataidekoulut, kotitalousneuvonta, videopajat sekä viimeisimpinä taiteen perusopetuksen järjestäminen ja 2000-luvulla suuntaviivaopinnot.

1990-luvulla tapahtui myös opistojen toimintaympäristössä monia opistotoimintaan vaikuttavia muutoksia. Monet opistojen sidosryhmistä olivat muutosten kourissa: kunta, lääninhallitus, kouluhallitus, opetusministeriö sekä kunnalliset keskusjärjestöt. Kouluhallituksen ja ammattikasvatushallituksen yhdistyminen opetushallitukseksi oli omalta osaltaan madaltamassa yleissivistävän ja ammattikasvatuksen raja-aitoja. Opetushallituksesta ja lääninhallituksesta oli tullut opistoille lähinnä konsultteja ja kouluttajia kontrolloivan tehtävän sijaan. Kuntien

hallinnonuudistuksen ja lautakuntien yhdistämisen johdosta noin kolmannes opistoista menetti oman johtokuntansa (Opistolehti 2/90, 10).

1980-luvun lopulla ja 1990-luvun ensimmäisinä vuosina opistokenttää puhutti yleisten säästötoimien ohella myös kolme toisiinsa liittyvää ongelmaa: valtionosuusuudistus, ammatillinen aikuiskoulutus sekä maksullinen palvelutoiminta. Nämä nähtiin sekä mahdollisuuksina että uhkina. Valtion ja kuntien säästötoimet 1990-luvun alkaessa pakottivat opistot supistamaan opetustaan. Opetustuntien määrä supistui työkauden 1991-92 opetussuunnitelmien mukaan keskimäärin 8%, kun se edellisvuosina oli kasvanut suunnilleen saman verran työkautta kohden. Eniten vähennettiin opetusta käytännön taitoaineissa ja liikunnassa. Opintomaksuja jouduttiin korottamaan kustannuksien kattamiseksi. Kuntien keskusjärjestöt suosittivat opistoille erikoistumista, mikä käytännössä tarkoitti opintoainevalikoiman karsimista (Alanen 1992, 48–49). Valtionosuusuudistuksessa (1993) menoperusteiden valtionosuusjärjestelmä muuttui suoriteperusteiseksi. Kunta sai valtionosuuden kokonaisuutena jakaakseen sen eri toimintoihin. Kysymys kuuluikin missä määrin kuntien keskushallinnossa ja poliittisessa päätöksenteossa osattiin arvostaa kansalaisopiston omaa erityislaatua, sivistystehtävää ja toimintaperiaatteita. Kuntien välisten erojen pelättiin lisääntyvän. Vajaus rahoituksessa piti pystyä korjaamaan. Vaihtoehdoiksi tarjoutuivat ammatillinen aikuiskoulutus ja maksullinen palvelutoiminta. Opistoja ryhdyttiin aktiivisesti markkinoimaan palvelulaitoksina. Maksullisen palvelutoiminnan tuli rajoittua lähinnä ammatilliseen täydennyskoulutukseen sekä ammatillisten oppilaitosten ja koulutuskeskusten opetussuunnitelmissa olevien yleissivistävien opintojaksojen järjestämiseen.

1990-luvun alussa opistokenttä oli huolestunut siitä, syrjäyttääkö liiketoiminta vapaan sivistystyön (Kaikkonen 1991). Maksullisen palvelun mahdollisena uhkana nähtiin valtion varojen väheneminen opistoilta ja sitä kautta rahalähteiden suosiminen toiminnan suunnittelussa. Maksupalvelukoulutukseen tulevien ihmisten pelättiin vaikuttavan opetustarjontaan, jolloin syrjäytyvät edelleen syrjäytyvät. Opistot joutuisivat eriarvoiseen asemaan ja niiden ideologisen tehtäväkäsityksen pelättiin hämärtyvän. (Opistolehti 1/89, 12-13)

Ammatillisen aikuiskoulutuksen opistoille asettamat haasteet riippuivat hyvin pitkälle opiston toimintaympäristöstä. Maaseudulla opistosta saattoi kehittyä laaja-alainen aikuiskoulutuskeskus, joka huolehti myös aikuisten ammatillisesta peruskoulutuksesta. Kaupungeissa ammatillista koulutusta oli ollut muutenkin runsaasti tarjolla eikä opistojen ollut ehkä syytä

lista koulutusta oli ollut muutenkin runsaasti tarjolla eikä opistojen ollut ehkä syytä lähteä sillä alalla kilpailemaan. Parhaiten opistolle sopivana ammatillisen aikuiskoulutuksen muotona nähtiin aikuisten omaehtoinen täydennyskoulutus. Organisoidun yhteistoiminnan avulla paikkakunnalla aikuiskoulutusta antavat oppilaitokset saattoivat välttää turhan kilpailun ja päällekkäistarjonnan sekä hoitaa yhteisesti aikuiskoulutuksesta tiedottamisen ja opintoohjauksen. Pääsääntöisesti työnantajien tilaama henkilöstökoulutus oli opiston kannalta maksullista palvelutoimintaa. Myös kunnat saattoivat käyttää opistoja tehokkaammin henkilöstönsä kouluttamiseen. (Kaikkonen 1991)

Vaikka opistojen ammatillinen koulutus laajeni 1990-luvulla, se pysyi edelleen sivutehtävän asemassa. Päätehtävänä oli edelleen yleissivistävien aikuisopintojen järjestäminen. Ammatillista aikuiskoulutusta ei haluttu asettaa vapaan sivistystyön vastavoimaksi. Yleissivistykseen, yksilön omaehtoiseen itsensä kehittämiseen nähtiin olevan yhä edelleen tarvetta ja erityisesti tulevaisuudessa, sillä sen nähtiin tarjoavan mahdollisuuden orientoitumiseen maailmassa. (Numminen 1989, 21). Kansalais- ja työväenopistojen rehtorit ja opettajat ry:n (KTRO ry) vuosikokouksen julkilausumassa vuonna 1989 todettiin, että nimenomaan yleissivistys on suomalainen voimavara sekä se, että yleissivistys on edellytys niin ammattisivistykselle kuin yhdentyvälle Euroopalle (Opistolehti 2/89, 42).

Aiemmin esitettyjen Sihvosen jaottelujen mukaisten kansalais- ja työväenopistojen tehtäväkäsityksen muuttumisen ja tehtäväalan laajentumisen lisäksi opistojen opetussisällöissä tapahtuneet muutokset voidaan Pellisen mukaan jakaa neljään kauteen (Pellinen 2001, 65):

1. Kansan valistamisen kausi 1850 –
2. Vapaan kansansivistyksen ja aikuiskasvatuksen kausi 1917 –
3. Suunnittelukeskeisen aikuiskoulutuspolitiikan kausi 1960 –
4. Markkinaperusteisen aikuiskoulutuspolitiikan kausi 1990 –

Tarkasteltaessa kansalaisopistojen tehtäväalaa ja opetussisältöjä niiden runsaan sadan vuoden toiminnan ajalta Pellinen toteaa, että kansalaisopistot ovat muuttuneet työväestön sivistystason kohottajasta koko kansan opistoiksi. Kansan valistamisen kauden yleissivistävä opetus ja pääosin yhteiskunnallis-taloudelliset aineet koulutuksen pääsisältöinä muuttuivat jo sotien välisenä aikana enemmän käytännöllisiksi. Vapaan kansansivistyksen ja aikuiskasvatuksen kaudella opistot ryhtyivät ammatillis-käytännöllisen ja harrastustavoitteisen koulutuksen li-

säksi myös yleissivistävien kouluopintojen täydentäjäksi ja aloittivat jatko-opintoihin ja tutkintoihin valmentavan koulutuksen. Suunnittelukeskeisen aikuiskoulutuspolitiikan kaudella 1960- ja 1970-luvuilla opetus käytännöllistyi yhä enemmän. 1980-luvulla opistoissa siirryttiin painotetusti vapaa-ajan harrastusaineisiin. Avoimen yliopiston opetuksesta tuli jo 1970-luvulla yksi merkittävä opetusmuoto. Markkinaperusteisen aikuiskoulutuspolitiikan kaudella 1990-luvulla rahoitusjärjestelmän muututtua opistojen oli ryhdyttävä koulutuksensa markkinointiin maksupalvelukoulutuksen muodossa yleissivistävän, harrastustavoitteisen ja avoimen yliopiston opetuksen ohella. (Pellinen 2001, 50-65) Sihvosen tehtäväkäsityksen jaottelussa rajoitettu palvelutoiminta, uutena tehtävänään alle 16-vuotiaiden opetus, osuvat suunnittelukeskeisen aikuispolitiikan kaudelle 1960-luvulta 1980-luvun loppuun. Rajoittamaton palvelutoiminta, uutena tehtävänään palvelu- ja tutkimustoiminta, sisältyvät markkinaperusteisen aikuiskoulutuspolitiikan kaudelle 1990-luvulta alkaen.

Koko suomalaista yhteiskuntaa, eikä pelkästään koulutusta, koskeneen markkinakeskeinen hallintomallin sisäänajo tapahtui vuosina 1987–1995. Syinä tähän kehitykseen nähtiin julkisen sektorin menojen jatkuva kasvu, byrokratian lisääntyminen ja taloudellinen lama. Seurauksena keskushallintoa supistettiin, noin kolmannes valtionhallintoa markkinaistettiin ja entisestä keskitetystä hallintomallista siirryttiin hajautetumpaan ja kevyempään hallintomalliin. (Temmes 1997, 8-10). Koulutuksen määrärahoja supistettiin koko 1990-luvun ajan. Samalla kouluille ja oppilaitoksille annettiin enemmän vapautta päättää omista asioistaan ja hankkia ulkopuolista rahoitusta. Keskushallinto kontrolloi kuitenkin käytännön toimintaa valtakunnallisin ja itsearviointiin perustuvin menetelmin. Resurssien jako on tapahtunut arviointiin perustuvan tuloksellisuuden perusteella. Oppilaitosten on käynyt, kuten Tuomisto asian kiteyttää, ”kuin entisen harakan tervatulla sillalla: kun nokka irtosi (vapaus lisääntyi) niin pyrstö tarttui (arviointi tiukentui)” (Tuomisto 1998, 268-269).

Aikuiskasvatuksen markkinamallin (market-model) tunnuspiirteet ovat maamme lisäksi monissa muissa maissa olleet samansuuntaisia. Tunnuspiirteinä Tuijnmanin mukaan mm. seuraavat seikat (Tuijnman 1992, 210-219) 1) usko kasvatuksen hyödyllisyyteen, 2) ammatillisen koulutuksen korostuminen, 3) julkisen sektorin koulutusmenojen supistaminen, 4) valtiovallan roolin heikentäminen koulutuksellisessa päätöksenteossa (desentralisaatio), 5) individualismi eli yksilöiden kokemien koulutustarpeiden (kysynnän) tyydyttäminen suunnittelun lähtökohtana, 6) koulutuksen tehokkuuden mittana laskettavuus, 7) koulutusta koskeva päätök-

senteko tapahtuu entistä enemmän korporaatioiden yhteistyönä: keskeisinä päätöksentekijöinä paikalliset viranomaiset, työnantajat, ammattiyhdistysliike sekä myös yksilöt ja aikuiset itse. (Tuomisto 1998, 268-280)

Tuomisto mainitsee markkinaperusteisen aikuiskoulutuspolitiikan haittoja ja etuja (Tuomisto 1998, 277-278): Haittana nähdään mm. se, että koulutus nähdään yksipuolisesti tuotannon tehostamisen ja tuloksellisuuden lisäämisen välineenä, markkinatavarana, jota tarkastellaan sen antaman hyödyn näkökulmasta. Työmarkkinoiden tarpeet ohjaavat yksipuolisesti koko aikuiskasvatuksen kehittämistä ja ammatillisen aikuiskoulutuksen merkitys on korostunut. Vapaan sivistystyön valtionapu on vähentynyt ja aikuisten omaehtoisen opiskelun asema heikentynyt, mikä on yksilön kokonaisvaltaisen kehittymisen ja elinikäisen oppimisen kannalta huolestuttavaa. Kurssimaksujen noustessa omaehtoiseen koulutukseen hakeutuvien joukko on valikoitunutta. Koulutuksellinen polarisaatio eri väestöryhmien kesken on syventynyt entisestään. Myös koulutusorganisaatioiden väliset yhteistyömahdollisuudet ovat heikentyneet niiden keskinäinen kilpailun takia. Markkinaperusteisen koulutuspolitiikan etuina Tuomisto mainitsee mm. seuraavia seikkoja: opiskelijat ovat tulleet tavoitetietoisemmiksi, keskeyttäminen on vähentynyt, opetuksen taso on parantunut ja opetuksen laatuun ja arviointiin kiinnitetään enemmän huomiota Oppilaitokset ovat joutuneet miettimään ja täsmentämään omaa profiiliaan ja tehtäväänsä pystyäkseen kilpailemaan koulutusmarkkinoilla.

Markkinaperusteisen suunnittelun vaikutukset ja siirtyminen menoperusteisesta suoritusperusteiseen valtionapujärjestelmään merkitsi 1990-luvulla kansalaisopistoille monia perusteellisia muutoksia (Tuomisto 1998, 276-277). Arvoperustan muutos näkyi siinä, että määrälliset tavoitteet ja taloudellinen tehokkuus nousivat oppilaitosten kehittämisessä etusijalle. Tehtäväalue laajentui yleissivistävästä lähes mitä tahansa tarjoavaan: harrastustavoitteisesta ammatilliseen ja yleissivistävään. Kohderyhmänä aikuisten lisäksi olivat nuoret ja lapset. Julkisen rahoituksen vähentyessä ja muuttuessa suoriteperusteiseksi laskennalliseksi määrärahaksi koko kunnan sivistystoimen hoitamiseksi, kurssimaksuja jouduttiin korottamaan ja maksupalvelukoulutusta lisäämään. Hallinnollisesti opistot muuttuivat osaksi kunnallista koulutus- ja kulttuuritointa. Opistojen rehtoreista yhä useammat muuttuivat useimpienkin oppilaitosten monitoimirehtoreiksi (Sihvonen 1996, 209).

Kansalaisopistot joutuivat yhä enemmän kilpailemaan opiskelijoistaan ja taloudellisista resursseistaan monien muiden oppilaitosten kanssa. Kilpailun kiristyminen toi kuitenkin myönteistäkin: opetuksen laatuun alettiin kiinnittää enemmän huomiota ja opintojen keskeyttäneiden määrä väheni. Negatiivisina piirteinä oli nähtävissä vaihtoehtoisen opetuksen väheneminen ja vähävaraisten opiskelijoiden karsiutuminen. Koska kansalaisopistot ovat saaneet kuitenkin merkittävässä määrin valtionapua, on niiden osalta markkinoistuminen ollut vain osittaista. Tämä on asettanut kansalaisopistot joidenkin yksityisten koulutuksen järjestäjien (mm. tanssikoulut) mielestä edullisempaan kilpailuasemaan ja nämä ovat vaatineet valtionavun lakkauttamista. Tämä olisi merkinnyt kuitenkin opiskelijoille kohonneita opintomaksuja. (Tuomisto 1998, 276-277)

Yrjölä analysoi kansalaisopistojen kokonaistilaa 1990-luvulla Opetushallituksen arviointiraportissa Kansalaisopiston tila 1995 seuraavasti: Kansalaisopistot muodostavat yleissivistävien aikuisopintojen peruspalvelun, jota on tarjolla kaikissa kunnissa. Opistot myös toteuttavat erinomaisesti elinikäisen oppimisen periaatetta. Ammatillisen aikuiskoulutuksen yleisesti laajentuessa kansalaisopistojen suhteellinen osuus aikuiskoulutuksen kentässä on pienentynyt. Opistot erilaistuivat: joissain painopisteenä oli taiteen perusopetus, joissain kielten opetus tai työttömien koulutus. Jotkut opistot on liitetty mukaan kunnalliseen kehittämisstrategiaan, toiset elävät omaa elämäänsä. Erilaistuminen johtaa helposti pienten ja heikkojen yksiköiden toiminnan vaikeutumiseen. (Yrjölä 1996, 132-133)

Opistojen eriytymistä ja erilaistumista markkinaperusteisen aikuiskoulutuspolitiikan vahvistumisen myötä 1990-luvulla on muun muassa Salo tarkastellut artikkelissaan (Salo 1999, 327-335). Samalla hän tarkasteli myös onko opistokentällä ja osallistujien parissa tapahtunut polarisoitumista, minkä mukaan suuret opistot ovat vahvistaneet asemiaan, pienten opistojen toimintaedellytykset taas heikentyneet eli onko edellä mainitussa Opetushallituksen arviointiraportissa Kansalaisopiston tila 1995 (Yrjölä 1996, 132-134) esitetyt arviot toteutuneet. Salon tutkimuksen kohteena olivat ruotsin- ja kaksikieliset opistot, molempina ajankohtina 26 opistoa, ja tutkimusajankohta lukuvuosi 1992-93 ja kalenterivuosi 1997. Otoksen edustavuus maamme opistoverkosta oli suhteellisen hyvä muun muassa opetustuntijakauman perusteella. Vaikka havainnot eivät pienessä otoksessa olleet tilastollisesti merkittäviä, olivat ne koko opistokenttää ajatellen suuntaa antavia. Tutkimuksen tuloksia Salo kiteytti artikkelissaan seuraavasti (Salo 1999, 332-334): Toimintaedellytysten osalta pienissä opistoissa päätoimisten

opettajien määrä on laskenut ja sivutoimisten tuntiopettajien ja luennoitsijoiden määrä noussut. Edellä mainitut seikat sekä rehtorien toimien osa-aikaistaminen ovat etenkin pienissä opistoissa osaltaan sysänneet vastuuta toiminnan kehittämisestä yhä pienemmän joukon harteille ja näin ollen heikentäneet pienten opistojen toimintaedellytyksiä. Suurissa opistoissa tilanne henkilökunnan suhteen oli säilynyt lähes ennallaan. Taloudessa tapahtuneet muutokset ovat selvempiä pienissä opistoissa: kokonaismenot ovat laskeneet, valtionosuudet pienentyneet ja opiskelijamaksujen osuudet kokonaismenoista ovat kasvaneet enemmän kuin suurissa opistoissa. Toiminnan kehittäminen maksupalvelukoulutuksen ja projektirahoituksen avulla on mahdollista lähinnä suurissa opistoissa. Pienissä opistoissa osallistuminen on kasvanut keskimääräistä enemmän kuin suurissa. Kasvu on kuitenkin ollut seurausta lähinnä siitä, että pienten opistojen opiskelijat ovat entisestään aktivoituneet ja osallistuvat yhä useammalle kurssille.

Tarkasteltaessa toimintaa aineryhmien osuuksista koostuvan toimintaprofiilin avulla, Salo toteaa, että opistot ovat erilaistuneet 1990-luvun kuluessa. Salon mukaan syitä tähän voidaan vain arvailla: onko kyseessä olemassaolon turvaamiseen perustuva maksukykyisten osallistujien toiveet ja tarpeet huomioon ottava sopeutuminen vai paikallisen aikuiskoulutustarjonnan huomioonottava tietoinen profilointi? Voisiko pienten opistojen suurempi osallistumisaktiviteetin kasvu olla myös seurausta siitä, että opistokenttä on 1990-luvulla jakautunut kahteen osaan profiloinnin suhteen: pienet opistot ovat joutuneet sopeuttamaan toimintaansa kysynnän mukaisesti, suuret opistot ovat kyenneet tietoiseen ja hallittuun profilointiin? Joka tapauksessa tutkitun aineiston perusteella Salo toteaa johtopäätöksenään, että kansalais- ja työväenopistojen kentässä on 1990-luvulla tapahtunut erilaistumista ja polarisoitumista.

Opistokentän kokonaisuutta ajatellen opistokenttä ei ole menettänyt asemiaan. Opistojen toiminnassa pyritään vastaamaan senhetkiseen ja tulevaisuuden sivistyshaasteisiin. Pyydettäessä kyseisen tutkimuksen otokseen kuuluvia rehtoreita kuvailemaan merkittävimpiä muutoksia 1990-luvun puolivälin jälkeen, suurimpana muutoksena mainittiin perinteisen kurssitoiminnan täydentyminen muilla koulutusmuodoilla: tutkimuksen mukaan ainakin kaksi kolmesta rehtorista mainitsi maksupalvelukoulutuksen, ammatillisen lisäkoulutuksen, henkilöstökoulutuksen, maahanmuuttajakoulutuksen sekä työvoimapoliittisen koulutuksen. Vajaa puolet rehtoreista mainitsi panostukset tietotekniikkaan ja tietotekniikkaa käsittelevien kurssien määrän kasvun. Kolmantena muutoksena mainittiin opistojen toimintaedellytyksiin liittyvät hallintoon

ja henkilökuntaan liittyneet muutokset, joita on tarkasteltu jo edellä. Lisäksi mainittiin erilaisen yhteistyön ja projektien lisääntyminen sekä kuntien säästötoimien entistä tiukempi kansalaisopistoja ohjaava ja säätelevä vaikutus. Maininnat uusista ja poispudotetuista toimintamuodoista ja kursseista osoittavat opistojen toiminnan erilaistumista. Tässä suhteessa muutokset vaihtelivat opistokohtaisesti suuresti. Kielikurssien tarjontaa oli joko lisätty tai vähennetty, käytännön taidot mainittiin useimmiten poispudonneiden joukossa. Kurssit kohdistettiin yhä useammin tietyille kohderyhmille. Pitkäkestoiset kurssit saivat ainakin osittain väistyä lyhyiden ja intensiivisten kurssien tieltä. Osassa opistoja lapsille ja nuorille suunnattujen kurssien tarjonta oli lisääntynyt. (Salo 1999, 333-334)

Opistojen talouden kiristymisen pelättiin johtavan opetustarjonnan muuttumiseen yhä kysyntäpainotteisemmaksi, mikä voisi vinouttaa osallistumista maksukykyisimpien asiakkaiden suuntaan. Opistot olivat jatkuvassa muutoksessa. Entistä tärkeämmäksi muodostui toiminnan tarkoituksen määrittely suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan ja siinä tapahtuviin muutoksiin sekä kohderyhmien ja opetuksen painopisteiden selkeyttäminen. (Yrjölä 1996, 132-134). Tutkiessaan kansalaisopistojen tehtävien muutosta ja rehtoreiden näkemyksiä 1990-luvun muutosten vaikutuksista opistotoimintaan, myös Sihvonen tiivisti tutkimustuloksensa seuraavasti: ”Opistot ovat arvioineet uudelleen arvolähtökohtiaan, tehtäväkäsitystään ja –alaansa. Opistojen tehtäväkäsitys ja –ala ovat jatkuvasti laajentuneet, opetustarjonnan suunnittelussa lähtökohtana on entistä selvemmin kysyntäpainotteinen toimintamalli. Opetuksessa ja opistotoiminnassa ylipäätään korostuu laadun merkitys. Opistot hankkivat entistä suuremman osan tuloistaan itse. Opistojen hallinto järjestetään yhä kevyempien ja tehokkaampien hallintomallien pohjalta.” (Sihvonen 1996, 233)

2.3.3 Suuntaviivaopinnot kansalaisopistojen tehtävien suuntaajana 2000-luvulla

Arvioitaessa kansalaisopistojen tehtäviä ja palvelukykyä sekä haasteita kolmannella vuosituhannella on todettu, että kansalaisopistot ovat vapaan sivistystyön keskiössä: suuret kansanjoukot tavoittavia paikallisia ja alueellisia toimijoita. Niiden keskeinen tehtävä on tarjota mahdollisuuksia tavoitteellisiin, haasteellisiin ja pitkäkestoisiin aikuisopintoihin pääosin kansalaisten omien kiinnostusten ja tarpeiden pohjalta. Opiskelutarjonnan muokkaamisessa tulisi ensisijaisesti pyrkiä yhteistyöhön paikallisten järjestöjen ja yhteisöjen kanssa eikä toimia ak-

tiivisten osallistujien toiveiden ja tarpeiden mukaisesti. Vaikka yhteistyö on tuottoisaa ja välttämätöntäkin, liittyy siihen myös monia ongelmia, kuten rahoitus ja sen erottaminen, mikä on ”yhteistyötä” tehtäessä tilauskoulutusta ja mikä normaalia toimintaa. (Vaherva ym. 2006, 163-164)

Aikuiskoulutuksen toimijakenttänä kansalais- ja työväenopistot on todettu olevan melko vakaa ja voimakas. Kuitenkin, kuten Opetushallituksen raportissa Kansalaisopiston tila 1995 (Yrjölä 1996, 132-134) jo arvioitiin, kansalaisopistojen toimintaedellytykset ja palvelukyky vaihtelevat huomattavasti yksittäisten opistojen kesken. Suurten asutuskeskusten opistot pystyvät, kilpailevasta aikuiskoulutustarjonnasta huolimatta, kehittämään toimintaansa sekä pitkäjänteisesti että projektiluontoisesti yhteistyössä monien eri toimijoiden kanssa. Viime kädessä opistojen tarjonnan monipuolisuuden ja riittävyyden määrittää kuitenkin kuntapäättäjien sivistystahto eikä kunnan tai opiston koko. (Vaherva 2006, 164)

Viranomaiset eivät enää voineet aiempien vuosikymmenien tapaan säädellä mikä opistoissa sopii opiskeltavaksi. 2000-luvun alkuvuosina voimistui tarjonta, jolla pyrittiin vastaamaan kysyntään. Monipuolisen tarjonnan kirjo johti keskusteluun siitä, mitkä kurssit sopivat opistoissa pidettäviksi. Esimerkkinä tästä ovat olleet keskustelut paranormaaleihin ilmiöihin liittyvien kurssien tarpeellisuudesta. Perinteiset taito- ja taideaineet sekä vieraat kielet ovat kaikesta uudesta tarjonnasta huolimatta jo neljä vuosikymmentä säilyneet opistojen suosituimpina aineryhminä. Opistot ovat pystyneet nopeasti vastaamaan myös muuttuvan yhteiskunnan vaatimuksiin ja kaikkia kansalaisia koskeviin koulutustarpeisiin esimerkiksi lisäämällä tietotekniikan oppiaineryhmiä. (Collin & Paloniemi 2007, 30-31)

Parlamentaarinen aikuiskoulutustyöryhmä, PAT (Parlamentaarinen aikuiskoulutustyöryhmä 2002) toi muistiossaan vuonna 2002 esille, että tarvitaan tietoisempaa ja tavoitteellisempaa vapaan sivistystyön suuntaamista: valtakunnallisesti yhteisesti sovittuja erityistoimenpiteitä ja uudenlaisia opintoja, jotta tietyt huonompiosaiset ja aikuiskoulutuksessa aliedustetut kansalaisryhmät osallistuisivat enemmän vapaaseen sivistystyöhön. Vuonna 2004 vapaan sivistystyön valtakunnalliset järjestöt ja opetusministeriö hyväksyivät kokouksessaan suuntaviivaohjauksen käynnistämisen sekä sen tavoitteet ja toimenpiteet vuosille 2005 - 2008. Keskusjärjestöt sitoutuivat samalla edistämään niiden mukaisia opintoja ja informoimaan oppilaitoksiaan. Koko vapaan sivistystyön alueelle sovittiin seuraavat viisi painopistettä: 1) maahanmuuttajien

kieli- ja kulttuurikoulutus ja muut yhteiskuntaan integroivat opinnot, 2) kansalaistaitoja ja kansalaisyhteiskuntaan osallistumisen valmiuksia lisäävät opinnot, 3) tietoyhteiskunnan perusvalmiuksien parantamista koskevat koulutuskokonaisuudet, 4) terveyttä edistävät opinnot, 5) avoimen yliopiston opintoihin valmentava koulutus.(Vaherva ym. 2007, 142)

Opetusministeriön ja sivistysalan valtakunnallisten järjestöjen lisäksi myös maakuntaliitot ovat maakuntaohjelmissaan painottaneet tiedon ja osaamisen merkitystä, elinikäistä oppimista ja sivistystoimen kaikkien osa-alueiden reagoimista muuttuvaan toimintaympäristöön yhteistyössä ja verkottumalla. Esimerkiksi Hämeen maakuntaohjelmassa 2003-2006 tavoitteena pidettiin muun muassa oppilaitosten, koulutuksen järjestäjien ja elinkeinoelämän yhteistyön tiivistämistä koulutuksen laadun ja monipuolisuuden vahvistamiseksi. Maakuntaohjelman mukaan aikuisten mahdollisuuksia kehittää osaamistaan ja oppimistaitojaan pyrittiin edistämään muun muassa avointa yliopisto-opetusta laajentamalla. Väestön ikääntymisestä johtuviin haasteisiin vastaamisessa ja syrjäytymisvaarassa olevien olosuhteiden parantamisessa tärkeä rooli katsottiin olevan kansalaisopistoilla ja muilla vapaan sivistystyön yksiköillä. Maakuntaohjelman mukaan näiden keskinäisen yhteistyön lisäämisellä taattaisiin riittävä määrä henkilöstöä ja suunnittelijoita, jotta koulutustarjontaa voitaisiin kohdentaa tarkoituksenmukaisesti. (Hämeen maakuntaohjelma 2003-2006)

Vapaan sivistystyön suuntaviivat sovittiin erikseen työmuodoittain. Kansalaisopistoille suuntaviivat vuosille 2005-2008 ovat edellä mainituista neljä ensimmäistä: kieli- ja kulttuurikoulutus ja muut yhteiskuntaan integroivat opinnot maahanmuuttajille, terveyttä edistävät opinnot, tietoyhteiskunnan perusvalmiuksien parantamista koskevat koulutuskokonaisuudet sekä kansalaistaitoja ja kansalaisyhteiskuntaan osallistumisen valmiuksia lisäävät opinnot. (Vaherva ym. 2007, 37) Kaikista vapaan sivistystyön eri oppilaitosmuotojen vuosina 2004-2005 aloitetuista kehittämishankkeista (yhteensä 242) selvä enemmistö, 63% (yhteensä 153) on liittynyt suuntaviivoihin. Kansalaisopistoissa tuona aikana aloitettuja hankkeita oli 143, joista suuntaviivahankkeita oli 99. Näistä suurin osa liittyi maahanmuuttajien kieli- ja kulttuurikoulutukseen sekä terveyttä edistäviin opintoihin. (Jokinen 2006)

Opetusministeriön toimeksiannosta Koulutuksen arviointineuvosto sai tehtäväkseen selvittää miten vapaan sivistystyön oppilaitokset ovat sitoutuneet suuntaviivaohjauksen tavoitteisiin sekä miten ne ovat edistäneet koulutustarjonnan suuntaamista asetettujen tavoitteiden mukai-

sesti. Arvioinnin tulokset raportoitiin julkaisussa Vapaan sivistystyön vaikuttavuus ja suuntaviivaopinnot (Vaherva ym. 2007). Vaikka suuntaviivaohjauksessa määritellyt painopisteet ovat keskeinen osa vapaan sivistystyön jatkuvaa ydintehtävää eikä kokonaan jotain uutta, oppilaitosten suhtautuminen suuntaviivaohjaukseen ja –opintoihin vaihtelee tulosten mukaan erittäin paljon, osittain hyvinkin erilaisista toimintaympäristöistä johtuen. Osa opistoista näki niissä merkittävää lisäarvoa ja katsoi niiden sopivan hyvin oppilaitosten profiiliin. Suuntaviivojen on myös nähty kirkastavan opiston perustehtävää ja tuoneen opistolle lisää arvostusta, uusia sidosryhmiä ja yhteistyötahoja. Osa ei puolestaan reagoinut niihin mitenkään. Suuntaviivat koettiin epäselvinä, jopa tarpeettomina. Osa tyrmäsi ne resurssipulaan vedoten. Suuntaviivaopinnoissa nähtiin vaarana se, että ne voivat saattaa opistot keskenään eriarvoiseen asemaan. Pahimmillaan suuntaviivaopinnot ovat heikentäneet opiston toimintaedellytyksiä. Parhaalta ratkaisulta näytti vaikuttavan sellainen eteneminen, jossa suuntaviivaopinnot on käynnistetty vaiheittain ja valittu painopisteeksi sellaiset koulutuskokonaisuudet, joille paikkakunnalla todennäköisimmin löytyy osallistujia. Opistot, jotka ovat voineet panostaa suuntaviivaopintoihin, ovat aktiivisesti kehittäneet uusia rekrytointi- ja arviointimenetelmiä ja luoneet uusia yhteistyömuotoja ja toimintatapoja. (Vaherva ym. 2007, 58-59)

Arviointihanke on herättänyt koko vapaan sivistystyön kentän pohtimaan toimintansa tarkoitusta ja vaikuttavuutta sekä alan oppilaitosten osallistumista kulloinkin yhteiskuntapoliittisesti tärkeinä pidettyjen tavoitteiden edistämiseen. Suuntaviivaopintojen toteuttaminen on nostanut esiin toimivien verkostojen luomisen tarpeellisuuden vapaan sivistystyön eri työmuotojen ja oppilaitosten välillä. Verkostojen avulla voidaan toteuttaa yhteishankkeita ja selkiyttää työnjakoa. Paitsi vapaan sivistystyön työmuotojen sisälle yhteistyötä on suuntaviivojen toteuttamisen myötä rakennettu aiempaa monipuolisemmin eri hallinnonalojen, viranomaisten ja kansalaisjärjestöjen välille. (Vaherva ym. 2007, 56-61 , 141-146) Jatkossa on entistä tärkeämpää, että suuntaviivaopintojen vaikutukset konkretisoidaan ja pystytään todentamaan erilaisin mittauksin. Monien opistojen tulevaisuus voi ainakin osittain riippua siitä, miten ne pystyvät konkretisoimaan oman paikallisen tehtävänsä ja osoittamaan oman toimintansa seuraukset ja vaikutukset. (Vaherva ym. 2007, 60)

2.4. Yhteenveto

Yhteenvetona kansalaisopistojen tehtävistä todettakoon, että vuosikymmenien kuluessa kansalaisopistojen tehtäväkäsitys, tehtäväala ja opetussisällöt ovat muuttuneet ja muotoutuneet yhteiskunnan, lainsäädännön ja rahoituspohjan muutosten myötä. Tehtäväkäsitys on muuttunut työväestön sivistäjästä ja valistajasta paikalliseksi oppimisen ja osaamisen koulutus- ja kulttuurikeskukseksi, joka tarjoaa palvelujaan kaikille kansalais- ja ikäryhmille. Kansalaisopistojen tehtäviin erityisesti viimeisten kahdenkymmenen vuoden aikana tulleita muutoksia perusteltiin yleisellä koulutustarpeella, ei enää yleisellä sivistystarpeella kuten aiemmin.

Tehtäväalan ja opetussisältöjen laajentuminen, uudet tehtävät ja opetussisällöt, muun muassa ammatillinen ja maksupalvelukoulutus, eivät silti ole syrjäyttäneet yleissivistäviä ja harrastustavoitteisia opintoja opistojen ohjelmatarjonnassa. Markkinakeskeisen aikuiskoulutuspolitiikan kaudella 1990-luvun alusta lähtien opistojen piti olla kilpailukykyisiä ja tuloksellisia. Etupäässä työelämälähtöisiin tarpeisiin ja kilpailuun piti pystyä vastaamaan myös kansalaisopistoissa. Erilaisista toimintaympäristöistä johtuen tämä on johtanut opistojen yhä laajenevaan erilaistumiseen ja opiskelijoiden polarisoitumiseen. Opistojen toimintaa ja tehtäviä on pyritty 1990-luvun lopulla ja 2000-luvulla arvioimaan ja suuntaamaan tavoitteellisempaan suuntaan suuntaviivahankkeiden avulla. Suuntaviivaopintojen toteuttaminen edellyttää entistä toimivimpien yhteistyöverkostojen luomista ja työnjakoa niin vapaan sivistystyön sisällä kuin muidenkin sidosryhmien suuntaan.

3. TUTKIMUSTEHTÄVÄ

3.1 Tutkimuksen tarkoitus

Tutkimuksella on tarkoitus selvittää millaista ja missä laajuudessa opetuksellista yhteistyötä kansalaisopistoilla on eri organisaatioiden kanssa ja miten se on muuttunut. Opetuksellisella yhteistyöllä tarkoitetaan tässä tutkimuksessa opintopiirin, kurssin, luentojen tai muiden opintotilaisuuksien suunnittelussa ja toteuttamisessa harjoitettua eriasteista yhteistoimintaa. Yhteistyöksi voidaan katsoa se, että jokin laitos, järjestö tai yhteisö tekee aloitteen opistossa järjestettävistä opinnoista ja osaltaan hankkii niihin opiskelijoita. Kansalaisopistojen opetuksellista yhteistyötä tarkastellaan laajemmin kuin pelkästään perinteisesti kuntatason aikuiskoulutukseen lukeutuvien tahojen harjoittamana yhteistyönä. Tutkimuksessa ei käsitellä yhteistyötä, jossa on kysymys tiedottamisesta, opetustilojen tai –varusteiden yhteiskäytöstä tai opiston osallistumista kunnalliseen tai muuhun suunnitteluun tai neuvotteluihin, jotka eivät suoraan koske opintojen järjestämistä. Tutkimuksen toisena tavoitteena on selvittää, miten yhteistyöhavainnot ja vastaajien näkemykset heijastavat opistojen tehtäväkäsitystä ja –kuvaa sekä siihen tulleita muutoksia kolmen vuosikymmenen aikajaksolla, 1980-luvulta tähän päivään saakka. Tämä ns. pitkittäistutkimus ajoittuu näin ollen suunnittelukeskeisen aikuiskoulutuspolitiikan loppukaudelle (1980-luku) ja markkinaperusteisen aikuiskoulutuspolitiikan kaudelle (1990-).

3.2 Tutkimusaineisto

Tutkimuksen empiirisen osan muodostaa kansalaisopistojen rehtoreille keväällä 1986, keväällä 1993 ja talvella 2008 osoitetuilla kyselyillä kerätty aineisto. Viimeisimmässä kyselyssä mukana olivat ne kansalais- tai työväenopistot, jotka olivat kuntaliitosten ja opistojen yhdistymisten jälkeen vielä toiminnassa ja jotka olivat vastanneet molempiin aiempiin kyselyihin. Lomakekysely rajattiin entisen Hämeen läänin alueella toimiviin kansalais- ja työväenopistoihin. Valitsin alueeksi Hämeen läänin siksi, että sain tutkielman aiheen toimiessani lääninhallituksen kouluosastolla virkamiesharjoittelijana aikuiskoulutukseen liittyvissä tehtävissä kesällä 1984. Tutkimuksen piti valmistua vuonna 1987, mutta työpaikkakunnan vaihdon vuoksi työ keskeytyi. Työn valmistumiseksi tehtiin jatkokysely muutosten kartoittamiseksi yhteistyön

muodoissa ja määrissä vuonna 1993. Jälleen työ keskeytyi työtehtävien muuttumisen takia. Tutkimuksen loppuunsaattamiseksi päätettiin tehdä toinen jatkokysely molempiin aiempiin kyselyihin vastanneille opistoille tammikuussa 2008. Entinen Hämeen lääni kuuluu nykyisin kahden läänin alueelle: Kanta-Hämeen ja Päijät-Hämeen maakuntien osalta Etelä-Suomen lääniin ja Pirkanmaan maakunnan osalta Länsi-Suomen lääniin.

Kyselylomake lähetettiin keväällä 1986 kaikkiin alueen 33 kansalais- ja työväenopistoon. Kyselyyn vastasi 26 opistoa ja vastausprosentiksi muodostui 79. Jatkokysely keväällä 1993 lähetettiin vastanneille 26 opistolle, palauttaneita opistoja oli 24 ja kyselyn vastausprosentiksi tuli 92. Kolmas kysely toteutettiin sähköpostilla lähetetyllä lomakkeella molempiin aiempiin kyselyihin vastanneille opistoille, jotka olivat vielä kuntien ja opistojen yhdistymisten jälkeen toiminnassa. Kysely lähti tammikuussa 2008 yhteensä 20 opistolle sähköpostilla rehtorin nimellä. Kaikkiaan vastaukset saatiin 18 opistolta. Vastaamatta jättäneitä muistutettiin ensimmäisen ja toisen kyselyn osalta kerran kirjeitse ja kolmannen kyselyn osalta sähköpostitse kaksi kertaa.

Ensimmäisessä kyselyssä haluttiin tietoa 1980-luvun alkupuolella harjoitetusta ja suunnitellusta yhteistyöstä. Jatkokysely rajoitettiin 1990-luvun alkuvuosiin ja samalla kysyttiin yhteistyön kehittymistä 1980-luvun puolivälin jälkeen. Kahdessa ensimmäisessä kyselyssä pyydettiin tietoa opetuksellisesta yhteistyöstä ja sen kehittymisestä muiden aikuisoppilaitosten kanssa, kunnan koululaitoksen, kunnallisten lautakuntien ja laitosten kanssa, paikallisten yhdistysten, järjestöjen ja kunnan elinkeinoelämän kanssa sekä musiikkioppilaitosten ja avoimen yliopiston opetuksessa. Niin ikään tiedusteltiin, onko esiintynyt ja millaisia esteitä tai haittoja, jotka vaikeuttavat yhteistyötä muiden opistojen, sivistysjärjestöjen tai ammatillista koulutusta antavien tahojen välillä. Lisäksi kysyttiin mille tahoille ja millaista opetuksellista yhteistyötä toivottiin erityisesti lisättävän ja kehitettävän. Kolmannessa kyselyssä kartoitettiin yhteistyön muotoja ja muutosta sekä niiden kehittymistä 2000-luvulla. Viimeisimmässä kyselyssä ei kysytty yksityiskohtaisesti yhteistyötahoja vaan kehitystä yleisellä tasolla kolmen osa-alueen suhteen: muut aikuiskoulutusorganisaatiot, paikalliset yhteisöt, yhdistykset ja järjestöt sekä yhteistyö yliopistojen kanssa avoimen yliopiston opetuksessa. Osittain kiireisestä aikataulusta johtuen ja osittain halusta saada mahdollisimman korkea vastausprosentti, ei viimeisimpään kyselyyn otettu kaikkia aiempien kyselyiden osioita. Yhteistyöhön ja kansalaisopistojen tehtävään liittyvät väittämät (14 kpl) viisiportaisine vastausvaihtoehtoineen esitettiin rehtoreille

kaikkina kolmena kyselyajankohtana samanlaisina. Kyselylomakkeessa rehtoreille esitettyjen väittämien tarkoituksena oli selvittää rehtorien näkemyksiä yhteistyöstä ja kansalaisopistojen tehtävistä sekä sitä, miten näkemyksissä painottuvat kysynnän tyydyttäminen tai perinteinen sivistystehtävä. Kyselylomakkeet sai palauttaa myös nimettömänä. Kyselylomakkeet lähetekirjeineen ovat liitteinä 1, 2 ja 3.

Tutkimuksen empiirisen osan lisäksi tutkimusaineisto koostuu kirjallisista dokumenteista: kansalaisopistoja koskevista valtionhallinnon aikuiskoulutusta koskevista asiakirjoista, komiteanmietinnöistä, vapaata sivistystyötä koskevista lakiteksteistä, tilastoista ja julkaisuista sekä kansalaisopistojen tehtäviä käsittelevistä artikkeleista. Aineisto muodostaa kansalaisopiston tehtäviä ja niiden muutoksia käsittelevän tausta-aineiston, joka toimii viitekehyksenä yhteistyöhavainnoille sekä muutoksille yhteistyön muodoissa.

3.3 Tutkimusaineiston kerääminen ja käsittely sekä aineiston luotettavuus

Tutkimuksen empiirisen osan aineistonkeruumenetelmäksi valittiin postikysely, koska se on taloudellinen tapa tavoittaa samalla kertaa suuri määrä tutkittavia. Puolistrukturoidun lomakekyselyn tarkoituksena oli saada tosiasiatietoa opistojen opetuksellisesta yhteistyöstä, sen muodoista ja muutoksista sekä vastaajien käsityksiä opistojen tehtävistä, yhteistyöstä ja sen kehittymisestä. Kyselytutkimuksen haittapuolena voidaan pitää sitä, että ei voida olla varmoja siitä, onko henkilö, jolle kysely on lähetetty, itse täyttänyt kyselylomakkeen (Jyrinki 1977, 25-27).

Ensimmäinen kyselyn ajankohta lukukauden lopussa toukokuussa 1986 on saattanut heikentää rehtoreiden paneutumista kyselylomakkeen lukuisiin avoimiin kysymyksiin, sillä tuolloin opistossa laaditaan seuraavan vuoden opetusohjelmia. Vapaamuotoisilla kysymyksillä ja pitkiä vastauksia edellyttävillä avoimilla kysymyksillä saatiin kuitenkin parhaiten vastauksia tämän tutkimuksen tarkoituksiin. Kyselylomakkeen kysymysten muotoilua varten haastateltiin vapaamuotoisessa keskustelussa kahta erikokoisen opiston rehtoria. Haastattelun tarkoituksena oli saada esille erilaisia mahdollisia yhteistyöosapuolia esitettäväksi lomakkeen vaihtoehdoissa. Valmiiden kysymysvaihtoehtojen haittana on se, että niillä ei saada esille kaikkia sitä tietoa, mikä saattaa olla tutkimuksen kannalta relevanttia. Lomakkeessa esitetyt yhteis-

työosapuolet ovat saattaneet rajata vastaajaa valitsemaan vain mainituista vaihtoehdoista ja jättää mahdolliset muut mainitsematta. Useamman kuin kahden opiston rehtorin haastattelut lomakkeen muotoilemista varten olisi voinut tuottaa lisää yhteistyöosapuolivaihtoehtoja. Vastauksiin vaikuttaa myös opistojen erilaiset toimintaympäristöt ja siten hyvinkin erilaiset yhteistyöosapuolet.

Aineiston luotettavuus jaetaan yleensä sisäiseen ja ulkoiseen luotettavuuteen. Valkosen (Valkonen 1981, 77) mukaan aineiston sisäinen luotettavuus liittyy siihen, miten luotettavasti ja oikein saadaan tietoa tutkittavista. Kyselylomakkeiden avulla saadun tutkimusaineiston sisäinen luotettavuus on nähdäkseni melko hyvä, sillä lomakkeissa esitetyt yhteistyötahot ja –muodot sekä vastaukset esitettyihin väittämiin vastaavat todellisuutta ja vastaajan näkemystä asioista. Toisaalta on mahdollista, että vastauksissa on saattanut jäädä tutkimuksen kannalta olennaisia asioita kirjaamatta, sillä lomakkeisiin vastaaminen on suurelta osin todennäköisesti tapahtunut muistin varaisesti. Muistivirheet ovat saattaneet vääristää jonkin verran sitä kuvaa, mikä tutkittavien opistojen opetuksellisesta yhteistyötyöstä on saatu. Vastauksiin on saattanut vaikuttaa myös rehtorin vaihtuminen ja rehtorikokemuksen pituus sekä opistojen yhdistämiset.

Kyselytutkimuksen heikkoutena voidaan yleisesti ja tässäkin tapauksessa pitää sitä, että ei ole mahdollista varmistua siitä, miten vakavasti vastaajat ovat suhtautuneet tutkimukseen: miten huolellisesti ja rehellisesti he ovat pyrkineet vastaamaan. Avoimien kysymysten haittapuolena pidetään yleisesti sitä, että aineistosta tulee sisällöllisesti kirjavaa ja sitä on vaikea käsitellä. Ei ole myös täyttä varmuutta ovatko vastaajat ymmärtäneet kysymykset samalla tavalla. Väärinymmärrystä on vaikea kontrolloida. (Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. 2006, 184, 187-191)

Aineiston analyysimenetelmänä on käytetty kvalitatiivista eli laadullista ja tulkitsevaa tutkimusotetta. Tilastollisia menetelmiä ja täsmennettyjä hypoteeseja ei ole katsottu aineiston laadun ja vastaanottajajoukon suppeuden vuosi tarpeelliseksi (Valkonen 1981, 105). Tutkimukselle ei ole asetettu mitään yhtenäistä teoriapohjaa vaan selitysperusteina yhteistyöhavainnoille on pyritty käyttämään kansalaisopistojen muuttunutta tehtäväkäsitystä ja kansalaisopistojen toimintaympäristöissä tapahtuneita muutoksia, joita on käsitelty yleispiirteisesti. Tutkittu ilmiökenttä on laaja-alainen ja monisäikeinen. Sitä on käytännössä vaikea lähestyä vain rajatus-

ta näkökulmasta ja vain muutamaan ongelmanasetteluun keskittyen. Kvalitatiivisessa tutkimuksessa onkin kysymys varsin kokonaisvaltaisen tiedon hankkimisesta. (Hirsjärvi ym. 2006, 151-157, ks. myös Eskola & Suoranta 1998, 80-84).

Aineiston ulkoista luotettavuutta tarkasteltaessa kysytään, onko tutkimusaineisto reliaabeli eli ovatko tutkimustulokset toistettavissa, antaako tutkimus ei-sattumanvaraisia tuloksia. Otoksen suppeudesta – vain kolmen maakunnan opistot – huolimatta voidaan tutkimuksen toistettavuutta pitää kohtuullisen hyvänä ja saatuja tutkimustuloksia pitää yleistettävinä koko maan opistoihin, sillä tutkitut opistot olivat keskenään suhteellisen heterogeenisiä. Opistoissa vaihtelivat koko ja toimintaympäristö, kuten muillakin alueilla. Luotettavuutta lisää myös se, että opistojen tehtävät ja toimintaedellytysten muutossuunnat ovat olleet valtakunnallisesti yhtenäisiä. Muissa vastaavissa tutkimuksissa on saatu samansuuntaisia tuloksia mm. kansalaisopistojen merkittävimmistä yhteistyötahoista ja yhteistyön esteistä (vrt. Kuntaliitto /KTOL selvitykset vuosilta 1998 ja 2005, katso sivu 59**)**. Tutkimusaineiston validius eli pätevyys tarkoittaa tutkimusmenetelmän kykyä mitata juuri sitä, mitä oli tarkoituskin mitata. Vastaajat ovat voineet käsittää jotkut kysymykset tai vastausvaihtoehdot toisin kuin tutkija oli ajatellut. Tältä osin tutkimusaineistoa voidaan pitää kohtuullisen validina. Vastauksiin, vastaamatta jättämiseen tai kysymyksen eri tavalla ymmärtämiseen on saattanut vaikuttaa hyvin monet tekijät, kuten esimerkiksi jo aiemmin mainitut muistivirheet, rehtorikokemuksen pituus tai kiireinen ajankohta. On huomattava, että kvalitatiivisessa tutkimuksessa reliaabelius ja validius eivät ole yksiselitteisiä ja niiden käyttöä pyritään välttämään (Hirsjärvi ym. 2006, 216-218) Kvalitatiivisessa tutkimuksessa ei pyritäkään tilastollisiin yleistyksiin, vaan kuvaamaan ja ymmärtämään tiettyä toimintaa tai ilmiötä (Eskola & Suoranta 1998, 60-62, 65-68).

4. KANSALAIS- JA TYÖVÄENOPISTOJEN OPETUKSELLINEN YHTEISTYÖ JA SEN MUUTOKSET

4.1 Yleistä tutkituista opistoista ja yhteistyöstä

Hämeen läänin alueella toimi vuonna 1986 yhteensä 33 kansalais- ja työväenopistoa. Vuonna 1993 toimivien opistojen määrä oli laskenut yhdellä yhteensä 32:een. Näistä kaksi oli yksityisiä setlementtiopistoja. Muut opistot olivat kuntien omistamia. Vuonna 2007 alueella toimi Tilastokeskuksen mukaan 29 opistoa, joista tutkimukseen otettiin 20. Tutkituista opistoista kahdeksan on kuntien yhteisesti ylläpitämiä ja kymmenen yhden kunnan omistuksessa Yksityisiä setlementtiopistoja oli kaksi. Viimeisimpään kyselyyn jätti vastaamatta yksi useamman kunnan ylläpitämä ja yksi yhden kunnan ylläpitämä opisto.

Kaikkiin kolmeen kyselyyn vastanneet 18 opistoa edustavat vuonna 2008 maassamme toimivista 236 kansalais- ja työväenopistosta noin 8 %. Tutkittu otos oli heterogeeninen, sillä siinä oli edustettuna erikokoisia opistoja, melko tasaisesti sekä maaseutu- ja kaupunkiopistoja. Opistojen ylläpitäjinä on sekä kuntia, kuntayhtymiä että yksityisiä tahoja. Opistot toimivat kolmen maakunnan, Pirkanmaan, Kanta-Hämeen sekä Päijät-Hämeen alueella. Näin ollen otoksen edustavuus tutkitulta alueelta ja koko kansalais- ja työväenopistokenttää ajatellen on melko hyvä.

Näin pitkältä aikaväliltä ei ole olemassa vertailukelpoisia tilastotietoja tutkittujen opistojen opiskelija- ja opetustuntimääristä johtuen tilastointitapojen ja tilastoijatahojen muuttumisesta sekä läänien ja opistojen yhdistämisistä. Tilastojen ylläpito on siirtynyt Tilastokeskukselle vasta vuonna 2003, jota aikaisemmat tilastointitavat ovat vaihdelleet vuosikymmenittäin. Muutokset opiskelija- ja opetustuntimäärissä noudattelevat tutkimusajankohtana, kolmena vuosikymmenenä, suurelta osin valtakunnallista tasoa. Tutkimuksen kohteena olevat opistot muodostavat vertailukelpoisten tilastotietojen puuttumisesta huolimatta kohtuullisen heterogeenisen otoksen. Opistojen yhdistymisiä tapahtui myös tutkimusajankohtien välillä, joten opistokohtainen yhteistyön vertailu eri ajankohtina ei olisi antanut vertailukelpoisia vastauksia. Meneillään olevat kuntaliitoshankkeet aiheuttavat jatkossa lisää opistojen yhdistymisiä ja näin ollen muutoksia opistojen toimintaympäristössä.

Yhteistyö muiden tahojen kanssa antaa tietoa koulutustarpeista ja toisaalta auttaa näiden tarpeiden tyydyttämisessä mahdollistamalla työnjaon muiden koulutusta antavien eri organisaatioiden kanssa. Tarkastelen tässä luvussa minkä eri tahojen kanssa ja minkä muotoista opetuksellista yhteistyötä kohderyhmän opistot ovat harjoittaneet 1980-, 1990- ja 2000-luvuilla ja miten yhteistyö on kehittynyt. Yhteistyötä tarkastellaan aluksi yhteistyötahoittain kansalaisopistoille suunnatun kyselyn pohjalta ja tuloksia arvioidaan luvun lopussa. Ensimmäisessä kyselyssä yhteistyö rajautuu 1980-luvun ensimmäiseen puoliskoon, toisessa 1990-luvun alkuvuosiin ja kolmannessa, täydentävässä kyselyssä 2000-luvulle vuoteen 2007 saakka. Kaikista vastauksista ei voinut erottaa oliko ilmoitettu yhteistyö kertaluontoista vai jatkuvaa. Yhteistyöksi on määritelty jos se, että opisto on ilmoittanut olleensa yhdenkin kerran yhteistyössä jonkin organisaation kanssa mainittujen vuosien aikana.

Taulukossa 1 on esitetty yhteistyötahojen määrällinen tarkastelu, josta ilmenee miten monella opistolla on ollut yhteistyötä kyseisen tahon kanssa vastauksien mukaan. Jatkossa tarkastellaan yhteistyötä ja sen muutoksia yhteistyötahoryhmittäin. Kuntien hallinnon uudistuksen myötä lautakuntia yhdistettiin ja nimikkeitä muutettiin, joten tältä osin yhteistyötahojen määrät eivät ole suoraan vertailukelpoisia. Kuten aiemmin jo mainittiin, viimeisessä, vuonna 2008 suoritetussa kyselyssä ei kysytty yksityiskohtaisesti yhteistyöosapuolia ja niiden tarkkaa määrää, vaan pyydettiin kuvailemaan yleisellä tasolla miten yhteistyö on kehittynyt 2000-luvulla 1) muiden aikuiskoulutusorganisaatioiden kanssa, 2) paikallisten yhteisöjen, yhdistysten ja järjestöjen kanssa sekä 3) avoimen yliopiston opetuksessa. Tämän kolmannen kyselyn tuloksia esitellään kunkin yhteistyötahoryhmän kohdalla yleisesti erikseen.

Taulukko1. Ilmoitettujen yhteistyöosapuolten määrät kyselyajankohtina 1986, 1993 ja 2008.

Yhteistyötaho	1986 (N=26)	1993 (N=24)	2008 (N=18)
Kansalaisopisto	**21**	**17**	**10**
Kansanopisto	7	4	2
Ammatillinen oppilaitos	13	9	3
Kunnan koululaitos (perusk. ja lukio)	**23**	**18**	(ei kysytty)
Lautakunnat			
Sosiaalilautakunta	**18**	**12**	(ei kysytty)
Kultt./vapaa-aikalautakunta	**19**	**11**	-”-
nuorisolautakunta	**23**	**6**	-”-
henkilöstölautakunta/kunnan kanslia	7	**7**	-”-

ympäristö(nsuojelu)lautakunta	-	6	-”-
terveyslautakunta	5	3	-”-
raittiuslautakunta	11	-	-”-
muut lautakunnat (eri lautakuntia mainittu 6)	1-4	1-3	-”-
Kunnan laitokset			
vanhainkoti	**15**	**13**	-”-
kirjasto	**7**	**9**	-”-
terveyskeskus	**9**	4	-”-
palvelukeskus	-	4	-”-
palolaitos	8	3	-”-
Yhteisöt, järjestöt ja yhdistykset			
seurakunta	**23**	**19**	-”-
kylätoimikunta, asukas- tai kotiseutuyhdistys	**21**	**17**	-”-
taideyhdistys	12	12	-”-
luonnon- tai ympäristön suojeluyhdistys	13	10	-”-
Punainen Risti (paikall.)	**24**	**18**	-”-
Mannerheimin lastensuojeluliitto (paikallinen)	**21**	**16**	-”-
Erilaiset harrastusyhdistykset	13	**16**	-”-
vammais-, potilas- tai vast. yhdistykset	6	9	-”-
kuorot, teatteri, musiikkiryhmät	5	6	-”-
nuorisoseurat	3	3	-”-
Teollisuus- ja liikeyritykset	**17**	**15**	-”-
Musiikkioppilaitokset	**17**	**12**	-”-
Yliopistot, korkeakoulut (avoin yliopisto)	**17**	**17**	**12**

4.2 Muut oppilaitokset

Eniten yhteistyötä opistot harjoittivat 1980-luvulla ja 1990-luvun alkupuolella muiden kansalaisopistojen ja kunnan koululaitoksen kanssa. Noin kolme neljästä opistosta mainitsi nämä yhteistyöosapuolina ja yhteistyö oli pääsääntöisesti säännöllistä. Lähinnä naapurikunnissa toimivien **muiden kansalaisopistojen** kanssa yhteistoiminnassa oli useimmiten kyse opistopiireittäin laadittujen henkilöstökoulutussuunnitelmien mukaisesta tuntiopettajien koulutuksesta esimerkiksi kieltenopettajille sekä tekstiili- ja yhteiskunnallisten aineiden opettajille tai eri aineiden yhteisistä opettajista, luennoitsijavaihdosta ja kurssien vuorottelusta. 1980-luvulla opistoissa vuoroteltiin muun muassa perhepäivähoitajien ja laitosapulaisten koulutuksen tai

harvinaisten kielten opetuksen järjestämisessä. 1990-luvun alkuvuosina muutamat opistot toteuttivat avoimen yliopiston opetusta yhteistyössä toisen kansalaisopiston kanssa mm. kasvatustieteissä, sosiologiassa, psykologiassa ja sosiaalipolitiikassa. Yhteistyö sisälsi myös ko. toiminnan suunnittelun ja markkinoinnin.

Kansanopistojen kanssa yhteistyö oli ollut vähäistä. Tämä johtunee tutkitun alueen vähäisestä kansanopistojen määrästä, ainoastaan yhdeksän. 1980-luvulla yhteistyöosapuolena kansanopiston mainitsi seitsemän ja 1990-luvulla ainoastaan neljä kansalaisopistoa. Monimuoto- ja etäopetuksen uskottiin voivat tuoda lisää yhteistyötä näiden kahden opistotyypin välille. Yhteistyömuotoina mainittiin kesäkurssit opettajille, tehokurssit kielissä ja matematiikassa peruskoulun ja lukion kursseja suorittaville, avoimen yliopiston opetus sekä yleisöluentotilaisuudet. Yhteisiä opettajia ja ohjelmavaihtoa oli jonkin verran.

Ammatillisilla oppilaitoksilla, niiden aikuiskoulutusosastoilla sekä ammatillisilla aikuiskoulutuskeskuksilla oli opistojen kanssa yhteisesti suunniteltuja ja toteutettuja kursseja sekä luennoitsijavaihtoa. Vajaalla puolella kansalaisopistoista oli yhteistyötä ammatillisten oppilaitosten kanssa 1980- ja 1990-luvulla. Aloite yhteisten kurssien järjestämisestä tuli useimmiten ammatilliselta oppilaitokselta. Opistoissa oli järjestetty yhteistyössä ammatillis-käytännöllistä opetusta seuraavissa aineissa: atk-koulutus, moottorioppi, puutyö ja koristemaalaus. Lisäksi oli järjestetty työteknillisen koulun opetusohjelmaan liittyviä kursseja sekä yrityskoulutusta. Yksittäisinä yhteistyöosapuolina mainittuja olivat kauppaoppilaitos (atk-opetus ja tiedotus), puutarha-, maatalous- ja kotitalousoppilaitos (ensiapu- ja liikuntakursseja henkilöstölle ja oppilaille), kotiteollisuusoppilaitos (koristeveisto ja veneenrakennus). Joillakin ammatillisilla oppilaitoksilla ja kansalaisopistoilla oli yhteisiä opettajia. Ammatillisen koulutuksen tultua hyväksytyksi lakimuutoksen myötä vuonna 1993 virallisesti opistojen tehtäväksi yhteistyön ja työnjaon mahdollisuuden lisääntyivät. Eräissä kunnissa perustettiin ammatillisten oppilaitosten neuvottelukuntia, joissa opistot olivat mukana. Yhteistyö näkyi kuitenkin lähinnä tiedotuksessa ja opettajien rekrytoinnissa.

Opistojen ja ammatillisten oppilaitosten välisen yhteistyön esteiksi arveltiin sekä 1980- että 1990-luvun kyselyn vastauksissa reviiriajattelu sekä kilpailumieli, mikä saattoi aiheuttaa jopa päällekkäistä koulutustarjontaa paikkakunnalla. Toisen osapuolen arveltiin pitävät opistoja pinnallisen harrastuksen paikkoina ja niiden mahdollisuuksia järjestää ”korkeatasoista teoreet-

tista opetusta” väheksyttiin. Noin puolet vastaajista piti yhteistyön esteenä tai haittana henkilöstö- ja aikapulaa: tehokas opetuksellinen yhteistyö vaatisi etenkin suunnitteluhenkilöstöä. Yhteistyötä haittaavana tekijänä nähtiin paitsi erilaiset hallinnolliset ja säädökselliset esteet myös se oleellinen ero, että kansalaisopistot ovat iltaoppilaitoksia, kun taas ammatilliset oppilaitokset päiväoppilaitoksia. Erään vastaajan mielestä ammatillisen koulutuksen ja elinkeinoelämän tarpeet tiedostetaan, yleissivistävä ja ammatillinen koulutus olivat lähestymässä toisiaan, mutta yhtenäinen koordinaatio puuttui. Opistojen ja ammatillisten oppilaitosten välillä koettiin olevan ”pidempi matka henkisesti kuin fyysisesti”. Yksittäisinä näkemyksinä mainittakoon vielä seuraavat vuoden 1993 kyselyn vastaukset: ”Yhteistyö muodon vai muodin vuoksi?” ja ”Yhteistyön määrä riippuu jossain määrin opiston rehtorin omasta aktiivisuudesta ja aloitteisuudesta”.

Lähes kaikilla opistoilla oli yhteistyötä **kunnan koululaitoksen, peruskoulun ja lukion** kanssa. Jo aikuiskoulutuskomitean toisessa osamietinnössä (KM 1975:28, 13) esitettiin, että kansalaisopisto tulisi lukea kunnan koululaitokseen kuuluvaksi oppilaitokseksi. Yhteistyö oli 1980-luvulla paitsi yhteisiä tiloja, välineitä ja opettajia, myös opetuksellista yhteistyötä kurssien järjestämisen osalta. Yleisimmin mainittuja kursseja olivat tukioppilaskurssit, koulun luottamushenkilöiden koulutus sekä varsinkin aikaisemmin kouluhallinnon kurssit esimerkiksi peruskoululainsäädännöstä. Koululaitoksen aloitteesta opistoissa oli järjestetty kodin ja koulun yhteistyötä tukevia kursseja sekä eri alojen pedagogisia kursseja. 1990 –luvulla mainittiin iltalukio-opetus ja erilaiset kertauskurssit lukiolaisille sekä yhteistyö taiteen perusopetuksessa. Yhteistyö koululaitoksen kanssa muuttui satunnaisemmaksi kansalaisopistossa järjestetyn peruskoulu- ja lukiopetuksen vähenemisen vuoksi. Yhteisten lautakuntien myötä mahdollisuudet yhteistyölle ja koordinoinnille olivat entistä paremmat.

Useimmat rehtorit arvioivat yhteistyön edellä mainittujen oppilaitosten kanssa kehittyneen laadullisesti sekä tiivistyneen ja selkeytyneen kahden ensimmäisen kyselyn välillä, 1980-1990-lukujen vaihteessa. Yhteistyötä nähtiin voitavan tiivistää muiden kansalaisopistojen kesken ja erityisesti hakea yhteistyökumppaneita esimerkiksi iltalukioista ja kansanopistoista. Opistolehdessä olleen Arto Kaarman artikkelin mukaan yhteistyön tulisi tapahtua ”molemminpuolisen suvereniteetin ja tasa-arvon hengessä” (Opistolehti 4/90, 34). Erään rehtorin mukaan yhteistyö oli parhaimmillaan 1980- ja 1990-lukujen vaihteessa, jolloin yhteistyö oli enemmän harrastustoimintaa tukevaa, sen muututtua jatkossa enemmän tutkintoja tukevaksi.

Vastauksessa oli nähtävissä ammattitutkintojen korostamisen suuntaus 1990-luvulle siirryttäessä.

Vuoden 2008 kyselyyn vastanneista 18 opistosta 14 ilmoitti yhteistyön muiden aikuisoppilaitosten kanssa edelleen lisääntyneen, kehittyneen ja selkiintyneen 2000-luvulla. Viidessä opistossa yhteistyön mainittiin olevan melko vähäistä, alkaneen tai alkamassa. Yhteistyö oli etupäässä seudullista ja liittyi erilaisiin käytännön tai tutkimushankkeisiin. Yhteistyöosapuolina muut kansalaisopistot mainittiin 10, (yliopistot 5), ammatilliset oppilaitokset 3 ja kansanopistot 2 kertaa. Painopistealueina muiden aikuisoppilaitosten kanssa tapahtuvassa yhteistyössä noin puolessa vastauksissa nähtiin yhteissuunnittelu, työnjaon suunnittelu, hallinnon kehittäminen ja yhtenäistäminen sekä yhteiset tilat, tapahtumat, projektit ja kampanjat. Kolme opistoa mainitsi Noste-hankkeen, 3 verkko-opetuksen ja 2 maahanmuuttajakoulutuksen. Yksittäisiä mainintoja olivat kulttuuriyhteistyö, taiteen perusopetus, työttömien koulutus ja harjoittelijan vaihto.

Kokemukset yhteistyöstä ovat olleet voittopuolisesti positiivisia: noin puolet opistoista mainitsi kokemusten olleen pelkästään positiivisia, puolet opistoista oli kokenut yhteistyössä sekä myönteisiä että kielteisiä asioita. Myönteisenä pidettiin mm. yhteistyön tuomia synergiaetuja, resurssien keskittämistä, kokemusten vaihtoa ja hyviä henkilösuhteita sekä yhteisiä toimintatapoja ja tulkintoja. Yhteistyön nähtiin poistavan kilpailua ja vahvistavan opistojen asemaa. Ongelmina yhteistyössä muiden aikuisoppilaitosten kanssa mainittiin organisaatiokulttuurien erilaisuus, erilaiset tavoitteet ja toimintaperiaatteet sekä reviiriajattelu. Myös ajan puute ja resurssien niukkuus mainittiin. Opistoista noin puolet ilmoitti jatkavansa yhteistyötä tulevaisuudessa nykyisellä linjalla resurssien puitteissa. Neljä opistoa ilmoitti mahdollisesti jonkin verran lisäävänsä tai tiivistävänsä yhteistyötä erityisesti muiden kansalaisopistojen kesken.

4.3 Kuntaorganisaatio ja kunnan elinkeinoelämä

Yhteistyö kunnallisten lautakuntien kanssa oli yleisintä 1980-luvulla ja 1990-luvun alkupuolella kyselyjen mukaan koulutoimen ohella sosiaalitoimen, kulttuuri- ja vapaa-aikatoimen sekä nuorisotoimen kanssa. 1980-lukua koskevissa vastauksissa noin kaksi kolmesta opistosta teki yhteistyötä kyseisten toimialojen lautakuntien kanssa. 1990-luvulla, toisen kyselyn mu-

kaan, yllämainitut lautakunnat mainittiin myös merkittävimpinä yhteistyötahoina, mutta lautakuntien yhdistämisien ja nimikkeiden muutosten johdosta mainintojen määrät eivät taulukossa 5 ole aivan suoraan vertailukelpoisia opistojen määrään nähden. Lautakunnat tai niiden alaiset laitokset toimivat yleensä aloitteentekijöinä ja osallistuivat suunnitteluun sekä asiantuntijoiden ja luennoitsijoiden hankintaan. Yhteistyö tapahtui joko lautakunnan tai jonkun sen jäsenen tai kyseisen toimialan viranhaltijan kautta.

Yhteistyössä **sosiaalilautakunnan** kanssa toteutettiin 1980-luvulla erityisesti sosiaalialan perus- ja täydennyskoulutusta perhepäivähoitajille ja vanhustenhuollon laitosavustajille, vapaaehtoistyönkursseja sekä eläkeläisten viriketoimintaa. Sosiaalitoimen laitoksissa oli joitain opiston organisoimia opintoryhmiä esimerkiksi askartelussa. 1990-luvulla yhteistyössä toteutettiin myös sijaisvanhempien valmennuskursseja sekä sovittelukoulutusta.

Opistojen asema paikkakunnan kulttuurikeskuksina näkyy yhteistyössä **kulttuuri- ja vapaa-ajanlautakuntien** kanssa: taideopetuksessa, erilaisten kurssien, tapahtumien ja näyttelyiden järjestämisessä. Joissain opistoissa mainittiin erikseen taide- ja musiikkileirit, elokuvakerhot sekä taiteilija- ja kirjailijavierailut. Uutena yhteistyömuotona aloitettiin 1990-luvulla taiteen perusopetuksen kokeilut, jotka 2000-luvulle tultaessa olivat jo opistojen arkipäivää. **Nuorisolautakunta** on useissa tapauksissa toiminut yhteistyössä kulttuuri- ja vapaa-aikalautakuntien kanssa mm. taidekasvatuksen organisoinnissa. Nuorisolautakunnan aloitteesta opistoissa järjestettiin kerhonohjaaja-, näyttämö-, video- sekä rauhankasvatuskursseja, yhdistys- ja järjestötoimintaan liittyviä kursseja ja tukioppilaskursseja.

Kuntaorganisaation omana koulutuskeskuksena ilmoitti toimivansa noin kolmannes opistoista sekä 1980- että 1990-luvulla. Kunnan- tai kaupunginhallituksen tai –kanslian aloitteesta oli järjestetty kuntaorganisaatiota tukevaa luottamusmies- ja henkilöstökoulusta. Kursseina mainittiin atk-kurssit, kunnalliseen työpaikkademokratiaan ja työpaikan ihmissuhteisiin liittyvät kurssit, selkeän virkakielen sekä englanninkielen kurssit viranhaltijoille.

Muiden kunnallisten lautakuntien kanssa yhteistyötä tehtiin harvemmin. Keskimäärin 1-5 opistoa mainitsi sekä 1980- että 1990-luvulla yhteistyötä tehdyn terveys-, koulu-, liikunta-, elinkeino-, palo-, tai teknisen lautakunnan kanssa. Ympäristölautakunta mainittiin yhteistyöosapuolena 1990-luvulla, jolloin ympäristöaiheiset luentosarjat ja tiedotustilaisuudet olivat

ajankohtaisia ja kysyttyjä. Useimmiten yhteistyö liittyi jonkin kampanjan, kurssin tai opintoryhmän organisoimiseen. Luennoitsijat ja koulutustilat saatiin kyseisiltä toimialoilta. Raittiuslautakunta mainittiin vain ensimmäisen kyselyn vastauksissa. Sen aloitteesta oli yhdessätoista opistossa järjestetty erilaisia terveyskasvatukseen liittyviä kampanjoita kuten ”Terve taas ”-kampanja ja terveellisten elämäntapojen kurssit. Yhteistyössä järjestettiin myös järjestysmieskursseja, elokuvatoiminnan, avoimien ovien toiminnan ohjaajien ja lähiötoiminnan kursseja. Raittiussihteeri toimi usein luennoitsijana kursseilla. Kuntaorganisaation muutosten myötä raittiuslautakunnan tehtävät siirrettiin 1990-luvulle tultaessa muiden lautakuntien tehtäviksi. Monien opistoissa järjestettyjen kurssien, tilaisuuksien ja tapahtumien suunnittelussa ja toteutuksessa oli mukana useita eri lautakuntia ja toimialoja sekä niiden edustajia. Osa yhteistyöstä oli säännöllistä ja osa kertaluonteista. Säännöllisyys ei kaikista vastauksista noussut esiin.

Yhteistyö **kunnan muiden laitosten** kanssa on kulkenut tiiviisti lautakuntien rinnalla. Kunnan laitoksista keskimäärin kaksi tai kolme oli toiminut kansalaisopistojen kanssa yhteistyössä opetuksen järjestämiseksi. Yleisimmin mainittuja sekä 1980- että 1990-luvun vastauksissa olivat vanhainkodit ja palvelukeskukset, terveyskeskukset, kirjastot ja palolaitokset.. Noin puolet opistoista organisoi vanhainkodeissa, palvelukeskuksissa tai vanhustentaloissa erilaisia opintopiirejä, kuten laulu-, musiikki-, kirjallisuus- ja keskustelupiirejä tai erilaista terapialuonteista viriketoimintaa. Lisäksi muutama opisto järjesti vanhustenhuollon täydennyskoulutusta muun muassa henkisessä valmennuksessa, johtamistaidoissa sekä työnohjauksessa. Terveyskeskuksen kanssa toteutettiin luentosarjoja ja lyhytkursseja esimerkiksi sairaan lapsen kotihoidosta, laihdutus- ja paastokursseja, itsehoitokursseja sekä allergia- ja diabeteskursseja. Myös henkilöstölle järjestettiin ensiapukoulutusta ja luentoja työnohjauksesta ja luovuudesta. Terveyskeskusten edustajat toimivat useilla kursseilla asiantuntijaluennoitsijoina.

Kirjastojen kanssa yhteistyössä organisointiin kirjallisuuspiirejä ja – matineoita, sukututkimuspiirejä ja kirjailijavierailuja. Yhteistyössä palolaitosten kanssa opistot järjestivät lähinnä palomiehille ensiapukursseja, sekä pelastuspalvelu- ja palontorjuntakursseja. Yksittäisinä yhteistyöosapuolina mainittiin päiväkoti(kuvataidekurssi opettajille) perheneuvola (lapsen varhaiset vuorovaikutussuhteet), sairaala (filmiesityksiä, kirjallisuuspiiri), erityishuoltopiiri (kehitysvammaisten kansalaistaito), oppimateriaalikeskus (videopiiri) ja liikennekoulu (ennakoivan ajon kurssin, kikkakurssi autoilijoille). Valtion laitoksista mainittiin poliisi (järjestysmies-, navigointi- ja venemieskurssit) sekä Kansaneläkelaitos (eläkkeelle valmennuskurssit).

Kymmenen vastaajaa arvioi opetuksellisen yhteistyön kunnallisten organisaatioiden kanssa pysyneen suunnilleen ennallaan 1990-luvun alkupuolelle tultaessa. Seitsemän arvioi yhteistyön lisääntyneen tai monipuolistuneen ainakin jonkin verran. Kolmen rehtorin mukaan yhteistyö oli vähentynyt. Yksittäisenä huomiona voitaisiin mainita seuraavat lisäkommentit: ”Ei päällekkäisyyksiä eri hallintokuntien kanssa, huomio opetuksen laatuun, opetustuntien supistukset rajoittavat yhteistyötä”, ”Turha räpeltäminen on jäänyt pois, tilalle mielekkäitä yhteistyöhankkeita”, ”Sisällöllisesti kehittynyt ammatillisen koulutuksen suuntaan”, ”Parhaimmillaan yhteistyö oli 1988-90, jolloin opetusta pyrittiin laajentamaan ja monipuolistamaan; vähentynyt opetustoiminnan muututtua tavoitteellisemmaksi ja kurssimaksujen noustessa ,tilalle jossain määrin ammatillista koulutusta”.

Hieman yli puolella opistoista oli yhteistyötä **teollisuus- ja liikeyritysten** kanssa sekä 1980- että 1990-luvuilla. 1980-luvulla yhteistyö oli melko satunnaista ja tapahtui yrittäjäjärjestöjen kautta, jotka neuvottelivat ja hoitivat tiedotuksen. Yritykset ja teollisuuslaitokset olivat esittäneet aloitteita kurssiaiheiksi. Esimerkkeinä mainittiin ensiapukurssit henkilökunnalle, erilaiset kielikurssit, työsuojelukoulutus, työpaikan ihmissuhteet sekä tekstauskurssit. Kaksi opistoa ilmoitti tiedustelevansa säännöllisesti yhdessä kunnan elinkeinoasiamiehen kanssa yrityksien koulutustarpeita. 1990-luvulta lähtien opistot ovat voineet tarjota enenevässä määrin koulutuspalveluja yrityksille. Kansalaisopistojen kautta järjestettyinä atk-kurssit yrittäjille sekä yrityksen tarpeisiin räätälöidyt kielikurssit ovat olleet laadukkaita mutta edullisempia. Tehokkaalla markkinoinnilla yrityssektorin kielten opetuksesta oli mahdollista saada aikuiskoulutukseen vetonaula. (kts. esim. Opistolehti 1/91, 30-31)

4.4 Paikallisten yhteisöt, yhdistykset ja järjestöt

Erilaisten paikkakunnalla toimivien yhteisöjen ja yhdistysten kanssa oli opistolla paljon yhteistyötä. Opistot mainitsivat 1980-luvulla keskimäärin 6-7 ja 1990-luvun alkuvuosina 4-6 yhteisöä. Määrällisesti tällaiset yhteistyöosapuolet olivat siis jonkin verran vähentyneet. Keskimäärin kolme neljästä opistosta mainitsi seurakunnan, Suomen Punaisen Ristin, Mannerheimin Lastensuojeluliiton sekä kylätoimikunnat ja asukasyhdistykset. 1990-luvulla erityisesti erilaiset harrastusyhdistykset ja seurat sekä vammais-, potilas- ja vastaavat yhdistykset yhteistyöosapuolina lisääntyivät. Suurilla paikkakunnilla, kuten kaupungeissa, erilaisten järjestöjen

ja muiden yhteisöjen määrä on suuri, mikä näkyy myös mainittujen yhteistyöosapuolten määrässä. Yhteistyö on pääasiassa ollut yhteisten kurssien organisointia, suunnittelua ja toteuttamista. Yhdistykset ovat useimmiten olleet aloitteentekijöinä, mutta myös ideoijina ja asiantuntijoina.

Lähes kaikilla opistoilla on ollut yhteistyötä **seurakuntien** kanssa, joskin melko vähän. Laajinta yhteistyö on ollut setlementtiopistoilla, joita otoksessa oli kaksi. Opistot ovat järjestäneet luottamushenkilökoulutusta seurakunnan uusille luottamushenkilöille yleensä vaalivuosien jälkeen. Yhteistyönä toteutetuista kursseista mainittakoon ystävä- ja lähimmäispalvelun sekä palvelevan puhelimen kurssit, lapsen kotihoito- ja kaitsentakurssit. Luentosarjoja oli järjestetty muun muassa uskontoon ja ihmissuhteisiin liittyvistä aiheista. Eläkeläisille tarkoitettuja opintopiirejä kuten askartelu, käsityö ja lausunta järjestettiin seurakuntien tiloissa. Seurakunnan edustajia oli vieraillut yhteiskunnallisissa piireissä tai elämän kriisejä ja mielenterveysasioita käsittelevillä kursseilla. Muutama opisto mainitsi yhteistyön myös musiikkikasvatuksessa yhteisen puhallinorkesterin tai suurten musiikkitapahtumien järjestämisessä.

Yhteistyö **Suomen Punaisen Ristin** paikallisten piiritoimistojen ja osastojen kanssa on lähes kaikilla opistoilla ollut perinteistä ja yleensä säännöllistä. Ensiapu- ja elvytyskurssit tai sairaan lapsen kotihoitokurssit on toteutettu SPR:n ideoimina ja asiantuntijoita käyttäen. Yhteistyönä on toteutettu myös vapaaehtoistyön kursseja, kuten ystävänpalvelu, vapaaehtoinen pelastuspalvelu sekä 1990-luvulla pakolaisten tukiperheiden tai pakolaisille suunnattuja kursseja.

Mannerheimin Lastensuojeluliiton paikallisosasto oli monissa opistoissa yhteistyössä järjestämässä ja ideoimassa esimerkiksi sairaan lapsen kotihoitokursseja ja lasten kaitsentakursseja. Muita mainittuja kasvatus- ja ihmissuhdeaiheisia kursseja olivat vanhempana olemisen kurssit, vanhempainkoulut ja lasten kasvatus. Yhteistyössä organisoitiin myös tukioppilaskursseja ja kotitalouskursseja.

Kansalaisopistoilla on ollut merkittävä rooli kylätoiminnan käynnistämisessä monissa, erityisesti maaseutukunnissa. Yhteistyö on jatkunut useimmiten siten, että **kylätoimikunnat ja asukasyhdistykset** ovat tehneet aloitteita ja esityksiä kylillä pidettävistä opintopiireistä ja kursseista. Erilaisia aiheita olivat esimerkiksi kylähistoria ja lähiötoiminta sekä perinnepiirit.

Yhteistyössä toteutettiin myös erilaisia kylätoiminnan kehittämiseen liittyviä kursseja ja näytelmätoimintaa. Kotiseutuyhdistykset olivat mukana muun muassa matkaopaskurssien, perinnetietouskurssien, kansallispukukurssien tai tanhupiirien suunnittelussa ja toteutuksessa.

Noin puolella kyselyyn vastanneista opistoista oli yhteistyötä paikallisten **taideyhdistysten** kanssa usein yhteisten opettajien muodossa. Yhteistyössä organisoitiin kuvataidepiirejä, näyttelyitä, esitelmätilaisuuksia ja kulttuurimatkoja, kesäkursseja sekä taideleirejä nuorille. Taideyhdistykset hankkivat sekä luennoitsijoita että opiskelijoita opiston opintopiireihin ja tilaisuuksiin. Opetusministeriön annettua vuonna 1989 muistionsa (OPM muistio 1989:41) taiteen perusopetuskokeilusta alettiin muutamissa kunnissa tätä toteuttaa. Taiteen perusopetuksen tavoitteena on antaa valmiudet jatko-opinnoille ja taideaineen jatkuvalle harrastamiselle. Taiteen ja kulttuurin merkityksen kasvaessa haluttiin tehdä mahdolliseksi taiteen harrastaminen kaikkina ikäkausina. Kansalaisopiston katsottiin soveltuvan hyvin aikuistaideopetuksen antajaksi. Yhteistyö esimerkiksi lasten ja nuorten kuvataidekoulujen kanssa ei kuitenkaan ole aina ollut ongelmatonta. Ne halusivat pitää kiinni itsenäisestä statuksesta, jonka olivat pitkällä uurastamisella saavuttaneet. Lisäksi kuvataidekouluilla oli omat opetuskäytännöt, materiaalit ja erityistilat. Kuvataidekoulujen sulauttamista kansalaisopistoihin vastustettiin ja esitettiin vaihtoehdoksi yhteistä hallintoa, mutta itsenäistä toimintaa. (Opistolehti 4/90, 34-36; Opistolehti 7/91, 36). Taiteen perusopetuksesta annettu laki muutti tilannetta kuntien taiteen perusopetuksen antamista koskien (Laki taiteen perusopetuksesta L633/1998). Kunta sai järjestää opetusta ja hankkia laissa tarkoitettuja koulutuspalveluita yhdessä muiden koulutuksen järjestäjien kanssa tai hankkia ne julkiselta tai yksityiseltä yhteisöltä. Opetuksessa tuli noudattaa Opetushallituksen määrittelemää opetussuunnitelmaa. Opetuksen tuli olla nousujohteista ja laadukasta.

Noin puolet opistoista toimi sekä 1980-luvulla että 1990-luvun alkuvuosina yhteistyössä **luonnonsuojelu- ja ympäristöyhdistysten** kanssa toteuttaen luento- ja esitelmäsarjoja, joista esimerkkeinä mainittakoon lintuharrastus- ja metsästäjäkurssit, luontokuvaus, ”vaihtoehtoinen elämäntapa” ja kompostointikurssit. Yhdistykset olivat yleensä aloitteentekijöinä ja ideoijina. Opetuksen suunnittelussa ja toteutuksessa oli yleensä mukana myös toimialasta vastaava viranhaltija. Ympäristönsuojeluun liittyvät aiheet olivat esillä erityisesti 1990-luvun opetustarjonnassa johtuen yleisestä kiinnostuksen lisääntymisestä ympäristöasioihin yhteiskunnassamme ja maailmanlaajuisesti.

Erilaiset **harrastusyhdistykset ja seurat** mainittiin yhteistyötahoina noin puolella opistoista 1986 ja kahdella kolmesta opistosta 1993 toteutetussa kyselyssä. Vammais- ja potilasyhdistykset mainittiin 6-9 kertaa sekä paikalliset kuorot, teatteriyhdistykset ja musiikkiryhmät 5-6 kertaa. Harrastusyhdistyksistä ja seuroista yhteistyötahoina mainittiin lisäksi nuorisoseurat (tanhu, teatteri, perinnetyö), metsästysseurat ja metsän- tai riistanhoitoyhdistykset (metsästäjätutkinnon teoria, omatoiminen metsän/riistanhoito), pursiseura (navigaatio, veneily), kalamiehet (perhonsidonta), Marttaliitto (pihanhoito). Vammais- ja potilasyhdistyksien kanssa toteutettiin keskustelupiirejä, kuvataideryhmiä, musiikkipiirejä ja luentosarjoja. Järjestöjä edustivat mm. Mielenterveysseura, Allergiayhdistys, Näkövammaisten yhdistys sekä Sydänyhdistys.

Kansalaisopistojen ja **sivistysjärjestöjen** rinnakkainen toiminta aikuisten vapaa-ajan harrastustoimintojen järjestäjänä on ollut Suomen vapaan sivistystyön erityispiirre. Näiden kahden aikuisopintomuodon kesken on ajan myötä vakiintunut spontaani työnjako. Opistot toimivat kiinteissä fyysisten tilojen ja opetusjärjestelyjen kehyksissä. Opiskelijat hakeutuvat niihin yleensä yksilöittäin eikä aateryhmittäin, koska opistot ovat ideologisesti neutraaleja. Järjestöjen opintotoiminta on vapaamuotoisempaa, ohjelmat määräytyvät opintojärjestön ja sen jäsenistön tarpeista. Työnjako tulee esille opinto-ohjelmien rakenteissa. Kansalaisopistojen ohjelmissa kielillä on keskeinen asema, sivistysjärjestöissä niitä opiskellaan vähän. Järjestöissä yhteiskunnallisilla aineilla on keskeinen asema, kun taas opistoissa niiden osuus on pieni. (Alanen 1992, 39-40)

Opistojen ja sivistysjärjestöjen välinen yhteistyö nähtiin kyselyjen mukaan sekä 1980- että 1990-luvulla melko problemaattisena. Eräässä vastauksessa todettiin, että ”sivistysjärjestöt pelkäävät jäävänsä korkean profiilin omaavan opiston varjoon”, toisessa todettiin, että ”poliittisilla sivistysjärjestöillä on oma roolinsa, aatteellinen taustansa, kun taas kansalaisopistossa konsensus peittää alleen poliittiset mielipiteet.” Toivomuksia opistojen ja sivistysjärjestöjen yhteissuunnittelusta kunnissa esitettiin, mutta yhteistyön esteinä nähtiin resurssi- ja aikapula sekä jonkin verran kilpailutilanne. Erään vastauksen mukaan jotkin järjestöt pyrkivät käyttämään hyväkseen opistoa päämääriensä toteuttamiseksi.

Yhteistyö paikallisten yhteisöjen, yhdistysten ja järjestöjen kanssa 2000-luvulla on vuoden 2008 kyselyn vastausten perusteella ollut erittäin laajaa ja monipuolista. Noin kaksi kol-

mesta rehtorista (13) ilmoitti yhteistyön entisestään laajentuneen ja kehittyneen. Yhteistyön suurimpina painopistealueina mainittiin paikallinen kulttuuri, erilaiset taide- ja harrastetoiminnat, luentosarjat ja erityisryhmät. Yhteistyö paikallisten kulttuuritahojen kanssa nähtiin muun muassa vahvistavan kuntalaisten kiinnittymistä kotikuntaan ja ympäröivään yhteiskuntaan. Erityisryhmistä mainittiin vammaiset, ikäihmiset, maahanmuuttajat, aliedustetut ja alle 16-vuotiaat sekä työvoimapoliittinen koulutus. Yhteistyö liittyi lähinnä kurssien järjestämiseen ja hallintoon sekä koulutustarvekartoituksiin.

Yhteistyö nähtiin erittäin positiivisena ja tuloksellisena tai pääasiassa myönteisenä. Vuorovaikutus tukee kaikkia osapuolia, auttaa suunnittelussa ja markkinoinnissa sekä opiskelijoiden rekrytoinnissa: mahdollistaa kysynnän ja tarjonnan kohtaamisen. Yhden vastauksen mukaan yhteistyö lisää opiston vaikutusmahdollisuuksia paikkakunnalla. Puolet vastanneista rehtoreista ei maininnut mitään ongelmia tai negatiivisia kokemuksia ko. yhteistyössä. Kolmessa vastauksessa kerrottiin niiden olevan niin vähäisiä, että huolellisella suunnittelulla ne voidaan välttää. Yhteensä kuusi rehtoria näki yhteistyössä resurssi- ja talousongelmia: mm. toisen osapuolen rajallisten resurssien vuoksi vastuu painottuu liiaksi opistoille.

Paikallisten yhteisöjen, yhdistysten ja järjestöjen kanssa tapahtuvaan yhteistyöhön aiotaan vastausten mukaan panostaa jatkossakin samalla linjalla, tiivistäen ja tehostaen. Kolmannes opistoista aikoi lisätä yhteistyötä. Yksittäisiä tulevaisuuden suunnitelmia olivat tiedonkulun ja joustavuuden lisääminen, yhteistyön tehostaminen aliedustettujen ryhmien saamiseksi opiskelijoiksi sekä, yhtä vastausta siteeraten, ”yhteistyötä laajasti jo ihan hengissä säilymiseksi”.

4.5 Musiikkioppilaitokset

Maassamme oli 1990-luvun alussa 150 musiikkioppilaitosta, joista noin puolet oli kunnallisia ja loput yksityisiä, jotka saivat tukea kunnalta. Alan peruskoulutusta annettiin musiikkikouluissa ja –opistoissa sekä eriytynyttä ammatillista koulutusta konservatorioissa. Musiikkioppilaitosten tehtäviin ei kuulunut laajamittainen aikuisten musiikkiharrastusten ohjaaminen, vaikka niissä oli olemassa aikuisille harrastajille tarkoitettuja erityisiä aikuisosastoja. Aikuisten musiikkiharrastusten ohjaamista ovat laajemmin hoitaneet kansalaisopistot. Yhteistyötä musiikkioppilaitosten kanssa on ollut sekä 1980-luvulla että 1990-luvun alkuvuosina noin

puolella kyselyyn vastanneista opistoista ja se on ollut yleisesti ottaen jatkuvaa. Yhteistyön muodot musiikin perusopetuksessa ovat pysyneet pääpiirtein samoina: ne ovat olleet opetuksen suunnittelua ja toteutusta yhteistyössä, yhteisiä opettajia ja yhteisiä musiikkiproduktioita sekä lyhytkursseja. Työnjako on sovittu yleensä siten, että musiikinteorian opetus tapahtuu ryhmäopetuksena opistoissa ja musiikkioppilaitokset ovat vastanneet tutkintoihin valmennuksesta ja kurssitutkintojen tenttimisestä. Yhteistyöllä on pyritty karsimaan päällekkäisyyksiä toiminnoista. Noin puolet vastanneista mainitsi kokemuksiaan yhteistyöstä, joka nähtiin pääosin myönteisenä. Opetus oli korkeatasoista ja yhteistyöosapuolilla oli selkeä työnjako. Yksi opisto tiivisti myönteiset kokemukset seuraavasti: ” Musiikkiopistot ovat näin antaneet hyvät mahdollisuudet paikallisen musiikkikasvatuksen ja musiikkikulttuurin vahvistamiselle ja tukeneet hyvin kansalaisopiston antamaa musiikinopetusta”.
Negatiivisina asioina pidettiin varojen niukkuutta, jolloin yhteistyötä ei voitu toteuttaa halutussa laajuudessa. Jossain määrin ongelmallisena nähtiin myös organisaatioiden erilaisuus: musiikkioppilaitosten opetus on tutkintotavoitteista, kun taas kansalaisopistossa musiikinopetus on lähinnä harrastustavoitteista. Muita esille tulleita pulmia olivat eturistiriidat musiikinopetuksen hinnassa: opetus musiikkioppilaitoksessa oli kunnalle kallista ja opiston alla halvempaa. Ongelmana nähtiin myös se, että musiikkioppilaitos olisi halunnut pitää itsellään alle 16-vuotiaiden opetuksen.

Alle 16-vuotiaiden musiikinopetusta oli järjestetty noin kolmessa neljästä opistosta: 1980-luvulla 19 opistoa ja 1990-luvun alkuvuosina 22 opistoa. Opistoista 14 toimi yhteistyössä jonkin musiikkioppilaitoksen kanssa. Lähes kaikissa opistoissa oli alle 16-vuotiaiden musiikinopetusta järjestetty jo 1970-luvulta lähtien. Kaikkein suurimpien kaupunkien opistoissa ei oltu opetusta järjestetty alle 16-vuotiaille, koska paikkakunnilla oli jopa useampia musiikkialan oppilaitoksia. Viidessä opistossa opetusta oli annettu samoissa ryhmissä yhdessä aikuisten kanssa.

Alle 16-vuotiaiden musiikinopetuksessa kansalaisopistossa nähtiin sekä myönteisiä että kielteisiä puolia. 1980-luvulla ongelmana nähtiin erityisesti ryhmäopetusta antavien pätevien opettajien sekä päätoimisten musiikinopettajien puute, tila- ja välineongelmat sekä kansalaisopiston musiikkiryhmien arvostuksen puute. Sekä 1980- että 1990-luvuilla mainittiin yksilöllisen opetuksen ja henkilökohtaisen ohjauksen puute heterogeenisissa oppilasryhmissä. Opetustuntien rajallisen määrän vuoksi alle 16-vuotiaiden musiikinopetuksen katsottiin vievän

liikaa tunteja opiston muulta toiminnalta. 1990-luvun vastauksissa yhdeksän rehtoria ilmoitti, että kokemukset olivat pääosin myönteisiä. Suurten joukkojen saaminen musiikkivirikkeiden pariin ja paikkakunnan musiikkielämän vilkastuminen nähtiin myönteisenä. Alle 16-vuotiaita pidettiin innokkaina ja kehityskykyisinä sekä varmoina ja säännöllisinä opiskelijoina. Ongelmana mainittiin opettajien vaihtuvuus ja tavoitteellisen opetuksen järjestämisen vaikeus. Kuntien säästövaatimusten katsottiin johtaneen siihen, mitä eräässä vastauksessa todettiin: ”Peruskoululaitos on pyrkinyt siirtämään kerhotuntejaan kansalaisopiston opetukseksi”.

Erityisesti 1990-luvulla opistoväki keskusteli siitä, mikä oli kansalaisopiston rooli taiteen perusopetuksessa kun ikäraja opistoista oli poistumassa. Keskusteltiin myös siitä, pitäisikö opistoissa olla erikseen aikuisryhmiä ja lapsiryhmiä vai sekaryhmiä. Sekaryhmät nähtiin ratkaisuksi vain paikkakunnilla, joilla oli pulaa opiskelijoista. (Opistolehti 4/90, 16). Alle 16-vuotiaiden opetuksen aloittamista kansalaisopistoissa perusteltiin 1970-luvulla muun muassa sivistyksellisellä tasa-arvolla. Erään rehtorin kommentti alle 16-vuotiaiden opetukseen oli: ”Lapsilla on omat koulunsa, kansalaisopiston resurssin aikuisten opettamiseen!”.
1990-luvulla oli lähes kaikissa kyselyyn vastanneissa opistoissa annettu opetusta alle 16-vuotialle musiikin lisäksi muissakin aineissa, lähinnä taideaineissa. Noin puolet opistoista mainitsi kuvataiteet, muutama näyttämötaitteet ja teatterin, erilaiset tanssit sekä käsityöpajat alle 16-vuotiaille. Opetusta oli annettu myös käsityössä, askartelussa, keramiikassa, posliininmaalauksessa, liikunnassa, nypläyksessä, runonlausunnassa, konekirjoituksessa, tietotekniikassa ja dj-kursseilla.

4.6 Avoin yliopisto

Avoimen yliopiston opetus käynnistyi opistoissa 1970-luvun alussa. Alun perin käytettiin nimikettä avoin korkeakouluopetus. Yliopisto-opintojen välittäminen yhteistyössä yliopistojen täydennyskoulutuskeskusten kanssa oli uusin ja vaativin vaihe opistojen varsinaisen koulujärjestelmän työtä täydentävässä tehtävässä. Suomalainen opistoverkko on tarjonnut ainutlaatuisen väylän tuoda yliopistotutkinto tai sitä vastaavia opintoja mahdollisimman monen ulottuville. Erityisesti 1990-luvulla, jolloin tutkintoja alettiin arvostaa yhä enemmän työelämässä, avoimen yliopiston opetusta on kehitetty nimenomaan tähän suuntaan. Monimuoto- ja etäopetuksen kehittyminen sekä verkko-opetus ovat edesauttaneet tämän tavoitteen toteutta-

misessa. Kuitenkin avointa yliopisto-opetusta järjestetään selvästi enemmän kaupungeissa ja taajaan asutuissa kunnissa kuin maaseudulla.

Avoin yliopisto-opetus on aikuisille tarkoitettua yliopistojen perustutkinto-ohjelmien mukaista opetusta, johon voi osallistua peruskoulutuksesta riippumatta. Opetuksesta vastaavat kyseisiä oppiaineita ja tieteenaloja edustavat aine- eli tiedelaitokset. Toiminnan kokonaissuunnittelu ja käytännön järjestelyt hoidetaan täydennyskoulutuskeskuksissa, jotka järjestävät opetuksen omissa toimipisteissään tai yhteistyössä paikallisina järjestäjinä toimivien kesäyliopistojen, kansalaisopistojen ja kansanopistojen kanssa. (Alanen 1992, 104–106) Opetus oli alussa keskittynyt pääasiallisesti alimpiin opintokokonaisuuksiin. Opetusministeriö helpotti vuonna 1991 mahdollisuuksia jatkaa 60 opintoviikon jälkeen yliopistotutkinnon suorittamista. Avoimen yliopisto-opetuksen laajennuttua nopeasti 1980-luvulla, kasvoi yhteistyö eniten kansalaisopistojen kanssa. Ilman opistojen voimakasta mukanaoloa opetuksen toteuttamisessa, avoimen yliopiston opetus ei olisi maassamme niin laajaa kuin se viime vuosikymmeninä on ollut.

Niin sanottu ikäihmisten yliopisto on levittäytynyt kansalaisopistojen kanssa harjoitetun yhteistyön avulla laajalle yliopistojen tilojen ulkopuolelle. Se on yksi avoimen yliopiston toimintamuoto, jonka tehtäväksi on määritelty ajankohtaisen tutkimustiedon välittäminen ja tutkintoihin tähtäämättömien vapaamuotoisten yliopisto-opintojen järjestäminen. Toiminnan päätavoitteena on pidetty psyykkisen toimintakyvyn säilymistä. Työmuotoina ovat olleet yleisöluennot (studia generalia) sekä seminaarityyppinen pienryhmätyöskentely. Ikääntymisen ja ikäihmisten elämäntapojen tarkastelun lisäksi on käsitelty maailmankuvaa, elämänkatsomusta, taiteita, ihmissuhdeongelmia ja ajankohtaisia yhteiskunnallisia kysymyksiä käsitteleviä teemasarjoja. (Alanen, 1992, 107) Ikäihmisten yliopiston opetusta järjestää nykyään kymmenen yliopistoa ja sitä on tarjolla 70 paikkakunnalla. Toiminnalla pyritään antamaan mahdollistamaan tieteellisen tiedon hankkiminen, vireyden ja itsetunnon ylläpitäminen ja parantaminen. Ikäihmisten yliopistotoiminnalla pyritään myös tarjoamaan virkistystä, uusia haasteita ja sosiaalisia kontakteja.

Valtioneuvoston periaatepäätöksessä ammatillisen aikuiskoulutuksen kehittämisestä vuonna 1988 todettiin, että kansalaisopistojen tarjoamia mahdollisuuksia tuli käyttää hyväksi avoimen yliopisto-opetuksen kehittämisessä. Opetusta tuli olla tarjolla maan kaikissa opistoissa ja kai-

killa aloilla, mikä siten velvoitti opistoja yhteistyöhön yliopistojen kanssa. Opistot soveltuivat erinomaisesti tiedeinformaation tukipisteiksi. Yhteistyö tuki myös opistotyön laadullisen kehittämisen tarvetta. (Kujala 1988, 18). Opistojen tuli omalta osaltaan huolehtia sivistysperinteestä ja sivistyksen markkinoinnista yhteistyössä yliopistojen ja yleisradion kanssa. Oli annettava tietoa, joka auttoi ihmistä hahmottamaan maailmaa ja muutosta ympärillään. Opistojen ei tullut sortua lyhytaikaiseen ammatilliseen koulutukseen tai pintakuohuopetukseen (Opistolehti 3/90, 5-7).

Avoimen yliopisto-opetuksen tavoitteeksi usein esitetty tasa-arvon lisääminen on toteutunut vain siinä rajallisessa mielessä, että yliopistoasteisten opintojen tavoitettavuus on laajentunut. Koko väestöä ajatellen opetus on lisännyt aikuisopintojen kasautumista hyvin koulutetuille. Avoimen yliopiston opiskelijoista yli puolet oli ylioppilaita vuonna 1972, kun taas vuonna 1997 heitä oli noin 90 prosenttia. Tähän vaikuttaneita seikkoja ovat olleet ylioppilaiden suhteellisen osuuden kasvu koko väestöstä, alaikärajan muuttaminen 25:stä 18:aan vuonna 1993, ilmoittautumisjärjestyksessä tapahtuva valintajärjestelmä, joka asettaa työssäkäyvät ja muut eriarvoiseen asemaan, sekä koulutusmaksujen käyttöönotto, joka suosii maksukykyisiä ja niitä, jotka arvelevat koulutuksesta olevan heille jotain hyötyä. Tuomisto toteaakin, että avoimen yliopiston tasa-arvoisuus ja avoimuus on siis muuttunut lähinnä retoriikaksi. (Tuomisto 1998, 274-276)

Valtakunnallisesti avoimen yliopisto-opetuksen opetustunti-volyymi kansalaisopistoissa lähes puolittui (-44 %) vuodesta 1995 vuoteen 2003. Ko. opetukseen kansalaisopistoissa osallistuneiden määrä pieneni samana ajanjaksona 36 %. Syynä kansalaisopistojen avoimen yliopisto-opetuksen tarjonnan vähenemiseen on mitä ilmeisimmin yliopistojen ja korkeakoulujen täydennyskoulutuskeskusten toiminnan selvä laajeneminen 1990-luvulla (Vaherva 2006, 59, 66-67). Esimerkiksi Tampereen yliopiston kaikista avoimen yliopiston opetukseen osallistuvista netto-opiskelijoista opiskeli kansalais- ja työväenopistoissa vuonna 1995 noin 13 % (870 opiskelijaa). Vastaavat luvut vuonna 2000 olivat 0,7 % (44) ja vuonna 2005 5,6 % (386).

Yhteistyötä avoimen yliopiston opetuksessa 1980- ja 1990-luvulla järjestettiin kyselyjen mukaan 17 opistossa. Näistä kolmessa opistossa opetus oli aloitettu jo 1970-luvulla ja yhdeksässä 1980-luvun alkupuolella ja lopuissa viidessä työvuonna 1989–90 tai sen jälkeen. Yhdessä opistossa oli avoimen korkeakoulun opetusta järjestetty 12:na työvuonna, kahdessa 10:nä ja

yhdessä yhdeksänä, yhdessä viitenä, kahdessa neljänä ja kaksi opistoa ilmoitti että vuosittain tai lähes vuosittain. Kansalaisopistoista ne, joissa avoimen yliopiston opetusta ei oltu järjestetty, mainitsivat vuoden 1986 kyselyssä syiksi sen, että lähikunnissa järjestettiin jo kyseistä opetusta, paikkakunnan pienuuden tai syrjäisyyden yliopistokaupungeista. Yksi opisto ilmoitti syyksi tuntimäärien riittämättömyyden ja avoimen yliopiston opetuksen kalleuden. Viisi opistoa ilmoitti, että voisi mahdollisesti järjestää yhdessä Tampereen yliopiston kanssa opetusta. Kaksi opistoa ilmoitti yrittäneensä, mutta opetusta ei pystytty järjestämään. Kaksi opistoa oli tiedustellut avoimen yliopiston opetuksen tarvetta alueellaan. Vuoden 1993 kyselyn vastauksissa syiksi miksi opetusta ei oltu järjestetty, neljä opistoa mainitsi opetuksen kalleuden: korkeat maksut ja luentopalkkiot. Kaksi vastasi, että toinen opisto tarjosi opetusta samalla paikkakunnalla. Kaksi opistoa oli tehnyt aloitteita, mutta kiinnostusta ei ollut. Kolmessa opistossa oli aiemmin järjestetty runsaasti ja kahdessa oltiin aloittamassa.

Noin puolella opistoista avoimen yliopiston opetus oli vuoteen 1993 tultaessa pysynyt suunnilleen ennallaan, viidessä opistossa se oli lisääntynyt. Syiksi opetuksen tarpeen ja kysynnän lisääntymiseen arveltiin vastauksissa työttömyys, lisäkoulutuksen tarve sekä avoimen yliopiston opintojen lisääntynyt arvostus. Nuoret, joilla ei ollut työtä eikä opiskelupaikkaa arveltiin olevan yksi potentiaalinen opiskelijaryhmä. Kuntien välisen yhteistyön ja tiedottamisen tehostuminen on myös voinut lisätä kysyntää, samoin avoimen yliopiston opetuksen nimeäminen painopistealueeksi, jolloin siihen on suunnattu enemmän voimavaroja. Vain kolme opistoa ilmoitti ensimmäisten kyselyjen aikana avoimen yliopiston opetuksen vähentyneen. Syiksi mainittiin määrärahojen pienentymisen ja opetuksen kalleus. Kohonneet kurssimaksut saattoivat vähentää kysyntää.

Eniten yhteistyötä avoimen yliopiston opetuksen järjestämiseksi kansalaisopistoilla oli Tampereen yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen kanssa: 1980-luvulla kahdellatoista, 1990-luvulla kuudellatoista opistolla. Opetettujen aineiden määrä vaihteli eri opistoissa huomattavasti. Opetusta oli annettu keskimäärin 4-8 yliopistoaineessa. Mainittuja yliopistoaineita oli kaikkiaan yli 20. Kymmenen opistoa ilmoitti, että muutamien aineiden osalta opetus oli jäänyt toteutumatta. Syiksi mainittiin vaikeudet saada opettajia. Turun yliopiston kanssa yhteistyössä avoimen yliopiston opetusta toteutti vuonna 1980-luvulla yksitoista opistoa ja 1990-luvulla seitsemän opistoa. Opetusaineita mainittiin kaikkiaan viisi. Turun yliopistossa oli 1980-luvulla avoimen yliopiston opetusta varten valmistettu erityisiä kursseja kuten Ympäristön-

suojelu sekä Sodan ja rauhan maailma. Jyväskylän yliopiston kanssa yhteistyössä avoimen yliopiston opetusta järjesti vuonna 1980-luvulla kolme ja 1990-luvulla neljä opistoa kahdessa opetusaineessa. Helsingin yliopiston kanssa opetusta järjesti 1980-luvulla kaksi ja 1990-luvulla kolme opistoa kahdeksassa opetusaineessa.

Paitsi suoraan yliopistojen laitosten ja täydennyskoulutuskeskusten kanssa, järjesti neljä opistoa 1980-luvulla ja kolme opistoa 1990-luvulla avoimen yliopiston opetusta yhteistyössä kesäyliopistojen kanssa. Kahdessa opistossa opetus toteutettiin yhteistyössä toisen kansalaisopiston kanssa ja kahdessa kansanopiston kanssa.

Vuoden 1986 kyselyn vastausten mukaan ryhmiä, joilla saattaisi olla tarvetta avoimen yliopiston opetukseen olivat opistojen omat tuntiopettajat, mahdollisesti pienten yritysten johtohenkilöstö sekä opetus- ja sosiaalialoilla työskentelevät, jotka kaipasivat korkeakoulutasoista täydennyskoulutusta. Yksittäisinä näkemyksinä mainittiin opiskelijat, jotka olivat jääneet ilman jatko-opiskelupaikkaa tai hyvin koulutetut nuoret, joita ei tyydytä pelkkä harrastaminen vaan opiskelun tulee olla tavoitteellisempaa. Yksi vastaajista näki avoimen yliopisto-opiskelun ennen kaikkea mahdollisuutena tarjota yliopistotasoista yleissivistävää tietoa ei-akateemisille kansalaisille. Vuoden 1993 kyselyn vastauksissa noin puolet vastaajista mainitsi jonkin ryhmän, jolla voisi olla tarvetta avoimen yliopiston opintoihin. Ryhmät olivat pääosin samoja kuin aikaisemmin: opettajat, sosiaalialan henkilöstö, ylioppilaat, pätevyyden tarvitsijat ja palvelualojen yrittäjät.

Yhteistyötä avoimen yliopiston opetuksessa 2000-luvulla ilmoitti järjestävänsä 12 opistoa 18:sta vuoden 2008 kyselyyn vastanneesta. Näistä viidellä opetuksen ilmoitettiin olevan laajaa, seitsemällä jonkin verran. Neljä opistoa ilmoitti opetuksen 2000-luvulla laajentuneen, neljä pysyneen ennallaan ja neljä vähentyneen. Kuusi opistoa ei järjestänyt tai ilmoitti avoimen yliopiston opetuksen loppuneen. Painopistealueiksi avoimen yliopiston opetuksessa ilmoitettiin sekä yksittäisiä opetusaineita että yhteistyömuotoja. Kasvatustieteet, taideaineet, käyttäytymistieteet ja kaikki avoimen yliopiston opetusaineet mainittiin 1-3 kertaa. Yksittäisinä painopistealueina mainittiin ikäihmiset, toinen aste, verkko-opetus, arvosanaopetus, koulutustarjonnan suunnittelu ja markkinointi, opinto-ohjaus ja markkinointi muiden opistojen kanssa yhteistyössä.

Avoimen yliopiston opetuksen toteuttamisesta kansalaisopistoissa saadut kokemukset olivat 1980-luvulla sekä myönteisiä että kielteisiä (14/14). Myönteisinä pidettiin muun muassa käytännön järjestelyjen juostavuutta ja myönteistä suhtautumista yliopiston taholta. Opetus nähtiin mahdollisuutena tarjota korkeatasoista yleissivistävää tietoa ei-akateemisille heikon pohjakoulutuksen omaaville henkilöille. Usein siitä nähtiin olevan ammatillista hyötyä. Opiskelijoita pidettiin motivoituneina ja heiltä saatiin myönteistä palautetta. Avoimen yliopiston opetukselle koettiin olevan kysyntää. Myönteiset kokemukset olivat 1990-luvulla suunnilleen samansuuntaisia: yhteistyö joustavaa ja opiskelijat motivoituneita. Tavoitteellinen opiskelu omalla paikkakunnalla nähtiin edulliseksi.

Ongelmaksi koettiin sekä 1980- että 1990-luvulla lyhytjänteinen suunnittelu, tiedonkulun ongelmat, vaikeudet opettajien saamisessa sekä opettajien aikuispedagogisten taitojen riittämättömyys. Kielteisenä pidettiin myös korkeita kurssimaksuja, opistojen avoimeen yliopisto-opetukseen tarvittavien lisäresurssien puutetta sekä puutteita opiskelijoiden opintoneuvonnassa. Yksittäisissä vastauksissa todettiin ”Aina ei muisteta, että opisto on järjestäjä, ei vain kokoontumispaikka” ja ”yliopistojengillä on hybris”.

Noin puolet opistoista esitti monilta osin hyvin samansuuntaisia ratkaisu- tai kehittämisehdotuksia avoimen yliopiston opetuksessa ilmenneisiin ongelmiin sekä 1980- että 1990-luvulla. Kehittämisesitykset liittyivät esiin tulleiden ongelmien poistamiseen. Koko maahan toivottiin kattavaa toimintastrategiaa ja yhteistyöelimiä. Opiston rooliin avoimen yliopiston toteuttajana toivottiin selkeyttä etenkin kustannusten jaon osalta. Opistot koettiin helposti pelkiksi rahoittajiksi ja toteuttajiksi. Opetuksen toteuttamiseen toivottiin opistoihin kokonaan omaa henkilökuntaa, nimenomaan aikuisopetukseen erikseen suunniteltuja oppiaineistoja ja opetusmenetelmiä sekä tehokkaampaa avoimen yliopiston opinnoista tiedottamista ja opintojen ohjausta.

Vuoden 2008 kyselyyn vastanneista opistoista kahdeksan mainitsi pääosin myönteisiä kokemuksia yhteistyöstä avoimen yliopiston opetuksessa 2000-luvulla. Myönteisinä nähtiin mm. yleisen kiinnostuksen ja arvostuksen lisääntyminen, koulutustarjonnan monipuolistuminen ja yhteistyömuotojen kehittyminen. Suurin osa myönteisiä kokemuksia ilmoittaneista ei kuitenkaan eritellyt vastaustaan tarkemmin. Vastaavasti yhdentoista opiston vastauksissa mainittiin ongelmiakin. Noin puolet mainitsi ongelmana avoimen yliopisto-opetuksen kalleuden sekä opistolle että opiskelijalle. Yhtä suurena ongelmana nähtiin opiskelijoiden tavoitettavuus eri-

tyisesti pienemmillä paikkakunnilla. Myös opistojen ajan ja resurssien puute mainittiin. Yksittäisinä ongelmina tuotiin esille byrokratia, eri yliopistojen sekavat järjestelmät, ongelmat tilojen, välineiden ja tukipalveluiden järjestämiseksi viikonloppuisin, opiskelijoiden erityistarpeiden riittämätön huomioonottaminen ja se, että yliopisto ei ole riittävästi monipuolistanut opetustarjontaansa.

Seitsemän opistoa ilmoitti tulevaisuudessa jatkavansa yhteistyötä avoimen yliopiston opetuksen järjestämiseksi, yksi lisäävänsä ja yksi vähentävän ja lopettavan kokonaan. Yksittäisinä vastauksina tulevaisuuden suunnitelmista mainittakoon yhteistyö esimerkiksi tiedotuksessa, alueellisen verkoston ja toimintamenetelmien kehittäminen. Eräässä vastauksessa mainittiin: ”Asiakaskunta liikkuu, väestö ikääntyy, ei tentittäviä” tai tuotiin esille kulttuurin ja nuorten huomioonottamisen tärkeys.

Vuoden 1986 ja vuoden 1993 kyselyissä tiedusteltiin kansalaisopistojen toiveita yhteistyöstä tulevaisuudessa. Kolmannessa, vuoden 2008 kyselyssä ei tulevaisuuden toiveita yhteistyöstä erikseen kysytty. Opistot toivoivat 1980-luvulla yhteistyön ja työnjaon lisäämistä muun muassa lukio-opetuksen ja avoimen yliopisto-opetuksen suhteen sekä enemmän yhteyksiä liike-elämän, teollisuuden ja ammatillisen koulutuksen suuntaan. Erään vastauksen mukaan ”ammattiin liittyvän koulutuksen lisääminen lisäisi myös vapaa-ajan opiskeluja ja vapaan sivistystyön päämäärähakuisuutta, vähentäisi keskeyttämistä ja lisäisi mielekkyyttä”. Yhteistyötä toivottiin yhteiskunnallisten ja kasvatuksellisten alojen kanssa. Muutama opisto mainitsi sivistysjärjestöt mahdollisena yhteistyötahona.

Vuoden 1993 kyselyn vastauksista yhteistyötoiveisiin vastasi 15 rehtoria. Vastauksissa toivottiin yhteistyötä nimenomaan ammatillisten oppilaitosten ja ammattikorkeakoulujen suuntaan. Opiston kannalta yhteistyö voisi olla esimerkiksi lisä- ja tukiopetusta opiskelijoille sekä osia ammatillisten oppilaitosten tutkinnoista. Raja-aita ammatillisten ja harrastustavoitteisten opintojen välillä haluttiin joustavaksi. Työvoimaviranomaisten kanssa toivottiin yhteistyötä työttömien ja pakolaisten koulutuksessa. Saman verran toivottiin myös maksupalvelukoulutusta esimerkiksi yrityksille ja järjestöille. Yksittäisiä toivomuksia yhteistyöosapuolista ja järjestettävistä kursseista olivat lähimmät kansalaisopistot, kunnan eri hallintokunnat, elinkeinoelämän järjestöt, taiteen perusopetuksen järjestäminen (yhdessä opisto, peruskoulu, päivähoito, seurakunta, taideyhdistys), lukioaineet sekä kielitutkinnot.

4.7 Yhteenveto yhteistyöstä ja sen kehittymisestä

Opistosta noin kolme neljästä ilmoitti yhteistyön muiden, lähinnä aikuisoppilaitosten, kanssa kehittyneen, selkeytyneen ja tiivistyneen 1980-luvulta 2000-luvulle tultaessa. Yhteistyö oli aluksi enemmän harrastustoimintaa tukevaa, myöhemmin tutkintoja tukevaa. Muiden aikuisoppilaitosten kanssa yhteistyö oli lähinnä seudullista ja liittyi erilaisiin käytännön ja tutkimushankkeisiin painopisteiden ollessa yhteissuunnittelu ja työnjako, hallinnon kehittäminen ja yhtenäistäminen, yhteiset tilat, projektit ja kampanjat. Puolet opistoista ilmoitti yhteistyön olleen pelkästään positiivista: synergiaedut, resurssien keskittäminen, yhteiset toimintatavat ja kilpailun poistuminen mainittiin useimmin. Toinen puoli kyselyihin vastanneista ilmoitti sekä hyviä että huonoja puolia. Ongelmina nähtiin organisaatioiden erilaisuus, erilaiset toimintatavat, reviiriajattelu sekä ajan ja resurssien niukkuus. Tulevaisuudessa ainakin puolet opistoista oli valmiita jatkamaan yhteistyötä nykyisellä linjalla resurssien puitteissa, muutama opisto oli valmis lisäämään yhteistyötä erityisesti muiden kansalaisopistojen kanssa.

Muiden kansalaisopistojen kanssa yhteistyössä toimi 1980- ja 1990-luvuilla kolme neljästä ja 2000-luvulla yli puolet opistoista. Yhteistyö lähinnä naapuriopistojen kanssa oli paitsi yhteisiä opettajia ja tuntiopettajien koulutusta myös kurssivuorottelua ja luennoitsijanvaihtoa, yhteisiä kampanjoita ja hankkeita. Sen sijaan kansanopistojen kanssa yhteisyö oli hyvin vähäistä: 1980-luvulla joka neljäs, 1990-luvulla joka kuudes ja 2000-luvulla vain kaksi opistoa mainitsi yhteistyöosapuolena kansanopiston. Kesäkurssit opettajille, tehokurssit peruskoulun ja lukion oppilaille, yleisöluennot ja avoimen yliopiston opetus sekä yhteisiä opettajia ja ohjelmanvaihtoa mainittiin yhteistyön muotoina. Kunnan koululaitoksen, peruskoulun ja lukion, kanssa lähes kaikilla opistoilla oli yhteistyötä 1980- ja 1990-luvuilla: tukioppilas-, luottamushenkilö-, kodin ja koulun välistä yhteistyötä tukevia kursseja sekä 1990-luvulla iltalukio-opetus, lukion kertauskurssit ja yhteistyö taiteen perusopetuksessa. Kun peruskoulu- ja lukio-opetus väheni, muuttui yhteistyö satunnaiseksi 2000-luvulle tultaessa. Koska kansalaisopistot mielletään kunnan sivistystoimeen kuuluvaksi, on opistoilla edelleen yhteisiä tiloja, välineitä ja opettajia.

Vajaalla puolella opistoista oli yhteistyötä 1980- ja 1990-luvuilla ammatillisten oppilaitosten, niiden aikuisosastojen tai ammatillisten kurssikeskusten kanssa lähinnä. Aloite yhteisten kurssien järjestämiseksi tuli useimmiten ammatillisilta oppilaitoksilta. Yhteistyö ja työnjako jossain määrin lisääntyivät vuonna 1993 voimaan tulleen kansalaisopistolain myötä. Joissain

kunnissa perustettiin ammatillisen oppilaitosten neuvottelukuntia, joissa myös opistot olivat mukana. Yhteistyö rajoittui kuitenkin lähinnä tiedotukseen ja opettajien rekrytointiin. Asenteelliset esteet, reviiriajattelu ja kilpailumieli nähtiin yhteistyön esteinä ja aiheuttivat jopa päällekkäistä koulutustarjontaa. Organisaatioiden erilaisuus sekä henkilöstö- ja aikapula mainittiin myös yhteistyön esteinä. Kysyttäessä toiveita tulevaisuuden yhteistyötahoista sekä 1980- että erityisesti 1990-luvun kyselyn vastauksissa mainittiin ammatilliset oppilaitokset, työvoimaviranomaiset ja yritykset. Raja-aitaa ammatillisen ja harrastustavoitteisen opetuksen välillä toivottiin madallettavan. Vain kolme opistoa ilmoitti olleensa yhteistyössä ammatillisen oppilaitoksen kanssa 2000-luvun kyselyn mukaan.

Vajaalla puolella opistoista oli yhteistyö kuntaorganisaation kanssa pysynyt suunnilleen ennallaan 90-luvulle tultaessa, joka kolmannella lisääntynyt ja monipuolistunut jonkin verran, muutamalla vähentynyt. Yhteistyön arveltiin kehittyneen laadukkaampaan ja tavoitteellisempaan, sisällöllisesti ammatillisempaan suuntaan, päällekkäisyydet olivat poistuneet. Eniten yhteistyötä sekä 1980- että 1990-luvuilla oli sosiaali-, kulttuuri/vapaa-aika-, nuoriso- ja koulutoimen lautakuntien kanssa. 1980-luvulla nämä mainitsi kaksi kolmesta ja 1990-luvulla noin puolet opistoista. Lautakunnat toimivat aloitteentekijöinä. Yhteistyö oli kurssin, kampanjan tai opintopiirin suunnittelua sekä asiantuntijan ja luennoitsijan hankintaa. Käytännössä yhteistyö tapahtui kyseisen toimialan viranhaltijan kautta. Muita lautakuntia mainittiin yhdestä viiteen opistoa kohti. Kunnanhallituksen tai kanslian aloitteesta noin puolet opistoista oli sekä 1980- että 1990-luvulla järjestänyt kuntaorganisaatiota tukevaa luottamusmies- ja henkilöstökoulutusta. Opetusaineista mainittakoon atk-koulutus, kunnallinen työpaikkademokratia, selkeä virkakieli ja englannin kieli viranhaltijoille.

Opistoilla oli yhteistyötä 1-3 eri kunnallisen laitoksen kanssa. Puolella opistoista oli yhteisesti toteutettuja opintopiirejä vanhainkodeissa ja palvelukeskuksissa. Muita yleisimmin mainittuja laitoksia olivat terveyskeskukset, kirjastot ja palolaitokset yhteistyömuotoinaan opintopiirit, luentosarjat, lyhytkurssit ja asiantuntijavierailut. Vähintään joka toisella opistolla oli yhteistoimintaa paikkakunnan elinkeinoelämän suuntaan. Aloitteet tulivat yleensä teollisuus- ja liikeyrityksiltä paikallisen elinkeinoasiamiehen toimiessa usein yhteyshenkilönä. Yhteistyössä järjestettiin mm. henkilöstölle ensiapukursseja, kielikursseja, työsuojeluun ja työpaikan ihmissuhteisiin liittyvää koulutusta. 1980-luvulla yhteistyö oli satunnaisempaa ja tapahtui lähinnä yrittäjäjärjestöjen kautta, 1990-luvulla opistot ryhtyivät aktiivisemmin ja tehokkaammin

markkinoimaan koulutuspalvelujaan yrityksille. Viimeisimmässä, vuoden 2008 kyselyssä, ei kysytty yhteistyön kehittymisestä 2000-lukulla, mutta paikkakunnan koulutus- ja kulttuurikeskuksina kansanopistojen yhteistyö kuntaorganisaation ja elinkeinoelämän kanssa on ollut luonnollisesti jatkuvaa ja aktiivista.

Yhteistyö paikallisten yhdistysten ja järjestöjen kanssa on opistoilla ollut 1980-luvulta 2000-luvulle merkittävää. 1980-luvulla kyseisiä tahoja oli opistoilla keskimäärin 6-7 ja 90-luvulla hieman vähemmän, keskimäärin 4-6. Kolmannella vuosituhannella kaksi kolmesta opistosta ilmoitti yhteistyön laajentuneen ja kehittyneen entisestään. Kolme neljästä opistosta mainitsi seurakunnat, SPR, MLL sekä kylätoimikunnat ja asukasyhdistykset yhteistyöosapuolina. 1990-luvulla erityisesti erilaisten harrastusyhdistysten, seurojen, vammais- ja potilasyhdistysten määrä lisääntyi. Kylätoiminnan ja asukasyhdistystoiminnan osalta opistoilla oli usein alussa toiminnan käynnistävä rooli. Suurilla paikkakunnilla erilaisia yhdistyksiä ja järjestöjä oli yhteistyöosapuolina luonnollisesti enemmän. Yhteistyö oli opintopiirien ja kurssien organisointia ja toteuttamista sekä koulutustarvekartoituksia.. Yhdistykset toimivat useimmiten aloitteentekijöinä, ideoijina ja asiantuntijoina. 2000-luvulla painopiste oli paikallisissa kulttuuritahoissa ja erityisryhmissä mukaan lukien suuntaviivaopintojen mukaisesti maahanmuuttajat, aliedustetut ja työttömät. Yhteistyötä pidettiin kaikkia osapuolia tukevana, myönteisenä ja tuloksellisena, yhteistyönä, joka mahdollistaa kysynnän ja tarjonnan kohtaamisen. Vain muutama mainitsi negatiivisena asiana sekä resurssi- että taloudellisen vastuun painottuvan liiaksi opistolle. Tulevaisuudessa opistot aikovat panostaa näihin yhteistyötahoihin samalla linjalla, jonkin verran yhteistyötä tiivistäen ja lisätenkin.

Joka toisella opistolla oli sekä 1980- että 1990-luvun kyselyiden mukaan pääosin jatkuvaa yhteistyötä musiikkioppilaitosten kanssa. Yhteinen opetuksen suunnittelu, opettajat, yhteiset musiikkiproduktiot ja lyhytkurssit olivat mainittuja yhteistyömuotoja. Myönteisenä koettiin opetuksen korkeatasoisuus ja selvä työnjako: opistot huolehtivat musiikin teoriaopetuksesta ryhmäopetuksena, musiikkioppilaitos vastasi tutkintoihin valmennuksesta ja tenttimisestä. Negatiivisena koettiin musiikinopetuksen kalleus, jonkin verran myös organisaatioiden erilaisuus.

Kolme neljästä opistosta antoi musiikinopetusta alle 16-vuotiaille. Sitä oli annettu jo 70-luvulta lähtien, ei kuitenkaan suurissa kaupungeissa. Joissain opistoissa oli myös sekaryhmiä,

mikäli opiskelijoita ei muutoin saatu riittävästi. Alle 16-vuotiaiden musiikinopetuksessa ongelmana nähtiin 1980-luvulla ryhmäopetusta antavien pätevien opettajien ja päätoimisten opettajien puute, tilojen ja välineiden puute sekä kansalaisopistojen musiikkiryhmien arvostuksen puute. 1990-luvulla taas ongelmana nähtiin yksilöllisen opetuksen ja henkilökohtaisen ohjauksen puute sekä se, että alle 16-vuotiaiden opetus vei liikaa aikaa muulta toiminnalta. Puolet opistoista piti ko. opetusta pääosin myönteisenä toimintana, jolla saatiin suuret joukot musiikkielämysten piiriin rikastuttamaan paikkakunnan musiikkielämää. Alle 16-vuotiaiden opetusta annettiin lähes kaikissa opistoissa myös muissa aineissa, pääosin taideaineissa. 1990-luvulla opistoväen keskuudessa keskusteltiin siitä, mikä on opiston rooli taiteen perusopetuksessa, kun ikäraja oli poistumassa.

Avoimen yliopiston opetus alkoi 1970-luvulla ja laajeni nopeasti 1980-luvulla. Yliopistojen täydennyskoulutuskeskukset vastaavat toiminnan suunnittelusta. Paikallisista järjestäjistä suurin ryhmä on kansalaisopistot. Kaikkina kyselyajankohtina avoimen yliopiston opetusta antoi 2/3 kyselyyn vastanneista opistoista, eniten suurempien paikkakuntien opistoissa. Eniten yhteistyötä oli luonnollisesti Tampereen yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen kanssa, jonkin verran Jyväskylän ja Helsingin yliopistojen kanssa. Muutamat opistot toteuttivat opetusta yhteistyössä kesäyliopiston, toisen kansalaisopiston tai kansanopiston kanssa. Vuosikymmenen 1980-90 vaihteessa avoimen yliopiston opetuksen määrä jonkin verran lisääntyi ko. opetuksen kysynnän ja arvostuksen kasvun sekä tiedotuksen tehostumisen myötä. 2000-luvulla opetuksen määrä oli kolmanneksella kyselyyn vastanneista opistoista pysynyt ennallaan, kolmanneksella lisääntynyt ja kolmanneksella vähentynyt. Avoimen yliopiston opetustuntien ja opiskelijoiden määrä kansalaisopistoissa putosi valtakunnallisesti 1990- ja 2000-luvun vaihteessa mm. täydennyskoulutuskeskusten laajentaessa toimintaansa.

Kokemukset, tasapuolisesti sekä myönteisiä että kielteisiä, avoimen yliopiston opetuksesta olivat kyselyjen mukaan kolmella vuosikymmenellä hyvin samansuuntaiset. Myönteisenä koettiin käytännön järjestelyjen joustavuus ja myönteinen suhtautuminen yliopiston taholta, oppilaiden motivoituneisuus ja ko. opetuksen yleinen arvostus. Positiivisena asiana pidettiin opistojen mahdollisuutta tarjota korkeatasoista yleissivistävää tietoa heikon pohjakoulutuksen omaaville ei-akateemisille kansalaisille sekä mahdollisesti sen mukanaan tuomaa ammatillistakin hyötyä. Ongelmina nähtiin opetuksen kalleus sekä opistolle että oppilaille sekä ajan ja lisäresurssien puute. Opettajien aikuispedagogisten taitojen puute, opiskelijoiden puutteelliset

tukipalvelut, tiedonkulun ongelmat ja byrokratia mainittiin useissa vastauksissa. Ratkaisuiksi ongelmiin ehdotettiin opistojen roolin selkeyttämistä, omaa henkilökuntaa, omia opetusaineistoja ja –menetelmiä sekä tehokkaampaa tiedottamista ja opintojen ohjausta. Noin puolet kolmanteen kyselyyn vastanneista ilmoitti jatkavansa avoimen yliopiston opetusta ja toivoi tulevaisuudessa mm. alueellisen verkoston ja toimintamenetelmien kehittämistä sekä lisää yhteistyötä etenkin tiedotuksessa.

Vaikka sekä myönteiset kokemukset että koetut ongelmat olivat yleisesti ottaen samansuuntaisia, oli rehtoreiden vastauksissa havaittavissa hyvinkin suuria mielipide-eroja. Samat asiat saatettiin kokea hyvinkin erilailla. Esimerkiksi toisen rehtorin mielestä avoimen yliopiston opetuksen tarjonta yliopiston taholta oli monipuolistunut, toisen mielestä ei. Näkemyksiin on voinut vaikuttaa paitsi henkilökohtaiset odotukset, mielipiteet ja kokemukset myös rehtorin asema ja työmäärä (esimerkiksi monitoimirehtori), muun henkilöstön määrä ja luonnollisesti opiston toimintaympäristö.

Tämän yhteenvedon päätteeksi otettakoon vertailun vuoksi Kuntaliiton ja Kansalais- ja työväenopistojen liiton kansalaisopistojen yhteistyötahoista vuosina 1998 ja 2005 tehtyjen valtakunnallisten selvitysten tuloksia. Merkittävimmät yhteistyötahot, niiden muutokset sekä mainitut ongelmat yhteistyössä ovat hyvin pitkälle samansuuntaisia kuin omassa tutkimuksessani: Vuotta 1998 koskevan selvityksen mukaan tärkeimmiksi yhteistyökumppaneiksi opistot ilmoittivat lukiot (9 1% opistoista), yliopistot (60 % opistoista) ja ammatilliset oppilaitokset (44 % opistoista). Muiden vapaan sivistystyön toimijoiden kanssa yhteistyö ja verkottuminen oli sen sijaan melko vähäistä: kansanopistot (15 % opistoista), kesäyliopistot (vajaa 6 % opistoista) ja opintokeskukset (4 % opistoista). Yhteistyömuotoina kansanopistojen ja opintokeskusten kanssa olivat yhteinen opinto-ohjaus ja osittain yhteinen kurssitarjonta. Uudemman, vuonna 2005 tehdyn kyselyn mukaan kansalaisopistojen tärkeimmät yhteistyökumppanit olivat muut kansalaisopistot (yhteistyön muotoina koulutussuunnittelu, henkilöstön hyödyntäminen ja kurssien järjestäminen), lukiot (kurssien järjestäminen, henkilöstö ja yhteinen kurssitarjonta), yliopistot (kurssien järjestäminen ja yhteinen opetustarjonta) ja paikalliset järjestöt (koulutussuunnittelu, opiskelijoiden neuvonta ja ohjaus). Tärkeitä yhteistyötahoja olivat myös paikalliset yritykset ja seurakunnat. Yhteistyön esteiksi mainittiin eri oppilaitosmuotojen erilaiset toimintakulttuurit ja niihin liittyen yhteistyötä hankaloittavat asenteet, reviiriajattelu, kilpailu resursseista ja osallistujista sekä aikapula. (Vaherva 2006, 59)

5. KANSALAISOPISTOJEN REHTOREIDEN NÄKEMYKSIÄ YHTEISTYÖSTÄ JA KANSALAISOPISTOJEN TEHTÄVISTÄ

5.1 Rehtoreiden näkemyksiä yhteistyöstä ja kansalaisopistojen tehtävistä

Kansalaisopistojen rehtoreille esitettiin kaikkina kyselyajankohtina kyselylomakkeen lopussa opistojen tehtäväkäsitykseen ja yhteistyöhön liittyviä väitteitä ja mielipiteitä, joihin rehtoreilla oli mahdollisuus vastata asteikolla 1-5 siten, että eri vaihtoehdot merkitsivät seuraavaa:

1 = täysin samaa mieltä
2 = melko lailla samaa mieltä
3 = vaikea sanoa
4 = melko lailla eri mieltä
5 = täysin eri mieltä

Väittämäosio oli kaikissa kolmessa kyselyssä täysin samanlainen. Väittämäosion vastauksia käsiteltiin irrallisina omina kysymyksinään, eri ajankohtina suoritettujen kyselyjen keskiarvoina. Näin saatiin esille tutkimuksen aihepiiriin liittyvien asioiden tendenssejä. Väittämien vastauksia ei ole testattu tilastollisesti. Ohessa taulukko väittämien vastausten keskiarvoista kolmena kyselyajankohtana: vuonna 1986, 1993 ja 2008:

Taulukko 2. Väittämäosion vastausten keskiarvot kyselyajankohtina 1986, 1993 ja 2008.

KESKIARVOT

	1986	**1993**	**2008**
VÄITTÄMÄ	n=26	n=24	n=18
1. Kansalaisopistojen kehittämiseen kuuluu keskeisenä opetuksellisen yhteistyön tehostaminen paikkakunnan muiden laitosten ja järjestöjen kanssa.	1,7	1,9	1,7
2. Kansalaisopistojen olisi palvelujensa markkinoinnissa otettava oppia liike-elämästä	2,5	2,1	2,4
3. Avoimen yliopiston (korkeakoulun) opinnot olisivat kansalaisopistoille tärkeitä jo opistotyön yleisen arvostuksen kannalta	2,5	2,3	2,3
4. Opiston on säilytettävä itsenäinen toimintavapautensa myös yhteistyössä muiden organisaatioiden kanssa.	1,1	1,5	1,3
5. Jos aikuiset haluavat rentoutua arkihuolten lomassa, opistojen on tarjotta-	3,5	2,8	2,1

va heille siihen sopivaa ohjelmaa.			
6. Kansalaisopistojen avoimen yliopiston opintojen pahin varjopuoli on , että ne vinouttavat osallistumista hyvin koulutettujen suuntaan.	3,1	3,5	3,2
7. Pyrkimykset ohjailla kuntalaisten osallistumista ja opintoaineiden valintaa on aikuisten oman harkintakyvyn aliarvioimista.	3,6	3,4	2,8
8. Kuntalaisten ilmaisemat tarpeet määräävät viime kädessä kansalaisopiston tavoitteet.	2,7	2,1	2,2
9. Laaja yhteistyö muiden laitosten ja järjestöjen kanssa heikentää opiston omien tavoitteiden toteuttamista.	3,7	3,8	3,8
10. Vapaan sivistystyön arvopäämäärien ja periaatteiden tulee ohjata myös kansalaisopiston ohjelmien suunnittelua ja tarjontaa.	1,4	1,9	1,6
11. Kansalaisopistojen tehtävänä ei ole kilpailla kaupallisten vapaa-ajan palvelujen kanssa vaan tarjota niiden vastapainoksi arvokkaampia vaihtoehtoja.	1,6	2,0	2,3
12. Alle 16-vuotiailla tulisi nykyistä laajemmin olla mahdollisuus osallistua kansalaisopiston opetukseen.	4,1	3,1	2,6
13. Viihteellisyys on painottunut aivan liiaksi kansalaisopistojen toiminnassa.	3,8	3,6	3,7
14. Avoimen yliopiston opetus vie suhteellisesti liikaa opiston voimavaroja muulta toiminnalta.	3,7	3,6	3,4

Rehtoreiden näkemyksiä opistojen asemasta sivistystoiminnan kentässä ja niiden mahdollisia muutostendenssejä voidaan tarkastella eri kyselyajankohtien vastausten keskiarvojen perusteella seuraavasti:

Opetuksellisen yhteistyön kehittämisen paikkakunnan muiden laitosten sekä järjestöjen kanssa katsottiin kaikkina kyselyajankohtina kuuluvan keskeisesti kansalaisopistojen kehittämiseen (väittämän nro 1. vastausten keskiarvot 1986: 1,7 / 1993: 1,9 / 2008: 1,7). Toisaalta pidettiin edelleen selvänä ja tärkeänä sitä, että opiston on säilytettävä itsenäinen toimintavapautensa myös yhteistyössä muiden organisaatioiden kanssa (väittämän nro 4. vastausten keskiarvot: 1,1 / 1,5 / 1,3). Laajankaan yhteistyön muiden laitosten ja järjestöjen kanssa ei katsottu juurikaan heikentävän opiston omien tavoitteiden toteuttamista (väittämän nro 9. keskiarvot: 3,7 / 3,8 / 3,8). Vapaan sivistystyön arvopäämäärien ja periaatteiden tulee rehtoreiden mielestä edelleen ohjata myös kansalaisopistojen ohjelmien suunnittelua ja tarjontaa (väittämän nro 10. vastausten keskiarvot 1,4 / 1,9 / 1,5). Palvelujensa markkinoinnissa kansa-

laisopistojen olisi kuitenkin otettava oppia liike-elämästä. Tämä korostui eniten 1990-luvun vastauksissa väittämässä nro 2., jonka keskiarvot olivat: 2,5 / 2,1 / 2,4.

Rehtorit olivat melko lailla samaa mieltä siitä, että kansalaisopistojen tehtävänä ei ole kilpailla kaupallisten vapaa-ajan palvelujen kanssa, vaan tarjota niiden vastapainoksi arvokkaampia vaihtoehtoja. Keskiarvojen lievä muuttuminen väittämän nro 11. kohdalla (1,6 / 2,0 / 2,3) loivempaan suuntaan osoittaa kuitenkin sitä, että kilpailu oli myöhemmin lisääntynyt ja opistojen oli siihen vastattava. Rehtorit eivät myöskään olleet sitä mieltä, että viihteellisyys olisi liiaksi painottunut kansalaisopistojen toiminnassa. Tämän asian suhteet asenteet olivat tutkittuina ajankohtina pysyneet lähes samoina: keskiarvot väittämässä nro 13.: 3,8 / 3,6 / 3,7.

Väittämien nro 5. ja nro 7. vastauksissa on havaittavissa asenteiden muuttumista kysynnän tyydyttämisen suuntaan. Väittämän nro 5. ”Jos aikuiset haluavat rentoutua arkihuolten lomassa, opistojen on tarjottava siihen mahdollisuus” keskiarvot olivat: 3,5 / 2,8 / 2,1. Vastaavasti väittämän nro 7. ”Pyrkimykset ohjailla kuntalaisten osallistumista ja opintoaineiden valintaa on aikuisten oman harkintakyvyn aliarvioimista” keskiarvot olivat 3,6 / 3,4 / 2,8. Väittämän nro 8. kohdalla näkyi niin ikään samansuuntainen kehitys. ”Kuntalaisten ilmaisemat tarpeet määräävät viime kädessä kansalaisopiston tavoitteet” –väittämästä oltiin vuoden 1993 ja vuoden 2008 kyselyissä enemmän samaa mieltä kuin vielä 1980-luvulla (keskiarvot 2,7 / 2,1 / 2,2).

Väittämä alle 16-vuotiaiden mahdollisuudesta entistä laajemmin osallistua kansalaisopiston opetukseen (väittämä nro 12.) jakoi mielipiteitä. Ensimmäisen kyselyn (v.1986) mukaan suurin osa oli laajentamista vastaan. Toisessa kyselyssä (v.1993) vastaukset jakautuivat tasaisemmin, mutta painotus oli edelleen laajentamista vastaan. Laajentamisen kannalla olivat lähinnä maaseutuopistojen edustajat, sillä maaseudulla on muita harrastusmahdollisuuksia tarjoavia tahoja vähemmän. Kolmannen kyselyn (v.2008) vastauksissa ei ainakaan opiston sijainti kaupunki – maaseutu -akselilla näyttänyt olevan selittävä muuttuja, sillä vastaukset vaihtelivat hyvin satunnaisesti. Vastausten keskiarvojen muutos osoittaa kuitenkin sellaista tendenssiä, että näkemykset ovat koko ajan muuttuneet myönteisemmiksi alle 16-vuotiaiden opetuksen laajentamisen suhteen keskiarvojen ollessa 4,1 / 3,1 / 2,6. Tähän kehitykseen selittävinä tekijänä voidaan nähdä joidenkin opistojen kohdalla pula opiskelijoista, paikkakunnan kaiken sivistystoimen keskittäminen, ikärajan poistava lakimuutos ja taiteen perusopetus.

Yhteistyötä avoimen yliopiston opetuksessa käsitteli väittämistä kolme: väittämät 3, 6 ja 14. Avoimen yliopiston opintojen tarjoaminen ja järjestäminen kansalaisopistoissa katsottiin melko tärkeiksi jo opistotyön yleisen arvostuksen kannalta. Keskiarvot pysyivät tämän väittämän (nro 3.) suhteen melko muuttumattomina: 2,5 / 2,3 / 2,3. Avoimen yliopiston opintojen ei välttämättä katsottu vinouttavan opintoihin osallistumista hyvin koulutettujen suuntaan. Väittämän nro 6. keskiarvot olivat: 3,1 / 3,5 / 3,2. Lähellä neutraali –linjaa (vaikea sanoa) olevat keskiarvot osoittavat kuitenkin, että avoimen yliopiston opetukseen suhtaudutaan tietyllä varauksella, sillä tilastojen mukaan sen on todettu kasautuvan hyvin koulutetuille eikä näin ollen toteuta siltä osin sivistyksellisen tasa-arvon periaatetta. Tähän kehitykseen ei ole syynä pelkästään opiskelijoiden koulutustason yleinen nousu, vaan myös kurssimaksujen nousu, joka suosii maksukykyisempiä.

Avoimen yliopiston opetuksen katsottiin sopivan kansalaisopistojen tehtäviin suhteellisen hyvin, sillä ensimmäisen kyselyn mukaan rehtoreista yli puolet ja toisen ja kolmannen kyselyn mukaan rehtoreista noin kaksi kolmasosaa katsoi, ettei avoimen yliopiston opetus vie suhteellisesti liikaa voimavaroja opiston muulta toiminnalta. Väittämän nro 14. vastausten keskiarvot olivat kolmena tutkimusajankohtana hyvin lähellä toisiaan: vuonna 1986: 3,7, vuonna 1993: 3,6 ja vuonna 2008: 3,4. Jonkin verran, joskin lievästi, asenteissa on kuitenkin havaittavissa muutosta siihen suuntaan, että avoimen yliopiston opetus veisi suhteellisesti liikaa opistojen voimavaroja muulta toiminnalta. Tämä on nähtävissä myös rehtorien mainitsemien avoimen yliopiston opetuksessa koettujen ongelmien lisääntymisenä. Useimmin mainittuja näistä olivat opetuksen kustannukset, ongelmat opiskelijoiden tavoitettavuudessa sekä resurssien riittämättömyys.

5.2 Kysynnän tyydyttäminen/sivistystehtävän painottaminen opistojen tehtävässä

Kahdeksan väittämän vastausten osalta (väittämät 2, 3, 5, 6, 7, 8, 11 ja 13) suoritettiin lisäksi erillinen tarkastelu. Näiden väittämien osalta vastausvaihtoehdot voitiin jakaa kahteen luokkaan siten, että toiset edustivat kysynnän tyydyttämisen painottamista (+ vastaukset) ja toiset sivistystehtävän painottamista (- vastaukset) seuraavasti:

Taulukko 3. Kysynnän tyydyttämisen painottamista/sivistystehtävän painottamista osoittavat vastausvaihtoehdot erillistarkasteluun valituissa asenneväittämissä.

VÄITTÄMÄ	**(+) -vastaukset = kysynnän tyydyttämisen painottaminen**	**(-) -vastaukset = sivistys-tehtävän painottaminen**
2.	1 , 2	3 , 4 , 5
3.	1 , 2	3 , 4, 5
5.	1 , 2 , 3	4 , 5
6.	3 , 4 , 5	1 , 2
7.	1 , 2 , 3	4 , 5
8.	1 , 2	3 , 4 , 5
11.	3 , 4 , 5	1 , 2
13.	4 , 5	1 , 2 , 3

Verrattaessa kolmen eri tutkimusajankohdan (+) tai (-) -painotteisuutta, voidaan muutokset kuvata alla olevan taulukon pohjalta seuraavasti:

Taulukko 4. Kysynnän tyydyttämistä/sivistystehtävää painottavien opistojen lukumäärät ja %-osuudet tutkimusajankohtina 1986, 1993 ja 2008.

painotus	1986 n = 26	%-osuus	1993 n = 24	%-osuus	2008 n = 18	%-osuus	
(+) kysynnän tyydyttä-misen painottaminen	7	**27**	14	**57**	12	**67**	
(-) sivistystehtävän painottaminen	9	**35**	6	**25**	3	**16,5**	
(+) ja (-) yhtä paljon	10	**38**	4	**18**	3	**16,5**	
yhteensä	26	100	24	100	18	100	

Verrattaessa kahden ensimmäisen kyselyn (v.1986 ja v.1993) vastauksien (+) ja (-) – painotteisuutta, voidaan todeta, että muutos oli kohti kysynnän tyydyttämisen painotteisuutta, sillä yhdentoista opiston vastaukset olivat muuttuneet tähän suuntaan. Ensimmäisen kyselyn vastauksista 27% oli painottunut kysynnän tyydyttämisen (+) suuntaan, toisessa kyselyssä vastaava painottuneisuus oli kohonnut 57%:iin. Kahdeksan opiston vastaukset olivat pysyneet kysynnän tyydyttämisen – sivistystehtävän painottamisen suhteen muuttumattomana ja viiden opiston kohdalla muutos oli sivistystehtävän painottamisen suuntaan. Näistä jälkimmäisen eli vuoden 1993 kyselyyn ei vastannut kaksi opistoa, jotka ensimmäisen kyselyn mukaan edustivat sivistystehtäväpainotteista linjaa.

Kolmannen, vuonna 2008 suoritetun kyselyn vastausten mukaan kysynnän tyydyttämisen painotus oli edelleen noussut 67%:iin: 12 opistoa 18:ta vastanneesta edusti tätä painotusta. Vastaavasti sivistystehtävän painottumista edusti 3 opistoa (16,5%) ja tasapuolisesti kysynnän tyydyttämisen ja sivistystehtävän painottamisen vastauksia edusti myös 3 opistoa (16,5%). Kolmanteen kyselyyn ei vastannut kaksi opistoa, jotka edellisessä kyselyssä olivat edustaneet kysynnän tyydyttämistä painottavaa linjaa.

Näiden kahdeksan erillisen tarkastelun kohteena olevan väittämän vastausten pohjalta voidaan lopuksi tarkastella, ovatko kysynnän tyydyttämisen painottuminen tai perinteisen sivistystehtävän painottuminen selittäviä muuttujia joillekin opetuksellisen yhteistyön määrässä esiintyville tekijöille. Esimerkiksi voidaanko olettaa, että mitä enemmän väittämien vastauksissa painottuu kysynnän tyydyttäminen, sitä enemmän on pyrkimystä yhteistyöhön eri tahojen kanssa eli yhteistyötahoja on enemmän? Tarkastelun kohteeksi otettiin kolme eniten kysynnän tyydyttämisen (+) ja kolme eniten sivistystehtävä (-) -painotteista opistoa, jotka edustivat sekä kaupunki- että maaseutuopistoja.

Verrattaessa edellä mainitulla tavalla ensimmäisen kyselyn (1986) väittämien vastauksia keskenään, eivät kysynnän tyydyttämistä tai toisaalta perinteistä sivistystehtävän painottamista edustavien opistojen vastaukset merkittävästi poikkea toisistaan. Ensiksi mainitun ryhmän (+ -painotteiset) opistoissa oli yhteistyötahoja mainittu jonkin verran enemmän. Toisen kyselyn (1993) vastauksia vastaavalla tavalla verrattaessa on nähtävissä sama suuntaus, samoin suhteellisen lievänä. Toisin sanoen kysynnän tyydyttämistä painottavilla opistoilla oli yhteistyöosapuolia määrällisesti hieman enemmän. Vuoden 2008 kyselyssä ei kysytty tarkkoja yh-

teistyöosapuolia ja niiden määrää, vaan yleisellä tasolla yhteistyön kehittymistä. Siltä osin ei siis voida tehdä samanlaista vertailua kysynnän tyydyttämisen/sivistystehtävän painottamisen ja yhteistyöosapuolten määrän suhteen.

Kansalaisopistojen rehtoreiden vastauksia väittämien osalta tarkasteltiin tässä tutkimuksessa vain eri tutkimusajankohtien opistojen keskiarvoina ja niiden muutoksina, ei yksittäisen opiston/rehtorin näkemyksen muuttumista eri ajankohtina. Opistojen toimintaympäristön muutokset, kuten opistojen ja kuntien yhdistämiset, muutokset kunnan sivistystoimen järjestämisessä sekä rehtorin vaihtuminen tai toimenkuvan muuttuminen on voinut vaikuttaa väittämäosion vastauksiin. Edellä mainittujen seikkojen ja suhteellisen pienen otoksen vuoksi opistokohtaiseen vastausten analysointiin ei ryhdytty.

Yhteenvetona väittämäosion vastauksista voidaan todeta, että vapaan sivistystyön arvopäämäärien ja periaatteiden tulee vastaajien näkemysten mukaan edelleen ohjata opistojen ohjelmien suunnittelua. Opetuksellinen yhteistyö paikkakunnan muiden laitosten ja järjestöjen kanssa nähtiin kuuluvan keskeisesti kansalaisopistojen kehittämiseen eikä sen katsottu heikentävän opiston omien tavoitteiden toteuttamista. 1900-luvulta lähtien vastauksissa oli nähtävissä yhä voimakkaammin opistojen rahoituspohjan muuttuminen, kilpailun kiristyminen ja maksupalvelutoiminnan lisääntyminen, sillä suhtautuminen lähteä mukaan kilpailuun kaupallisten vapaa-ajan palvelujen kanssa arvokkaampien vaihtoehtojen sijaan muuttui myönteisemmäksi. Myös näkemys kansalaisopiston palveluiden markkinoimisesta liike-elämän oppien mukaisesti oli voimakkaimmillaan 1900-luvun vastauksissa. Rehtorit eivät silti katsoneet viihteellisyyden koko tutkimusajanjaksolla painottuneen liikaa opistojen toiminnassa. Näkemysten muuttuminen kysynnän tyydyttämisen suuntaan oli havaittavissa melko selkeästi tutkimusajankohtien välillä: kuntalaisten ilmaisemien tarpeiden katsottiin yhä enemmän määräävän kansalaisopiston tavoitteita eikä opistoilla juurikaan katsottu olevan mahdollisuuksia ohjailla osallistumista ja opintoaineiden valintaa. Suhtautuminen alle 16-vuotiaiden opetuksen laajentamiseen kansalaisopistoissa muuttui koko ajan myönteisempään suuntaan. Avoimen yliopiston opetuksen järjestäminen katsottiin melko tärkeäksi jo opistotyön yleisen arvostuksen kannalta. Sen ei välttämättä katsottu vinouttavan opintoihin osallistumista hyvin koulutettujen suuntaan. Vastausten keskiarvo viimeksi mainitun osalta oli kuitenkin lähellä neutraalilinjaa. Avoimen yliopiston opetuksen ei katsottu vievän suhteellisesti liikaa voimavaroja muulta toiminnalta, joskin suuntaus oli lievästi tässä suhteessa huonompaan suuntaan. Kysyn-

nän tyydyttämisen yhä lisääntyvä painottuminen perinteiseen sivistystehtävään nähden näkyi erillistarkastelun valossa hieman suurempana yhteistyötahojen määränä niillä opistoilla, joiden vastaukset painottuivat kysynnän tyydyttämisen suuntaan.

6. POHDINTOJA JA TUTKIMUKSEN TARKASTELUA

Kansalaisopistojen opetuksellinen yhteistyö ja sen muutokset on tutkimuskohteena hyvin monisäikeinen ilmiökenttä ja siten suhteellisen vaativa. Lainsäädännön muutosten, komiteanmietintöjen, julkilausuttujen tehtävien, suositusten ja suuntaviivojen vaikutukset näkyivät eri aikakausina melko selkeästi kansalaisopistojen harjoittaman opetuksellisen yhteistyön määrässä ja muodoissa. Niiden mukaisesti tehtäväalaa laajennettiin, painopisteitä muutettiin tai jotain toimintoja – samalla yhteistyökumppaneita ja sidosryhmiä – saatettiin pudottaa poiskin. Opistojen on pitänyt ottaa huomioon yhteiskunnan ja väestörakenteen muutokset opetustarjonnassaan. Opistojen on pitänyt myös reagoida sen hetkisen tilanteen ja tarpeen mukaan: mikä milloinkin on ajankohtaista, mille asialle ihmisten omista lähtökohdista tai työelämän tarpeista on ns. tilaus. Perinteiset harrastustavoitteiset ja yhteiskunnalliset aineet ovat kuitenkin edelleen mukana opetustarjonnassa.

Markkinaperusteiseen aikuiskoulutuspolitiikkaan siirtyminen, rahoitusperusteiden muuttuminen menoperusteisesta suoriteperusteiseen, kilpailu opiskelijoista, resursseista, kuntien säästötoimet, ohjaus ja säätely ovat kaikki omalta osaltaan muokanneet ja laajentaneet kansalaisopistojen tehtäviä ja opetustarjontaa sekä samalla tuoneet uusia kohderyhmiä ja yhteistyökumppaneita. Kansalaisopistojen keskinäistä yhteistyötä tai kunta- ja seutukuntatason oppilaitosten keskinäistä yhteistyötä alettiin suosittaa jo 1980-luvulla, suuremmilla paikkakunnilla jo 1970-luvulla. Yhteistyöverkostoa on kuitenkin etenkin 2000-luvulla systemaattisesti kehittämään, mikä näkyi vastauksissa mm. erilaisiin hankkeisiin osallistumisena ja voimakkaampana verkottumisena muiden kansalaisopistojen kanssa. Tutkimuksen kuluessa yhteistyö näytti vastausten pohjalta muuttuneen järkevämpään, suunnitelmallisempaan ja pitkäjänteisempään suuntaan 2000-luvulle tultaessa.

Opisto ei ole ollut ainoa aktiivinen osapuoli yhteistyössä. Esimerkiksi monet yhdistykset ja järjestöt aktivoituivat erityisesti 1990-luvulla yhteistyöhön opistojen kanssa, osittain toiveena opiston kautta edullisempi koulutus. Tämä näkyi yhteistyöosapuolten määrän kasvuna. Muiden osapuolten aktiivisuus mainittiin myös kyselyn vastauksissa. Kysynnän ja tarjonnan tapapainoinen kohtaaminen olisi yhteistyön ideaalisin tilanne. Näin ei aina tapahtunut, sillä kursseja ja tapahtumia jouduttiin myös perumaan osallistujien puutteen vuoksi. Useimmin maini-

tut opetuksellisen yhteistyön osapuolet ovat pysyneet tutkittuina ajankohtina melko muuttumattomina. Tämä havainto osoittaa opistojen roolin ja merkityksen nimenomaan paikkakunnan ja alueen omana koulutus- ja kulttuurikeskuksena. Opetuksellinen yhteistyö eri tahojen kanssa on tästäkin näkökulmasta välttämätöntä.

Onko yhteistyö itseisarvo? Tehdäänkö aina sitä, mitä ylhäältäpäin käsketään tai mikä on senhetkinen trendi? 1900-luvulla esitettiin kysymys: ”Yhteistyötä muodon vai muodin vuoksi?” Joillain opistoilla, lähinnä suuremmilla saattoi olla varaa ja mahdollisuuksia kokeilla jotain uuttakin, pienempien oli tehtävä rahoitusjärjestelmän muututtua sitä mistä maksetaan ja mille on kysyntää, elleivät opistojen omistajien edustajat, kuntapäättäjät, toisin päättäneet. Suuremmilla opistoilla oli paikkakunnalla enemmän potentiaalisia yhteistyötahoja ja mahdollisuus yhteistyössä pitkäjänteisempään suunnitteluun. Ilmoitettujen yhteistyötahojen määrä ei näin ollen välttämättä kerro opiston tai rehtorin yhteistyöaktiivisuudesta. Opistojen erilaiset toimintaympäristöt ja –mahdollisuudet ovat johtaneet opistojen eriytymiseen, mikä myös näkyi tässäkin tutkimuksessa osaltaan yhteistyötahojen määrää ja -muotoja tarkasteltaessa hyvinkin suurina eroina.

Resurssien niukkuus, henkilökunnan vähäisyys ja ajan puute mainittiin hyvin monissa yhteyksissä ja vastauksissa ongelmina tai yhteistyön esteinä kaikkina kyselyajankohtina. Halukkuutta yhteistyöhön olisi ollut, mutta puuttui pelimerkit. Nämä ongelmat, samoin kuin suuntaus opistojen yhä lisääntyvään eriytymiseen, ovat tulleet esille monissa muissakin 1990-luvun ja 2000-luvun kansalaisopistojen tehtäviä koskevissa tutkimuksissa. Eriytymisen lisäksi opiskelijoiden polarisoituminen ovat ongelmia, jotka asettavat tulevaisuudessa suuria haasteita sivistykselliselle tasa-arvolle ja opistokentälle kokonaisuudessaan.

Suuntaviivaopinnot 2000-luvulla nostivat esille toimivien yhteistyöverkostojen luomisen niin muiden oppilaitosten kuin eri hallinnonalojen ja erilaisten kansalaisjärjestöjen välille. Kansalaisopistojen tehtäviä ja kohderyhmiä on pyritty ohjaamaan suuntaviivaohjauksella, jota rahoitetaan valtion varoista. Tällä pyritään varmistamaan että opintojen piiriin saadaan muitakin käyttäjäryhmiä kuin maksukykyisiä. Pitkäaikaista kokemusta suuntaviivaopinnoista ja niiden vaikutuksista opistoihin ei vielä ole käytettävissä.

Vaikka viimeisimmässä täydentävässä kyselyssä ei nimenomaisesti pyydettykään mainitsemaan suuntaviivaopintoja ja yhteistyötä niiden myötä, mainittiin vastauksissa melko paljon vuonna 2005 käynnistyneiden suuntaviivaopintojen toteuttamiseen liittyviä yhteistyötahoja. Yli puolet opistoista mainitsi muiden aikuiskoulutusorganisaatioiden kanssa toteutettuja erilaisia hankkeita ja kohderyhmiä painopisteinä mm. maahanmuuttajat, työttömät ja ikäihmiset. Vastaavasti paikallisten yhteisöjen, yhdistysten ja järjestöjen kanssa suuntaviivojen mukaisista yhteistyöhankkeista mainintoja oli 12 ja painopisteinä edellisten lisäksi aliedustetut ja terveyden edistäminen. Avoimen yliopiston opetuksessa oli kaksi mainintaa: työelämää tukeva koulutus ja ikäihmiset. Suhtautuminen suuntaviivaopintoihin on tutkimusten mukaan vaihtelevaa. Voisi kysyä, ovatko ne loppujen lopuksi ainakin osittain pelkästään työelämää palvelevia? Pellinen totesi vuonna 2001 teoksessaan Aikuiskoulutuksen ammatillistuminen: Jos opiskelu alun alkaen työväenopistossa oli tarkoitettu työn vastapainoksi, korostuu nyt 1990- ja 2000-luvulla yhä enemmän opisto- ja työelämän yhteys, johon opistojen maksupalvelutoimintakin perustuu. Tämän mukaisesti valikoituvat merkittävässä määrin opistojen monet yhteistyötahot.

Paljonko rehtorien näkemykset vaikuttavat yhteistyön määrään ja suuntautumiseen? Tämän tutkimuksen mukaan eivät välttämättä kovin paljon, sillä sivistystehtävää painottavien ja kysynnän tyydyttämistä painottavien rehtorien luotsaamien opistojen yhteistyötahojen määrissä ei ollut kovin suuria eroja. Toisaalta rehtorin asenne voi olla erilainen kuin mitä toiminnan ja yhteistyön suuntaaminen saattaa osoittaa. Todennäköisesti kansalaisopiston toimintaympäristöllä on kuitenkin merkittävämpi vaikutus, kuten aiemmin on jo todettu: ylläpitäjäkuntien määräävä asema ja alueella toimivien yhteistyötahojen määrä. Pelkästään tämän tutkimuksen valossa ei kuitenkaan pystytä arvioimaan rehtorien näkemysten vaikutusta. Vaikka rehtorien näkemyksissä perinteistä sivistystehtävää painottava/kysynnän tyydyttämistä painottava – akselilla on vastausten mukaan havaittavissa suuntaus kysynnän tyydyttämisen suuntaan, oli joidenkin kysymysten vastauksissa havaittavissa suuntauksessa lievää loiventumista. Tämä liittyy osittain varmasti myös opistojen toiminnan laadulliseen kehittämiseen. Ei haluta olla koulutuksen tavarataloja. Tässä suhteessa on jo ehkä käyty tien päässä. 1990-lopussa ja 2000-luvulla on tullut entistä tärkeämmäksi opistojen toiminnan ja tarkoituksen määrittely suhteessa ympäröivään yhteiskuntaan sekä kohderyhmien ja opetuksen painopisteiden määrittely, josta suuntaviivaopinnot esimerkkinä.

Kaikki muutokset eivät välttämättä tulleet esille rehtoreiden vastauksissa. Jotkut muutokset yhteistyössä saattoivat olla hyvin lyhytkestoisia ja satunnaisia. 1990-luvun loppupuolen muutoksia ei kyselyissä tiedusteltu. Kuitenkin 90-luvun alkupuolen monet muutokset laissa, sidosryhmissä, valtionhallinnossa, kunnallishallinnossa ja laman aiheuttavat säästötoimet vaikuttivat hyvin pitkälle 90-luvun loppupuolellekin ja ehkä vasta voimakkaimmin silloin. Näin ollen suoraviivaisia yleistyksiä yhteistyön määrän ja tahojen kehittymisen ja muutosten suhteen ei kolmen vuosikymmenen ajalta voi tehdä. Kyselyjen tulosten vertailtavuutta saattoi heikentää myös se, että viimeisimmässä kyselyssä ei kysytty yksityiskohtaisesti yhteistyötahoja kaikilta osa-alueilta, vaan pyydettiin tietoa yhteistyön kehittymisestä yleisellä tasolla. Myös todennäköisesti pitkälti muistinvarainen vastaaminen ja kiireinen työ on voinut heikentää riittävän yksityiskohtaisten vastauksien saamista. Yhteistyön muuttumista kuvaavat termit, kuten ”tiivistyminen” tai ”kehittyminen” ovat vastauksina melko tulkinnanvaraisia ja näin ollen eivät kovin tarkkoja. Kysymyksessä on kuitenkin laadullinen tutkimus, jossa ilmiöitä tutkitaan kokonaisvaltaisesti.

Kansalaisopistojen opetuksellisen yhteistyön voidaan sanoa tämän pitkittäistutkimuksen perusteella seuranneen tutkimusajanjaksolla toimintaympäristössä tapahtuneita muutoksia. Lainsäädäntö ei enää 1990-luvulla rajannut tehtäväalaa. Uudet tehtävät ja sidosryhmät eivät kuitenkaan ole syrjäyttäneet perinteistä harrastustavoitteista ja yhteiskunnallista opetusta. Yhteistyö muiden oppilaitosten kanssa tiivistyi ja oli alussa enemmän harrastustoimintaa tukevaa, myöhemmin tutkintoja tukevaa. Eniten yhteistyötä oli muiden kansalaisopistojen kanssa yhteisten kurssien, kurssivuorottelun ja erilaisten hankkeiden muodossa. Kansalaisopistojen ja ammatillisten oppilaitosten yhteistyö lisääntyi jonkin verran 1990-luvulla, mutta rajoittui lähinnä tiedotukseen ja opettajien rekrytointiin.

Kansalaisopistojen ja kuntaorganisaation yhteistyö kehittyi 1990-luvulla laadukkaampaan ja tavoitteellisempaan, sisällöllisesti ammatillisempaan suuntaan. Kunnallisten lautakuntien ja laitosten kanssa yhteistyössä organisoitujen kurssien ja opintopiirien lisäksi noin puolet opistoista järjesti kuntaorganisaatiota tukevaa luottamusmies- ja henkilöstökoulutusta. Elinkeinoelämän suuntaan yhteistyö oli 1980-luvulla satunnaista ja tapahtui lähinnä yrittäjäjärjestöjen kautta, 1990-luvulla yhteistyö lisääntyi kun opistot ryhtyivät maksupalvelukoulutuksen myötä aktiivisemmin markkinoimaan koulutuspalvelujaan yrityksille. Yhteistyö paikallisten yhteisöjen, yhdistysten ja järjestöjen kanssa on koko ajan ollut merkittävää. Yhteistyö, jossa

yhdistykset toimivat etupäässä aloitteentekijöinä, laajeni ja kehittyi 2000-luvulle tultaessa erityisesti erilaisten harrastusyhdistysten, seurojen sekä vammais- ja potilasyhdistysten kanssa. Painopisteinä 2000-luvulla on ollut paikalliset kulttuuritahot ja erityisryhmät.

Musiikkioppilaitosten kanssa yhteistyötä oli joka toisella opistolla 1980- ja 1990-luvulla. Kolme neljästä opistosta antoi ennen ikärajan poistumista opistoista musiikinopetusta alle 16-vuotiaille ja lähes kaikki opistot lisäksi lähinnä taideaineissa. Yliopistojen täydennyskoulutuskeskusten kanssa avoimen yliopiston opetusta järjesti kaikkina tutkimusajankohtina kaksi kolmesta opistosta. Muutama opisto toteutti ko. opetusta yhteistyössä kesäyliopiston, toisen kansalaisopiston tai kansanopiston kanssa. 1980- ja 1990-lukujen vaihteessa avoimen yliopiston opetuksen määrä jonkin verran lisääntyi kysynnän ja arvostuksen kasvun sekä tiedotuksen tehostumisen myötä. Viimeisimpään, vuoden 2008 kyselyyn vastanneista opistoista kolmanneksella ko. opetus oli pysynyt ennallaan, kolmanneksella lisääntynyt ja kolmanneksella vähentynyt. Tämä suuntaus voi olla yksi osoitus opistojen eriytymisestä.

Jatkossa voisi olla mielenkiintoista tutkia miten kuntien ja opistojen yhdistämiset, mitkä näyttävät jatkuvan myös tulevaisuudessa, ovat vaikuttaneet yhteistyöhön, miten opistojen rooli kuntaorganisaation omana koulutuskeskuksena on koettu muuttuneen ja pystyykö se edelleen täyttämään paikkakunnan sivistyksellisen, koulutuksellisen ja inhimillisen tehtävänsä. Toinen tutkimuksen aihe voisi olla tutkia mitä keinoja olisi estää tai vähentää opistojen eriytymistä ja opiskelijoiden polarisoitumista ja pitää mahdollisimman monet opistot elinvoimaisina ja lähellä käyttäjiä.

LÄHTEET

Aikuiskoulutuksen kuntatason suunnittelu Hämeen läänissä (toukokuu 1988), Suunnittelija Ulla Merikoski. Hämeen lääninhallituksen kouluosaston julkaisuja 1988:6.

Alanen, A. 1986. Sivistysjärjestöjen tehtäväkuvan muuttuminen. Tampereen yliopiston aikuis- ja nuorisokasvatuksen laitoksen julkaisuja 23/1986.

Alanen, A. 1987. Suomen aikuiskasvatuksen hallinto ja organisaatiot. Tampereen yliopisto, aikuis- ja nuorisokasvatuksen laitos 1987.

Alanen, A. 1992. Suomen aikuiskasvatuksen organisaatiomuodot. Tampereen yliopisto, kasvatustieteiden laitos. Opetusmonisteet B 7.

Castren, Z. 1929. Valtio ja vapaa kansansivistystyö. Yhden miehen komiteanmietintä. Valtioneuvostolle 24.7.1929 annettu mietintö. Kansanvalistusseura: Helsinki.

Collin, K. & Paloniemi, S. (toim.) 2007. Aikuiskasvatus tieteenä ja toimintakenttinä. PS- kustannus. Juva 2007.

Eskola, J. & Suoranta, J. 1998. Johdatus laadulliseen tutkimukseen. 2.painos. Gummerus. Jyväskylä 1998.

Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. 2006. Tutki ja kirjoita. 12. painos. Tammi: Helsinki. Gummerus, Jyväskylä 2006.

Huuhka, K. 1970, Kansalais- ja työväenopistojen leviäminen maaseudulle. Ihmiseksi kasvaminen, Vapaan sivistystyön XVIII vuosikirja. Helsinki: Otava. Myllykosken kirjapaino Oy, Myllykoski.

Hämeen maakuntaohjelma 2003-2006. Hämeen Liitto.
http://www.hameenliitto.fi/content/HameenLiitto/liitetiedostot/muutjulkasut/maakuntaohjelma 2003-2006 (luettu 20.03.2008).

Jokinen, J. 2006. Vapaan sivistystyön kehittämishankkeet. Raportti vuosina 2004-2005 aloitetuista hankkeista. Opetushallitus. Helsinki

Jyrinki, E. 1977**.** Kysely ja haastattelu tutkimuksessa. 3.painos. Gaudeamus: Helsinki.

Kaikkonen, O. 1991, Syrjäyttääkö liiketoiminta vapaan sivistystyön?, Helsingin Sanomat 26.9.1991.

Kansalaisopistolaki (L772/1992) ja Kansalaisopistoasetus (A1313/1992).

Karjalainen, E. 1969, Yhteiskuntakehityksen heijastuminen opistojen tehtävämäärittelyssä ja opetusohjelmissa. Teoksessa Ruusala, V. (toim.) Tiedon ja taidon tiellä. KTOL: Helsinki.

Karjalainen, E. & Toiviainen, T. 1984. Suomen vapaan kansansivistystyön vaiheet. 2. täydennetty painos. W & G: Espoo.

Komiteamietintö 1971:A7. Kansalaisopistotoimikunnan mietintö. Helsinki.

Komiteamietintö 1971:A29. Aikuiskoulutuskomitean I osamietintö. Helsinki.

Komiteamietintö 1975:28. Aikuiskoulutuskomitean II osamietintö. Helsinki.

Komiteamietintö 1983:40. Järjestöllisen sivistystyön toimikunnan mietintö. Helsinki.

Komiteamietintö 1984:10. Kunnallisen aikuiskoulutuksen toimikunnan mietintö. Helsinki.

Kujala, A. 1988. Tiedeinformaation merkitys kansalais- ja työväenopistoissa. Sivistys- ja rakennemuutos –seminaari, kevät 1988. Helsingin yliopisto, vapaan sivistystyön toimikunta. Yliopistopaino: Helsinki.

Laine, A. 1989, Selkä edellä tulevaisuuteen. A. Bauters (toim.) Opistotyö vuonna 2000. KTOL: Helsinki.

Laki työväenopistojen valtionavusta (L329/1926)

Laki työväenopistojen valtionavusta (L521/1962)

Laki vapaasta sivistystyöstä (632/1998)

Laki taiteen perusopetuksesta (L633/1998)

Laine, A. 1989, Selkä edellä tulevaisuuteen. A. Bauters (toim.) Opistotyö vuonna 2000. KTOL: Helsinki.

Numminen, J. 1989. Aikuiskasvatuksen 1980-luvun lähtökohdat - 1990-luvun haasteet. Elämäntavat muuttuvat – muuttuuko aikuiskasvatus? Vapaan sivistystyön XXX vuosikirja. Kansanvalistusseura, Aikuiskasvatuksen tutkimusseura 1989. Sisälähetyksen kirjapaino, Raamattutalo: Pieksämäki 1989.

OPM 1989:41. Opetusministeriön muistio taiteen perusopetuskokeilusta. Opetusministeriön työryhmien muistioita 1989:59. Helsinki.

OPM 1989:50. Opistolakityöryhmän muistio. Opetusministeriön työryhmien muistioita 1989:50. Helsinki.

OPM 1889:59. 69 toimenpidettä aikuiskoulutuksen kehittämiseksi. Opetusministeriön työryhmien muistioita 1989:59. Aikuiskoulutuksen johtoryhmän muistio 27.11.1989. Helsinki.

Opistolehti 1/89
Opistolehti 2/89
Opistolehti 4/89 Taiteen perusopetus kansalaisopistoon? (7, myös 9, 12)
Opistolehti 2/90
Opistolehti 3/90

Opistolehti 4/90
Opistolehti 1/91
Opistolehti 7/91

Opistotyö vuonna 2000. Kansalais- ja työväenopistojen liitto (KTOL) ry. Hakapaino Oy: Helsinki 1989.

Parlamentaarinen aikuiskoulutustyöryhmä. 2002. Parlamentaarisen aikuiskoulutustyöryhmän mietintö. Työryhmämuistio 3. Opetusministeriö: Helsinki.

Pellinen, P. 2001. Aikuiskasvatuksen ammatillistuminen. Katsaus aikuisoppilaitosten tehtäväkuvan historialliseen muotoutumiseen 1900-luvulla. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisuja B:68. Painosalama Oy: Turku 2001.

Rosenius, A. 1999. Kansalaisopistojen itsearviointihankkeet vuonna 1997. Opetushallitus ja Kansalais- ja työväenopistojen liitto KTOL. Edita Oy.

Salo, P. 1999. Tulivatko sivistystyöt kansalais- ja työväenopistoissa tehdyiksi? Aikuiskasvatus, 19 (4), 327-335.

Sihvonen, J. 1990. Onko vapaat sivistystyöt tehty? – opistotoiminnan kriittisiä kysymyksiä. KTOL. Kowapaino Oy: Helsinki 1990.

Sihvonen, J. 1996. Sivistystä kaikille vai valituille? Akateeminen väitöskirja. Tampereen yliopisto, kasvatustieteiden laitos. Gummerus Kirjapaino Oy: Saarijärvi 1997.

Temmes, M. 1997. Hallinnossa on tapahtunut merkittävä muutos. Hallinto 3/1997.

Tuijnman, A.C. 1992. Paradigm Shifts in Adult Education. Teoksessa Tuijnman (ed.), Learning Across the Lifespan. Theories, Research, Policies. Oxford. Pergamon Press.

Tuomisto, J. 1998. Keskitetystä aikuiskoulutussuunnittelusta markkinoiden ohjaukseen – ja takaisin? Koulutusmarkkinat tarvitsevat edelleen myös säätelyä. Aikuiskasvatus 18 (4), 268-280.

Tuomikoski, P. 1980. Irti vääristä kehyksistä. Opistolehti 6/80.

Tuomikoski, P. 1981. Kadotettu ja jälleen löydetty vapaa sivistystyö. Opistolehti 6/1981.

Vaherva, T., Malinen, A., Moisio, A., Raivola, R., Salo, P., Kantasalmi, K., Kamppi, P. & Silvennoinen, H. 2006. Vapaan sivistystyön rakenne ja palvelukyky. Koulutuksen arviointineuvoston julkaisuja 16. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä.

Vaherva, T., Malinen, A., Moisio, A., Raivola, R., Salo, P., Kuusipalo, P., Silvennoinen, H. & Vaahtera, K. 2007. Vapaan sivistystyön vaikuttavuus ja suuntaviivaopinnot. Koulutuksen arviointineuvoston julkaisuja 25. Jyväskylä.

Valkonen, T. 1981. Haastattelu– ja kyselyaineiston analyysi sosiaalitutkimuksessa. 6.painos. Gaudeamus: Helsinki.

Vapaa kansansivistystyö VIII. Vapaan kansansivistystyön vuosikirja 1960. VII yleisen kansansivistyskokouksen suositukset ja julkilausumat. Vapaan kansansivistystyön suhde oppikoulu- ja ammattikasvatukseen. Kansanvalistusseura, Kasvatusopillinen yhdistys. Helsinki.

Vapaa sivistystyö koulutusyhteiskunnassa 1967. Vapaan kansansivistystyön XV vuosikirja. Vapaan kansansivistystyön suhde ammattikasvatukseen. Otava: Mikkeli.

Yrjölä, P. 1996. Kansalaisopiston tila 1995. Opetushallitus, Arviointi 3/96. Helsinki.

LIITTEET

Liite 1. Kyselylomake 1986

Tampere 10.5.1986

Arvoisa rehtori

Kasvatustieteiden yo Mervi Koivuniemi tekee Tampereen yliopistossa aikuiskasvatuksen pro gradu-tutkielmaa, jonka kohteena on kansalaisopistojen opetuksellinen yhteistyö muiden organisaatioiden kanssa.

Tutkimusidean tekijä on saanut Hämeen läänihallituksen koulu-osastolta, joka antaa tukea myös työn toteuttamiselle. Tiedetään, että opistoilla on monenkinlaista opetuksellista yhteistoimintaa, mutta tarkka kokonaiskuva sen muodoista, esteistä ja kehittämistarpeista puuttuu. Tämän kyselyn toivotaan rajoituksistaan huolimatta auttavan kokonaiskäsityksen saamisessa jatkuvaa kehittämistoimintaa silmällä pitäen.

Kun kyselyn piiriin kuuluvat vain tämän läänin opistot, olisi työn onnistumisen kannalta erityisen tärkeää, että mahdollisimman moni rehtoreista vastaisi kysymyksiin mahdollisimman perusteellisesti. Vastaajajoukon suppeuden vuoksi tavoitteena ei voi olla ensisijaisesti tilastollinen tutkimus vaan pikemmin laadullinen analyysi, jota varten jokaiselta vastaajalta toivotaan monipuolista ja yksityiskohtaista tietoainesta. Tästä syystä lomakkeessa on runsaasti vapaamuotoista vastaamista edellyttäviä avoimia kysymyksiä.

Toivomme, että Teillä on kevätkiireistä huolimatta aikaa paneutua lomakkeemme kysymyksiin. Vaikka vastauksenne eivät käsittelyssä muutu pelkiksi tilastonumeroiksi, pidämme huolta että opisto- ja vastaajakohtainen luottamuksellisuus säilyy.

Pyydämme palauttamaan kyselylomakkeen oheisessa vastauskuoressa mahdollisimman pian, kuitenkin viimeistään 30.5.1986.

Parhain terveisin

Aulis Alanen
Aulis Alanen
työn ohjaaja

Mervi Koivuniemi
Mervi Koivuniemi
p. 931-147416

KYSELY HÄMEEN LÄÄNIN KANSALAIS- JA TYÖVÄENOPISTOJEN REHTOREILLE

Kyselyssä rajoitutaan opistojen ja muiden organisaatioiden väliseen opetuksellisen yhteistyöhön, jolla tarkoitetaan opintopiirin, kurssin, luentojen tai muiden opintotilaisuuksien suunnittelussa ja toteuttamisessa harjoitettua eriasteista yhteistoimintaa. Yhteistyöksi luetaan tällöin jo se, että jokin laitos, järjestö tai yhteisö tekee aloitteen joistakin opistossa järjestettävistä opinnoista ja mahdollisesti osaltaan hankkii niihin opiskelijoita. Erityisesti halutaan kuitenkin tietoa pitemmälle menevistä yhteistyön muodoista, jotka ulottuvat opetuksen suunnitteluun ja toteuttamiseen.

Tarkoituksena ei ole käsitellä yhteistyötä, jossa on kysymys tiedottamisesta, opetustilojen tai varusteiden yhteiskäytöstä tai opiston osallistumisesta kunnalliseen tai muuhun suunnitteluun ja neuvotteluihin, jotka eivät suoranaisesti koske opintojen järjestämistä. Kysymysten muotoilu auttanee rajan vetämisessä.

Ajallisesti kysely rajoittuu lähinnä 1980-luvulla eli viiden viime vuoden aikana harjoitettuun ja suunniteltuun yhteistoimintaan. Kysymyksillä "minä vuosina" ei ole tarkoitus vaatia ehdottoman tarkkoja vuosilukutietoja vaan saada selville, onko yhteistyö ollut jatkuvaa ja säännöllistä vai rajoittunut kerralliseen hankkeeseen, esimerkiksi yhteen työkauteen.

Lomakkeen lukuisat avoimet kysymykset, jotka edellyttävät vapaamuotoisia ja pitkiäkin vastauksia, vaativat huomattavasti enemmän vaivannäköä kuin tavanomainen valmiiden vaihtoehtojen rastiminen. Vain tällä tavoin voidaan kuitenkin tämän tutkimuksen tarkoituksiin saada riittävää ja tarkkaa tietoa, joten tutkimuksen onnistuminen riippuu ratkaisevasti siitä, kuinka perusteellisia näihin annetut vastaukset ovat. Tarvittaessa pyydetään käyttämään lomakkeen sivujen kääntöpuolta tai erillistä paperia.

Mikäli Teillä on opistonne yhteistyöhankkeisiin liittyviä selvityksiä tai muuta kirjallista materiaalia, ne ovat lomakkeen liitteenä erittäin tervetulleita.

Opiston nimi : _____

1. Mainitkaa, onko opistollanne ollut opetuksellista yhteistyötä seuraa vien aikuiskasvatusta järjestävien laitosten kanssa ajalla 1981-1986 minä vuosina, minkä opintoaineen tai kurssin järjestämiseksi sekä millaista yhteistyö on ollut.

   Musiikkioppilaitosten ja avoimen korkeakoulun osalta on jäljempänä erilliset kysymykset. Yhdistysten ja järjestöjen osalta katso kys. 6

laitos	opintoaine tai teema sekä yhteistyön muodot
muut kansalais-opistot, mitkä ? vuosina:	
kansanopistot, mitkä ? vuosina:	
ammatilliset kurssi-keskukset, ammatilli-set oppilaitokset, mitkä ? vuosina:	

2. Onko opistonne ollut opetuksellisessa yhteistyössä kunnan koululaitoksen kanssa vuosina 1981-1986 ? Millaista tämä mahdollinen yhteistyö on ollut? Onko yhteistyö ollut säännöllistä ja jatkuvaa ?

3. Onko opistonne toiminut vuosina 1981-1986 yhteistyössä opetuksen järjestämiseksi seuraavien kunnallisten lautakuntien kanssa ?

lautakunta	opintoaine tai teema sekä yhteistyön muodot
nuorisolautakunta vuosina:	
kulttuuri- tai vapaa-ajan lautakunta vuosina:	
raittiuslautakunta vuosina:	
jokin muu lautakunta, mikä ? vuosina:	

4. Onko opistonne toimialueen kunnan (kuntien) muiden laitosten kanssa ollut opetuksellista yhteistyötä (esim. vanhainkoti, palolaitos jne. vuosina 1981-1986 ? Onko yhteistyö ollut säännöllistä ja jatkuvaa ?

laitos: _____
yhteistyön muodot:

laitos: _____
yhteistyön muodot:

laitos: _____
yhteistyön muodot:

5. Entä onko opistollanne ollut opetuksellista yhteistyötä seurakunnan kanssa? Millaista? Onko yhteistyö ollut säännöllistä ja jatkuvaa ?

_____

_____

_____

6. Mainitkaa, onko opistollanne ollut opetuksellista yhteistyötä seuraavien paikallisten yhdistysten tai järjestöjen kanssa vuosina 1981-86

yhdistys tai järjestö	opintoaine tai teema sekä yhteistyön muodot
omakotiyhdistys, kylätoimikunta tai vast. vuosina:	
kotiseutuyhdistys vuosina:	

taideyhdistys vuosina:	
luonnonsuojelu- tai ympäristönsuojeluyhdistys vuosina:	
Suomen Punainen Risti vuosina:	
Mannerheimin lastensuojeluliitto vuosina:	
muut mahdolliset yhdistykset ja järjestöt, mitkä? vuosina:	

7. Onko opistollanne ollut opetuksellista yhteistyötä paikallisten teollisuus- tai liikeyritysten kanssa? Millaista? Onko yhteistyö ollut säännöllistä ja jatkuvaa?

8. Onko opistonne toiminut musiikinopetuksen järjestämiseksi yhteistyössä jonkin musiikkioppilaitoksen kanssa?

musiikkioppilaitos: _____

minä vuosina: _____

yhteistyön muodot:

_____

_____

_____

9. Millaisia ongelmia tai vaikeuksia yhteistyössä on mahdollisesti ilmennyt? Mistä arvelette niiden johtuvan ?

_____

_____

_____

10. Millaisia muita kokemuksia opistonne ja musiikkioppilaitoksen yhteistyöstä on saatu?

_____

_____

_____

11. Onko opistossanne järjestetty musiikinopetusta alle 16-vuotisille ?

☐ on ☐ ei

12. Jos em. opetusta on järjestetty, kuinka monena vuonna ? _____

13. Jos em. opetusta ei ole järjestetty, onko aiemmin anottu lupaa ko. opetuksen järjestämiseen ?

_____

Aiotaanko lupaa anoa tulevaisuudessa ? _____

14. Mitä pulmia tai myönteisiä kokemuksia alle 16-vuotiaiden musiikinopetuksessa on opistossanne tullut esiin ?

_____

_____

_____

_____

15. Onko opistossanne annettu avoimen korkeakoulun opetusta ?

☐ on ☐ ei

16. Ellei avoimen korkeakoulun opetusta ole opistossanne järjestetty, mikäi ei ? Onko opistonne tehnyt aloitteita ko. opetuksen saamiseks

17. Ellei ko. opetusta ole järjestetty, minkä korkeakoulun tai yliopiston kanssa ja missä oppiaineissa toivoisitte yhteistyötä ?

Kysymyksiin 18 - 25 vastaavat vain ne, joiden opistossa on järjestetty avoimen korkeakoulun opetusta.

18. Mistä vuodesta alkaen ja kuinka monena vuonna opistossanne on järjestetty avoimen korkeakoulun opetusta ?

19. Minkä yliopiston tai korkeakoulun kanssa yhteistyössä avoimen korkeakoulun opetusta on opistossanne annettu viiden viimeisen vuoden aikana?

Missä korkeakouluaineissa ?

20. Onko opistonne turhaan yrittänyt saada avoimen korkeakoulun opetust mutta se on jäänyt toteutumatta ?

Missä korkeakouluaineissa ?

21. Pyrkiikö opistonne avoimen korkeakoulun opetuksensa

☐ lisäämiseen ☐ vähentämiseen ☐ ei kumpaankaan ?

22. Onko opistonne toimintapiirissä erityisiä ryhmiä, joilla on tarvetta avoimen korkeakoulun opetuksen saamiseen ?

23. Minkä muun tahon kuin yliopiston tai korkeakoulun kanssa opistonne toimii yhteistyössä avoimen korkeakoulun opetuksen järjestämiseksi Millä tavalla?

_____

_____

24. Mitä kokemuksia yhteistyöstä avoimen korkeakoulun opetuksen organisoimiseksi opistossanne on saatu?

- myönteisiä kokemuksia: _____

_____

_____

_____

- vaikeuksia ja pulmia: _____

_____

_____

_____

25. Mitä ratkaisuehdotuksia esittäisitte mahdollisiin pulmiin?

_____

_____

_____

_____

26. Mihin asioihin toivoisitte kansalaisopiston kannalta kiinnitettävän huomiota avoimen korkeakoulun opetuksen suunnittelussa ja kehittämisessä ?

_____

_____

_____

_____

_____

_____

27. Millaisia (hallinnollisia, asenteellisia tms.) esteitä tai haittoja voisitte mainita, jotka vaikeuttavat opetuksellista yhteistyötä opistonne ja muiden opistojen, sivistysjärjestöjen tai ammatillista koulutusta harjoittavien laitosten välillä ? Millä tavalla ne vaikut tavat ja minkä tahojen välillä?

28. Mille tahoille ja minkälaista opetuksellista yhteistyötä toivoisitte erityisesti lisättävän ja kehitettävän?

29. Seuraavassa esitetään joukko väitteitä ja mielipiteitä, jotka liittyvät kansalaisopiston tehtävään ja yhteistyöhön. Rengastakaa aste kosta lähinnä kantaanne vastaava numero.

1 = täysin samaa mieltä
2 = melko lailla samaa mieltä
3 = vaikea sanoa
4 = melko lailla eri mieltä
5 = täysin eri mieltä

1.	1	2	3	4	5	Kansalaisopistojen kehittämiseen kuuluu keskeisenä opetuksellisen yhteistyön tehostaminen paikkakunnan muiden laitosten ja järjestöjen kanssa
2.	1	2	3	4	5	Kansalaisopistojen olisi palvelujensa markkinoinnissa otettava oppia liike-elämästä
3.	1	2	3	4	5	Avoimen korkeakoulun opinnot olisivat kansalaisopistoilla tärkeitä jo opistotyön yleisen arvostuksen kannalta
4.	1	2	3	4	5	Opiston on säilytettävä itsenäinen toimintavapautensa myös yhteistyössä muiden organisaatioiden kanssa
5.	1	2	3	4	5	Jos aikuiset haluavat rentoutua arkihuolten lomassa, opistojen on tarjottava heille siihen sopivaa ohjelmaa
6.	1	2	3	4	5	Kansalaisopistojen avoimen korkeakoulun opintojen pahin varjopuoli on, että ne vinouttavat osallistumista hyvin koulutettujen suuntaan
7.	1	2	3	4	5	Pyrkimykset ohjailla kuntalaisten osallistumista ja opintoaineiden valintaa on aikuisten oman harkintakyvyn aliarvioimista
8.	1	2	3	4	5	Kuntalaisten ilmaisemat tarpeet määräävät viime kädessä kansalaisopiston tavoitteet
9.	1	2	3	4	5	Laaja yhteistyö muiden laitosten ja järjestöjen kanssa heikentää opiston omien tavoitteiden toteuttamista
10.	1	2	3	4	5	Vapaan sivistystyön arvopäämäärien ja periaatteiden tulee ohjata myös kansalaisopiston ohjelmien suunnittelua ja tarjontaa
11.	1	2	3	4	5	Kansalaisopistojen tehtävänä ei ole kilpailla kaupalliste vapaa-ajan palvelujen kanssa vaan tarjota niiden vastapainoksi arvokkaampia vaihtoehtoja
12.	1	2	3	4	5	Kansalaisopistojen toimintaa pitäisi laajentaa alle 16-vuotiaisiin muidenkin kuin taideaineiden osalta
13.	1	2	3	4	5	Viihteellisyys on painottunut aivan liiaksi kansalaisopistojen toiminnassa
14.	1	2	3	4	5	Avoimen korkeakoulun opetus vie suhteellisesti liikaa opiston voimavaroja muulta toiminnalta

KIITOKSET VASTAUKSISTANNE!

Tarkistakaa vielä, että olette vastannut kaikkiin kysymyksiin.

Liite 2. Kyselylomake 1993

17.3.1993

ARVOISA OPISTON REHTORI

Tein vuonna 1986 kyselyn Hämeen läänin kansalais- ja työväenopistojen opetuksellisesta yhteistyöstä muiden organisaatioiden kanssa. Tulokset olivat kiinnostavia ja osoittivat yhteistyön olevan monimuotoista.

Laajemman kuvan saamiseksi yhteistyöstä ja sen kehittymisestä toivoisin saavani tietoa yhteistyömuodoista 1990-luvulla sekä yleisemmin yhteistyön kehityksestä vuoden 1986 jälkeen.

Vuonna 1986 koottu ja nyt tällä kyselyllä koottava aineisto muodostaa empiirisen osan kasvatustieteen kandidaatin tutkinnon pro gradu -tutkielmastani. Toivon, että Teillä on mahdollisuus vastata lomakkeen kysymyksiin mahdollisimman perusteellisesti.

Pyydän ystävällisesti palauttamaan lomakkeen oheisessa palautuskuoressa mahdollisimman pian, kuitenkin viimeistään 17.4.1993.

Parhain terveisin Mervi Koivuniemi

Mervi Koivuniemi p. 931-3714344/k
kasv.yo 931-557322/t

Arvoisa vastaanottaja !

Kansalais- ja työväenopistojen opetuksellisen yhteistyön eri muodot ja niiden kehittäminen ovat osa aikuiskasvatuksen jatkuvaa muutosta, jonka seuraamiseksi valmiina saatavilla olevien tietojen lisäksi on koottava informaatiota eri tavoin. Nyt kyseessä olevan pro gradu-tutkielman aineisto ei hyödytä vain tutkielman tekijää, vaan sitä voidaan käyttää myös ajankohtaistamaan laajemminkin käsityksiä opistojen toiminnasta. Erityisesti aineisto voi palvella laitoksemme opetusta. Toivonkin, että ehtisitte paneutumaan lomakkeen täyttämiseen ja siten edistämään tärkeän tiedon kokoamista.

Eero Pantzar
ap.prof (aikuiskasvatus)
kasvatustieteiden laitos / TAY

ORJEITA KYSELYYN VASTAAMISEKSI

Kyselyssä rajoitutaan opistojen ja muiden organisaatioiden väliseen opetuksellisen yhteistyöhön, jolla tarkoitetaan opintopiirin, kurssin, luentojen tai muiden opintotilaisuuksien suunnittelussa ja toteuttamisessa harjoitettua eriasteista yhteistoimintaa. Yhteistyöksi luetaan tällöin jo se, että jokin laitos, järjestö tai yhteisö tekee aloitteen joistakin opistossa järjestettävistä opinnoista ja mahdollisesti osaltaan hankkii niihin opiskelijoita. Erityisesti halutaan kuitenkin tietoa piteemälle menevistä yhteistyön muodoista, jotka ulottuvat opetuksen suunnitteluun ja toteuttamiseen.

Tarkoituksena ei ole käsitellä yhteistyötä, jossa on kysymys tiedottamisesta, opetustilojen ja varusteiden yhteiskäytöstä tai opiston osallistumisesta kunnalliseen tai muuhun suunnitteluun ja neuvotteluihin, jotka eivät suoranaisesti koske opintojen järjestämistä. Kysymysten muotoilu auttanee rajan vetämisessä.

Ajallisesti kysely rajoittuu 1990-luvulla harjoitettuun ja suunniteltuun yhteistoimintaan. Tarkoitus ei ole vaatia tarkkoja vuosilukutietoja vaan saada selville, onko yhteistyö ollut jatkuvaa ja säännöllistä vai rajoittunut kerralliseen hankkeeseen, esimerkiksi yhteen työkautteen.

Lomakkeen lukuisat avoimet kysymykset, jotka edellyttävät vapaamuotoisia ja pitkiäkin vastauksia, vaativat huomattavasti enemmän vaivannäköä kuin tavanomainen valmiiden vaihtoehtojen rastiminen. Kuitenkin vain tällä tavoin voidaan tämän tutkimuksen tarkoitukseen saada riittävää ja tarkkaa tietoa, joten tutkimuksen onnistuminen riippuu ratkaisevasti siitä, kuinka perusteellisia näihin annetut vastaukset ovat. Tarvittaessa voi käyttää lomakkeen sivujen kääntöpuolta.

Mikäli teillä on opistonne yhteistyöhankkeisiin liittyviä selvityksiä tai muuta kirjallista materiaalia, ne ovat lomakkeen liitteenä erittäin tervetulleita.

OPISTON NIMI:.....

1. Mainitkaa, onko opistollanne ollut opetuksellista yhteistyötä seuraavien aikuiskasvatusta järjestävien laitosten kanssa ajalla 1990-1993, minkä opintoaineen tai kurssin järjestämiseksi sekä millaista tämä yhteistyö on ollut.

Musiikkioppilaitosten ja avoimen korkeakoulun sekä yhdistysten ja järjestöjen osalta on jäljempänä erilliset kysymykset.

laitos	opintoaine tai teema sekä yhteistyön muodot
muut kansalais-opistot, mitkä? lukuvuosina:	
kansanopistot, mitkä? lukuvuosina:	
ammatilliset aikuiskoulutuskeskukset, ammatilliset oppilaitokset ja niiden aikuiskoulutusosastot, mitkä? lukuvuosina:	

Arvioikaa, miten yhteistyö em. tahojen kanssa on kehittynyt määrällisesti/laadullisesti 1980-luvun jälkipuoliskolta lähtien.

_____

_____

_____

2. Onko opistonne ollut opetuksellisessa yhteistyössä kunnan koululaitoksen kanssa vuosina 1990-93? Millaista tämä mahdollinen yhteistyö on ollut? Onko yhteistyö ollut säännöllistä ja jatkuvaa?

3. Minkä kunnallisten lautakuntien kanssa opistonne on ollut yhteistyössä opetuksen järjestämiseksi vuosina 1990-93 ?

lautakunta/ lukuvuosina	opintoaine tai teema / yhteistyön muodot

4. Onko opistonne toimialueen kunnan (kuntien) muiden laitosten (esim. kirjasto, vanhainkoti, palolaitos jne.) kanssa ollut opetuksellista yhteistyötä vuosina 1990-93 ? Onko yhteistyö ollut säännöllistä ja jatkuvaa ?

laitos: _____

yhteistyön muodot: _____

_____

_____

laitos: _____

yhteistyön muodot: _____

_____

_____

laitos: _____

yhteistyön muodot: _____

_____

_____

5. Millä tavalla opetuksellinen yhteistyö kunnallisten organisaatioiden kanssa (vrt. kysymykset 2 - 4) on kehittynyt määrällisesti/laadullisesti 80-luvun jälkipuoliskolta vuoteen 1993 ?

_____

_____

_____

_____

6. Mainitkaa, onko opistollanne ollut opetuksellista yhteistyötä seuraavien paikallisten yhteisöjen, yhdistysten ja järjestöjen kanssa vuosina 1990-93 ?

yhteisö,yhdistys,järjestö/ lukuvuosina	opintoaine tai teema / yhteistyön muodot
seurakunta	

asukas- tai ok-yhdistys, kylä-toimikunta, kotiseutuyhdis-tys	
taideyhdistys	
luonnonsuojelu- tai ymp.suojelu-yhdistys	
Suomen Punainen Risti	
Mannerheimin lastensuojelu-liitto	
muut yhteisöt/ yhdistykset/jär-jestöt, mitkä?	

7. Onko opistollanne ollut opetuksellista yhteistyötä paikallisten teollisuus- ja liikeyritysten kanssa ? Millaista ? Onko yhteistyö ollut säännöllistä ja jatkuvaa ?

8. Onko opistonne toiminut musiikinopetuksen järjestämiseksi yhteistyössä jonkin musiikkioppilaitoksen kanssa v.1990-93 ?

musiikkioppilaitos:

yhteistyön muodot:

9. Millaisia ongelmia tai vaikeuksia em. yhteistyössä on mahdollisesti ilmennyt ? Mistä arvelette niiden johtuvan ?

10. Millaisia muita kokemuksia opistonne ja musiikkioppilaitosten yhteistyöstä on saatu ?

11. Onko opistossanne järjestetty musiikinopetusta alle 16-vuotiaille vuosina 1990-93 ?

12. Onko alle 16-vuotiaille järjestetty opetusta muissa aineissa ? Missä aineissa ?

13. Jos em. opetusta ei ole järjestetty, onko aiemmin anottu lupaa opetuksen järjestämiseen ?

Aiotaanko lupaa anoa tulevaisuudessa ?

14. Millaisia pulmia tai myönteisiä kokemuksia alle 16-vuotiaiden opetuksessa on opistossanne tullut esiin ?

15. Onko opistossanne annettu avoimen korkeakoulun opetusta vuosina 1990-93 ?

16. Ellei avoimen korkeakoulun opetusta ole opistossanne annettu, miksi ei ? Onko opistonne tehnyt aloitteita ko. opetuksen saamiseksi ?

17. Ellei ko. opetusta ole järjestetty, minkä korkeakoulun tai yliopiston kanssa ja missä oppiaineissa toivoisitte yhteistyötä ?

Kysymyksiin 18 - 27 vastaavat vain ne , joiden opistossa on järjestetty avoimen korkeakoulun opetusta. Muut siirtyvät kysymykseen 28.

18. Mistä vuodesta alkaen ja kuinka monena vuonna opistossanne on järjestetty avoimen korkeakoulun opetusta ?

19. Minkä yliopiston tai korkeakoulun kanssa yhteistyössä avoimen korkeakoulun opetusta on opistossanne annettu vuosina 1990-93 ? Missä korkeakouluaineissa ?

20. Oletteko anoneet avoimen korkeakoulun opetusta jossain aineessa, mutta se on jäänyt toteutumatta ? Missä aineessa ?

_____

_____

_____

21. Pyrkiikö opistonne avoimen korkeakoulun opetuksessa

__ lisääminseen __ vähentämiseen __ ei kumpaankaan ?

22. Onko opistonne toimintapiirissä erityisiä ryhmiä, joilla olisi tarvetta avoimen korkeakoulun opetuksen saamiseen ?

_____

_____

_____

23. Minkä muun tahon kuin yliopiston tai korkeakoulun kanssa opistonne toimii yhteistyössä avoimen korkeakoulun opetuksen järjestämiseksi ? Millä tavalla ?

_____

_____

_____

_____

24. Mitä kokemuksia yhteistyöstä avoimen korkeakoulun opetuksen organisoimiseksi opistossanne on saatu:

- myönteisiä kokemuksia: _____

_____

_____

- vaikeuksia ja pulmia: _____

_____

_____

25. Mitä ratkaisuehdotuksia esittäisitte mahdollisiin pulmiin ?

_____

_____

_____

_____

26. Mihin asioihin toivoisitte kansalaisopiston kannalta kiinnitettävän huomiota avoimen korkeakoulun opetuksen suunnittelussa ja kehittämisessä ?

27. Millä tavoin avoimen korkeakoulun opetus yleensä on opistossanne kehittynyt 1980-luvun jälkipuoliskolta lähtien ?

- onko opetus lisääntynyt/vähentynyt , mahdolliset syyt ?

- onko ko. opetuksen tarve/kysyntä lisääntynyt/vähentynyt, mahdolliset syyt ?

28. Onko ja millaisia esteitä ja haittoja, jotka saattavat vaikeuttaa opetuksellista yhteistyötä opistonne ja muiden opistojen, sivistysjärjestöjen tai ammatillista koulutusta harjoittavien laitosten välillä ?

29. Mille taholle ja minkälaista opetuksellista yhteistyötä toivoisitte erityisesti lisättävän ja kehitettävän ?

30. Seuraavassa esitetään joukko väitteitä ja mielipiteitä, jotka liittyvät kansalaisopiston tehtävään ja yhteistyöhön. Rengastakaa asteikosta kantaanne lähinnä vastaava numero.

1 = täysin samaa mieltä
2 = melko lailla samaa mieltä
3 = vaikea sanoa
4 = melko lailla eri mieltä
5 = täysin eri mieltä

1.	Kansalaisopistojen kehittämiseen kuuluu keskeisenä opetuksellisen yhteistyön tehostaminen paikkakunnan muiden laitosten ja järjestöjen kanssa.	1 2 3 4 5
2.	Kansalaisopistojen olisi palvelujensa markkinoinnissa otettava oppia liike-elämästä.	1 2 3 4 5
3.	Avoimen korkeakoulun opinnot olisivat kansalaisopistoille tärkeitä jo opistotyön yleisen arvostuksen kannalta.	1 2 3 4 5
4.	Opiston on säilytettävä itsenäinen toimintavapautensa myös yhteistyössä muiden organisaatioiden kanssa.	1 2 3 4 5
5.	Jos aikuiset haluavat rentoutua arkihuolten lomassa, opistojen on tarjottava heille siihen sopivaa ohjelmaa.	1 2 3 4 5
6.	Kansalaisopistojen avoimen korkeakoulun opintojen pahin varjopuoli on, että ne vinouttavat osallistumista hyvin koulutettujen suuntaan.	1 2 3 4 5
7.	Pyrkimykset ohjailla kuntalaisten osallistumista ja opintoaineiden valintaa on aikuisten oman harkintakyvyn aliarvioimista.	1 2 3 4 5
8.	Kuntalaisten ilmaisemat tarpeet määrräävät viime kädessä kansalaisopiston tavoitteet.	1 2 3 4 5
9.	Laaja yhteistyö muiden laitosten ja järjestöjen kanssa heikentää opiston omien tavoitteiden toteuttamista.	1 2 3 4 5
10.	Vapaan sivistystyön arvopäämäärien ja periaatteiden tulee ohjata myös kansalaisopiston ohjelmien suunnittelua ja tarjontaa.	1 2 3 4 5
11.	Kansalaisopistojen tehtävänä ei ole kilpailla kaupallisten vapaa-ajan palvelujen kanssa vaan tarjota niiden vastapainoksi arvokkaampia vaihtoehtoja.	1 2 3 4 5
12.	Alle 16-vuotiailla tulisi nykyistä laajemmin olla mahdollisuus osallistua kansalaisopiston opetukseen.	1 2 3 4 5
13.	Viihteellisyys on painottunut aivan liiaksi kansalaisopistojen toiminnassa.	1 2 3 4 5
14.	Avoimen korkeakoulun opetus vie suhteellisesti liikaa opiston voimavaroja muulta toiminnalta.	1 2 3 4 5

KIITOKSET VASTAUKSISTANNE!

Tarkistakaa vielä, että olette vastannut kaikkiin kysymyksiin.

Liite 3. Kyselylomake 2008

13.01.2008

Arvoisa kansalaisopiston rehtori

Liitteenä oleva kyselylomake on osa tutkimustyötä, joka käsittelee kansalaisopistojen tehtävää sekä opetuksellista yhteistyötä eri organisaatioiden kanssa. Tämä kyselytutkimus muodostaa jatkumon 1980- ja 1990-luvuilla tekemilleni vastaaville kyselytutkimuksille, joiden avulla saatu aineisto muodostaa empiirisen osan Tampereen yliopiston aikuiskasvatuksen pro gradu -tutkielmastani.

Kyselytutkimuksen kohteena on kahteen aiempaan kyselytutkimukseen vastanneiden eli entisen Hämeen läänin, nykyisten Pirkanmaan, Kanta-Hämeen ja Päijät-Hämeen maakuntien kansalais- opistojen rehtorit. Tämän kolmannen kyselytutkimuksen teemoina ovat **kansalaisopistojen opetuksellinen yhteistyö ja sen muutokset 2000-luvulla**. Kysymyksessä on näin ollen harvinainen pitkittäistutkimus kolmen vuosikymmenen ajalta.

Kysely muodostuu 1-sivun mittaisesta väittämäosiosta ja kolmesta yhteistyön kehittymiseen liittyvästä avoimesta kysymyksestä. Näin ollen siihen vastaamisen ei tulisi olla kovinkaan työlästä. Koska kyselyn kohderyhmänä on suhteellisen suppean alueen, kolmen maakunnan kansalais-opistojen rehtorit, on tutkimustyön onnistumisen kannalta tärkeää, että Teillä kaikilla kyselyn vastaanottajilla olisi, kiireisestä alkuvuoden ajankohdasta huolimatta, mahdollisuus vastata kysymyksiin mahdollisimman kattavasti.

Arvoisa Rehtori, pyydän ystävällisesti vastaamaan kyselyyn mieluiten sähköisesti (palautus sähköpostitse) tai, niin halutessanne, kirjeitse osoitteella Mervi Koivuniemi, Mairentie 1, 39200 Kyröskoski, mahdollisimman pian, mikäli mahdollista **19.01.2008 mennessä.**
Olen myös tavoitettavissa puhelimitse numerosta 040-7560 566 tai 03-2557 322.

Kunnioittaen ja vaivannäöstänne kiittäen
Mervi Koivuniemi
Mervi Koivuniemi, **mervi.koivuniemi@hpl.inet.fi**
kasv.yo

Hyvä rehtori!

Toimin Mervi Koivuniemen pro gradu -tutkielman ohjaajana. Päätimme yhdessä syksyllä 2007 tavatessamme päivittää hänen lähes parinkymmenen vuoden takaisen aineistonsa. Omalta osaltani voin, vapaan sivistystyön ja erityisesti kansalaisopistojen toiminnan tutkijana todeta, että tällaisen pitkittäisaineiston (vaikkakin kyseessä on pieni otos, parikymmentä opistoa) saaminen olisi erittäin mielenkiintoista. Olen pohtinut kysymyksiä, mikä vapaassa sivistystyössä on muuttunut ja miltä tulevaisuus tämän muutoksen valossa näyttää, jo pidemmän aikaa. Toivonkin omalta osaltani, että teillä olisi mahdollisuus vastata hänen kyselylomakkeeseensa.

Sivistystyöterveisin
Petri Salo
Petri Salo
Ma kasvatustieteen professori
Tampereen yliopisto
petri.salo@uta.fi

Kysely kansalaisopistojen rehtoreille v. 2008:

1. Seuraavassa esitetään joukko väittämiä ja mielipiteitä, jotka liittyvät kansalais-opiston tehtävään ja yhteistyöhön. Valitkaa asteikosta kantaanne lähinnä vastaava numero tyhjään vastaussarakkeeseen.

1 = täysin samaa mieltä
2 = melko lailla samaa mieltä
3 = vaikea sanoa
4 = melko lailla eri mieltä
5 = täysin eri mieltä

		1	2	3	4	5	vastaus
1.	Kansalaisopistojen kehittämiseen kuuluu keskeisenä opetuksellisen yhteistyön tehostaminen paikkakunnan muiden laitosten ja järjestöjen kanssa.	1	2	3	4	5	
2.	Kansalaisopistojen olisi palvelujensa markkinoinnissa otettava oppia liike-elämästä.	1	2	3	4	5	
3.	Avoimen yliopiston opinnot olisivat kansalaisopistoille tärkeitä jo opistotyön yleisen arvostuksen kannalta.	1	2	3	4	5	
4.	Opiston on säilytettävä itsenäinen toimintavapautensa myös yhteistyössä muiden organisaatioiden kanssa.	1	2	3	4	5	
5.	Jos aikuiset haluavat rentoutua arkihuolten lomassa, opistojen on tarjottava heille siihen sopivaa ohjelmaa.	1	2	3	4	5	
6.	Kansalaisopistojen avoimen yliopiston opintojen pahin varjopuoli on, että ne vinouttavat osallistumista hyvin koulutettujen suuntaan.	1	2	3	4	5	
7.	Pyrkimykset ohjailla kuntalaisten osallistumista ja opintoaineiden valintaa on aikuisten oman harkintakyvyn aliarvioimista.	1	2	3	4	5	
8.	Kuntalaisten ilmaisemat tarpeet määräävät viime kädessä kansalaisopiston tavoitteet.	1	2	3	4	5	
9.	Laaja yhteistyö muiden laitosten ja järjestöjen kanssa heikentää opiston omien tavoitteiden toteuttamista.	1	2	3	4	5	
10.	Vapaan sivistystyön arvopäämäärien ja periaatteiden tulee ohjata myös kansalaisopiston ohjelmien suunnittelua ja tarjontaa.	1	2	3	4	5	
11.	Kansalaisopistojen tehtävänä ei ole kilpailla kaupallisten vapaa-ajan palveluiden kanssa, vaan tarjota niiden vastapainoksi arvokkaampia vaihtoehtoja.	1	2	3	4	5	
12.	Alle 16-vuotiailla tulisi nykyistä laajemmin olla mahdollisuus osallistua kansalaisopiston opetukseen.	1	2	3	4	5	
13.	Viihteellisyys on painottunut aivan liiaksi kansalaisopistojen toiminnassa.	1	2	3	4	5	
14.	Avoimen yliopiston opetus vie suhteellisesti liikaa opiston voimavaroja muulta toiminnalta.	1	2	3	4	5	

2. KUVAILKAA YLEISELLÄ TASOLLA YHTEISTYÖN KEHITTYMISTÄ 2000- LUVULLA SEURAAVIEN YHTEISTYÖTAHOJEN KANSSA:

1. <u>Yhteistyö muiden aikuiskoulutusorganisaatioiden kanssa?</u>
- laajuus:
- kehittyminen:
- painopisteet:
- myönteiset kokemukset / ongelmat
- tulevaisuuden suunnitelmat:

2. <u>Yhteistyö paikallisten yhteisöjen, yhdistysten ja järjestöjen kanssa?</u>
- laajuus:
- kehittyminen:
- painopisteet:
- myönteiset kokemukset / ongelmat
- tulevaisuuden suunnitelmat

3. <u>Yhteistyö avoimen yliopiston opetuksessa?</u>
- laajuus:
- kehittyminen:
- painopisteet:
- myönteiset kokemukset / ongelmat:
- tulevaisuuden suunnitelmat: